Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Historický ústav

Diplomová práce

„Deník války evropské“. Každodennost Velké války na Východě očima českého učitele Františka Pražana

Jiří Váňa

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D.

České Budějovice 2006

Anotace

Jiří Váňa

„Deník války evropské“. Každodennost Velké války na Východě očima českého učitele Františka Pražana

Historický ústav, Jihočeská Univerzita, České Budějovice 2006

Předkládaná práce mapuje šestiletou pouť Františka Pražana – od mobilizace a pobytu na východní frontě, přes zajetí a pobyt v Rusku, až po návrat domů.

Jádrem práce je oddíl věnovaný každodennímu životu v Rusku. Obsahuje výklad o reflexi ruského města a vesnice, o ruských svátcích, zvycích a obyčejích, popisuje práce, které museli zajatci vykonávat, mapuje ruskou kuchyni a zajatecké stravování. Poslední část je zaměřena na volný čas a rozličné způsoby, jakým jej Pražan trávil. Věnuji se i jiným událostem v Pražanově válečném životě – okamžiku zajetí, vstupu do československých legií, účasti na II. sjezdu československého vojska na Rusi.

Práce je založena na nepublikovaných autentických zápiscích Františka Pražana. Využívám i později přepracované vzpomínky. Pro kapitoly komparativní využívám osobních pramenů – deníků a memoárů – jednotlivých legionářů.

Annotation

Jiří Váňa

The diary of the European war. Daily experience of the big war in the East seen by the eyes of a czech teacher, František Pražan.

Historický ústav, Jihočeská Univerzita, České Budějovice 2006

This dissertation describes a six-year period of Fr. Pražan´s life. It covers his life from the mobilization and his stay at the eastern front, from his captivity and stay in Russia to his return home alike.

The everyday life in Russia forms the core of this dissertation. The work contains the reflection of a russian city and village as well as russian holiday, habits and customs. It also describes jobs that have to be done by the prisoners. You can also learn something about the russian quisine and the catering of prisoners. The last part of the dissertation is concerned with Fr. Pražan´s free time and ways how to spend it. I also recorded several events in his war life – the moment of his imprisonment, his entry to the Czechoslovakian legions, and his participation in the second Czechoslovakian army congress in Russia.

This work is based on non-published materials, Fr. Pražan´s diary. I also used his memories that were later revised. Using other legionnaire diaries was necessary for comparative chapters.

Prohlašuji, že diplomovou práci na téma „Deník války evropské“. Každodennost Velké války na Východě očima českého učitele Františka Pražana“ jsem vypracoval samostatně, pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v závěrečném seznamu.

…….

V Českých Budějovicích, dne 28. 4. 2006.

Chtěl bych poděkovat svému konzultantovi PhDr. et PaedDr. Jiřímu Dvořákovi, Ph.D. za cenné rady, bez nichž by tato práce nevznikla. Stejné poděkování patří paní Zdeňce Čepelákové za více než ochotnou spolupráci a důvěru při zapůjčování materiálů z pozůstalosti Františka Pražana. Díky patří i všem, kteří se jakkoli na vzniku této práce podíleli. Rodičům za umožnění nerušené práce, kamarádům za trpělivé naslouchání a všem ostatním, kteří nemusí být jmenováni a o to víc si poděkování zaslouží.

Obsah

Úvod 9

1. Předválečná léta Františka Pražana 18

2. Konec dlouhého století, mobilizace 21

2.1 98. pěší pluk ve Vysokém Mýtě, výcvik 27

2.2 Na frontu! 29

3. Čtyřikrát na frontě 32

3.1 František Pražan – Hlad, žízeň, zima, mokro a mnoho jiných útrap 32

3.2 Bedřich Opletal – Jeden z raněných mne žádá, abych ho na místě zastřelil 38

3.3 Jan Šmatlán – Dej Bůh, aby bylo brzo po válce 40

3.4 Josef Dufka – Nikdo z nás nemohl za dne vylézti ven ani vysrát se 41

4. Češi a Němci. 11. setnina a hejtman Schlosser 45

5. Pryč z pekla? 50

5.1 „Pro koho jsme vlastně všechny ty zákopy kopali?“ 51

5.2 30. listopad 1914. Zajetí 53

5.2.1 „Psáno pro každý případ rakouské censury“ 54

5.2.2 „Dali jsme ruce vzhůru…“ 55

5.3 „Zvedli jsme ruce do výše a byli jsme zajati…“ 59

6. Rusko pohledem zajatce a legionáře 63

6.1 Do nitra Rusi 63

6.2 Každodennost v zajetí 68

6.2.1 „Některé ulice dosti úhledné, ač i těch nepěkných tu bylo dost.“ Ruské město a jeho všední život 69

6.2.2 „V kanceláři je mnoho práce, neboť se má jet na děrevňu – vesnici.“Ruská vesnice a její všední život 75

6.2.3 „Lidé tu věří mnoha pověrám, kterých je bohatě.“ Svátky, slavnosti, obřady a obyčeje… 81

6.2.4 „Co všechno musí člověk dělat na Sibiři!“ Práce 88

6.2.5 „Dnes jsme měli prazvláštní snídani.“ Jídlo 93

6.2.6 „Vypravujeme, vzpomínáme, čteme, zpíváme.“
Volný čas 98
6.2.6.1 „Večer jsme museli zpívat, což se nám stalo denně večerní zábavou.“ Hudba, zpěv 100
6.2.6.2 „Dlouhou chvíli jsme si krátili hrou, zpěvem a čtením.“ Další volnočasové aktivity 105
7. Československým legionářem 110
7.1 „Jsem instruktorem 4. čety“ 113
7.2 „Připomínali jsme si Havlíčkovy časy a rakouskou policii.“ V internaci na Gornostaji a Ruském ostrově 116
8. Domů 120
8.1 „Téměř každý je na palubě…“ Moře a přístavy 121
8.2 „Vypral jsem si prádlo. Konala se zpěvní zkouška…“ Všední dny na Sunko Maru 126
8.3 „Po pěti a půl roce na půdě Československé republiky!“ 133
9. Poválečná léta Františka Pražana 136
Závěr 141
Seznam zkratek 144
Prameny a literatura 145
Přílohy 155

Motto

„Byl bych velice rád, kdyby moje pravdivá slova zapůsobila na mladé duše i výchovně, neboť mládí si nikdy nedovede představit a nikdo mu ani slovem ani písmem nedokáže vylíčit válku v celé její hrůze. Válka je snůška mnoha a mnoha zel, která slaví svá vítězství nad miliony nevinných lidí. Jsou to krvavá vítězství. Veškerá lidskost je bezohledně pošlapána a z člověka se stává tvor horší zvířete. Není snad ani slov, která by stačila odhalit všechnu tu hrůzu, dosud nezažitý strach o život, hlad, žízeň, zimu, probděných nocí, celkové vyčerpanosti a všech těch nelidských útrap, jež musí ozbrojení lidé, stojící proti sobě bez jakékoliv viny, snášet. Musím podotknout, že zpočátku, ve čtrnáctém roce nebyla válečná mašinérie rozběhnutá na plné obrátky, oč více zkusili vojáci později, kdy zasáhla v plné míře i smrtonosná letadla. Kéž budoucí lidstvo zvítězí nad každou válkou a co nejdříve si vydobude trvalý mír!“[1]

[1] F. PRAŽAN, *Vzpomínky probuzené. Ruské legie ve vzpomínkách Františka Pražana*, b.d., s. 3.

Úvod

Velká válka, anabáze, legionáři, Sibiř... Minulost s nejasnými konturami. Minulost zapomenutá nebo postupně zapomínaná. Minulost nejdříve skutečná, poté heroizovaná, odsuzovaná, úředně vymazaná z paměti a nakonec krátce znovuvzkříšená. Znovuvzkříšená k rychlejšímu zapomnění? Nebo k trvalé paměti?

Moje práce rozhodně nenajde odpověď na tyto otázky, tak velké ambice nemá. Chce podat obraz jednoho jediného vojáka, tedy spíše nevojáka, donuceného okolnostmi navléknout uniformu. Obraz pokud možno celistvý, co se týče období první světové války, ale rozhodně ne vyvážený, pokud jej vztahujeme na jeden lidský život. Velká většina pozornosti totiž bude směřovat právě na období, které dovedlo Františka Pražana[2] na dlouhých šest let daleko od domova. Na období, ve kterém si pravidelně psal „*Denník války evropské*“, díky kterému se nyní, po více než osmdesáti letech, mohu pokusit rekonstruovat jeho pohled na celé válečné dění.

Jaká rekonstrukce to bude? Myslím, že není na škodu přiznat, že ryze subjektivní. Mou ambicí je vyprávět příběh.[3] Příběh, který svou hlavní postavu dovede z rodné Poličky na východní frontu, z ní do zajetí, do československých legií a následně přes oceán domů. Tedy příběh neúplný, nechávající svého „hrdinu“ vstoupit do děje bez okázalého entrée.[4] Také happy end se konat nebude – zanechám svou postavu na počátku dvacátých let dvacátého století a vrátím se k ní veskrze

[2] V dalším textu jméno výběrově zkracuji do podoby F. Pražan, F. P. či jen prostě Pražan. V kapitolách, kde by mohlo dojít k záměně s otcem, po němž dostal stejné křestní jméno, oba odlišuji jako F. Pražana staršího a mladšího.

[3] Jako nedostižný vzor a model mi slouží práce švédského historika Petera Englunda, ve kterých, podle mne geniálně, zpracoval období třicetileté a první severní války. Zajímavá a inspirující je mimo jiné i jeho koncepce narace – obě knihy mají „hlavní postavu“, švédského inženýra Erika Dahlberga, díky níž je umožněn plynulý přechod mezi obecnými problémy a jejich konkrétním promítáním do života jednotlivce. Jde o knihy P. ENGLUND, *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*, Praha 2001 a P. ENGLUND, *Nepřemožitelný. Historie první severní války*, Praha 2004.

[4] Život Františka Pražana před odvedením do rakousko-uherské armády popisuji stručně v kapitole I. „Tatínek se narodil pátého června 1888.“ Předválečná léta Františka Pražana.

sobecky jen v „zajímavých“ obdobích českých, resp. středoevropských dějin.[5] Jaký bude obsah takto načrtnuté časové osy? Každodennost, všední starosti i radosti... *„Ráno jsem psal domů lístky, které jsme pak donesli do schránky. Odpoledne jsme zhotovili šachy. Celé tělo mě stále bolelo.“*[6] Na první pohled fádní a po chvíli, pro nezasvěceného čtenáře, určitě nudné. Co s tím? Pokusím se proniknout za bezprostřední obraz vytvářený útržkovitými a často stereotypně formulovanými zápisky.[7] Z takto získaných poznatků pak chci vytvořit celistvý obraz působení Františka Pražana ve Velké válce a působení Velké války na něj. Zajímavé bude porovnat tento obraz s obrazy, které vytvářejí zápisky jiných účastníků Velké války, ať už působili na kterékoliv frontě.[8] A také s obrazy, které vytvářela a vytváří historiografie.[9] Z této komparace by měla vzniknout základní část mé práce, tedy model každodenního života českého vojáka,[10] zajatce a legionáře na východní frontě. Chci zmínit, že v tomto oddílu budu velkou pozornost věnovat události veskrze „politické“. Tou je druhý sjezd československého vojska na Rusi, kterého

[5] V poslední kapitole své práce, kapitole X. Poválečná léta Františka Pražana, stručně probírám Pražanův poválečný život. Zaměřuji se na období návratu domů, přivykání na civilní život, dále na krizová léta existence Československé republiky – rok 1938, období okupace, únor roku 1948…

[6] F. PRAŽAN, *Deník války evropské*, s. 82.

[7] Pokusím se přiblížit způsobu, jakým Pražan vnímá realitu, zaznamenává události, jejichž průběh je ověřitelný i v jiných pramenech, zda něco záměrně autocenzuruje atd.

[8] Primárním zdrojem pro potřeby komparace budou samozřejmě deníky a paměti vojáků z fronty východní, např. J. DUFKA, *Přál jsem si míti křídla. Vzpomínky hluckého legionáře z let 1915-1920*, Velehrad 2002; J. BRŮNA – O. JURMAN (edd.), *Legionářská odyssea. Deník Františka Prudila z ruské fronty*, Praha 1990; M. JANKOVIČ – M. KRULICHOVÁ, *Zapomenuté hlasy. Korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války*, Hradec Králové 1986; B. OPLETAL, *Zápisky z velké války. Anabáze hanáckého medika*, Praha-Litomyšl 1998 a další.

[9] Není snad nutné zdůrazňovat, že v Čechách jsou náhledy na jednotlivé události a aktéry Velké války v čase značně rozdílné, ať už se jedná o období prvorepublikové glorifikace, komunistického násilného zapomnění nebo renesance zájmu v devadesátých letech dvacátého století.

[10] Myšleno českého vojáka rakousko-uherské armády.

se František Pražan, jako zvolený delegát, zúčastnil.[11] Jedná se o událost v mých očích velmi důležitou[12] a v soudobé literatuře vcelku opomíjenou.

Druhá, podstatně menší část práce si klade za cíl sledovat myšlenkové proměny Františka Pražana v mezních situacích existence Československé republiky. Zapojil se po návratu do vlasti do společenského či politického života? Jak jako legionář reagoval na ohrožení státu nacismem? Zapojil se po okupaci do odboje? Jak uvítal osvobození vlasti? Podlehl levicovému, komunistickému šálení v poválečné době? A nakonec – jak starý legionář prožíval obsazení ČSSR „bratrskými" vojsky v srpnu 1968? Na tyto otázky se pokusím odpovědět pomocí vzpomínek dcery pisatele.[13]

Třetí zamýšlenou částí práce je publikace některých[14] fotografií a pohlednic z bohaté pozůstalosti Františka Pražana.[15] Tato část by neměla být pouhou ilustrací, přílohou k práci, ale plnohodnotným oddílem.

Co se týče použitých metod, používám metodu synchronní a diachronní. Ve velké míře je využita i metoda komparativní a biografická. Dále využívám oral history. Primárním pramenem pro tuto práci jsou rukopisné zápisky Františka Pražana,[16] které si vedl od vypuknutí války.[17] Deník začíná krátkým shrnutím předválečných událostí. Poté následují jednotlivé datované zápisy,[18] povětšinou

[11] Byl dokonce zvolen do funkce sekretáře sjezdu. Podrobně o sjezdu a Pražanově působení na něm viz. kapitola VIII. této práce. Zajímavou sbírku dokumentů, vzešlých z činnosti sjezdu, je možné dohledat v knize J. ŘEPKY, *II. Sjezd československého vojska na Rusi. Události a dokumenty,* Praha 1928. Při čtení je ale nutné brát v potaz, že Řepka byl předsedou zmíněného sjezdu.

[12] Jaký význam sjezdu přisuzoval očitý účastník, František Pražan, dokládá věta v nedatovaném dopisu psaném bratrovi: *„Tyto dva sjezdy* [tedy první a druhý sjezd čs. vojska na Rusi, pozn. J. V.] *zachránily vojsko před frontou."* Frontou je míněno opětovné nasazování legií jako součásti intervenčních sil bojujících proti bolševikům. Kopie dopisu je uvedena v příloze této práce.

[13] Vitální a šarmantní dámy Zdeňky Čepelákové, rozené Pražanové, mladší dcery Františka Pražana.

[14] V ideálním případě bych chtěl zachovat celistvost souboru fotografií a pohlednic a publikovat je všechny.

[15] Jedná se přibližně o devadesát fotografií a pohlednic.

[16] Celkem jde o čtyři sešity formátu A5.

[17] První datovaný zápis je ze 17. září 1914, prvním vzpomínaným dnem je 26. srpen. Poslední zápis je pak z 21. února 1920.

[18] Pražan nepsal deník pravidelně, v některých obdobích lze vysledovat velké časové prodlevy mezi zápisy. Při zajateckém pobytu v Rusku uvádí datum současně dle našeho i ruského kalendáře.

stručné[19] a často i stereotypně formulované.[20] Oživením jsou grafy teplot, které si Pražan někdy zaznamenával, stejně jako notové zápisy nejrůznějších písní. Dalším bazálním pramenem z pozůstalosti Františka Pražana je přepracovaná verze původních zápisků.[21] Jedná se o souvislé vypravování, které je dovedeno od začátku války do 30. listopadu 1915. Oproti autentickým zápiskům, stručným a stereotypním, se jedná o poměrně bohaté, beletrizované vyprávění, doplněné předmluvou, která vysvětluje důvody, které vedly Pražana k přepracování původních deníkových zápisů.[22] Největší výhodou tohoto spisku je možnost otevřeného vyjadřování, většina důvodů k autocenzuře pominula se zánikem Rakousko-Uherska.[23] Dalšími prameny z Pražanovy pozůstalosti je jednak sešit notových zápisů a básní[24] a také

[19] Délka zápisu závisí samozřejmě na vnějších okolnostech, na tom, zda se v Pražanově okolí něco „zajímavého" dělo. Zápisky z prvních dnů na frontě, v zajetí, z pobytu na ruském venkově jsou logicky delší, než obecně zápisy z let 1916-1917, kdy Pražan pobýval v Kokčetavi, sibiřském městečku, které už si podrobně zmapoval a přivykl i místním lidem, zvykům, obyčejům.

[20] Pražan si, dle mého názoru, psal zápisky bez ambice je později publikovat. To potvrzuje i předmluva k přepracovaným vzpomínkám, viz. dále. O tou jsou pro mne pro rekonstrukci všedního dne cennější, protože se nesnaží zaznamenat jen zajímavosti a senzace. Naopak, někdy až otrocky zaznamenávají průběh všedních dnů, ve kterých se nic převratného nestalo.

[21] F. PRAŽAN, *Vzpomínky probuzené. Ruské legie ve vzpomínkách Františka Pražana*, b.d. Dle zápisu v materiálu, který potvrzuje i autorova dcera, zpracoval takto své vzpomínky F. P. v první polovině šedesátých let dvacátého století.

[22] *„Neměl jsem sice v úmyslu stát se spisovatelem, ale přiměli mě k tomu mí vnuci a vnučka – mám jich u obou dcer po třech. Dokud byli malí, stačily k vyprávění pohádky, jichž jsem povídal a četl na sta. Dnes však touží po vyprávění skutečných událostí. Nejvíce je zajímají cizí země, moře, řeky, lidé a zvířata, která tam žijí. Téměř při každém zájezdu za nimi mne prosili: ‚Dědo, prosím tě, povídej nám, jak jste jeli na té veliké lodi po moři ze Sibiře domů!' Nemohl jsem jim odepřít. Jakmile jsem začal, ztichli a s ústy pootevřenými přímo hltali mé vyprávění. Tady je začátek a později i rozhodnutí napsat alespoň část svých vzpomínek* [podtrhl J. V.] *na chvíle nepopsatelně kruté, ale i spokojené a zdánlivě klidné."* F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 3.

[23] Tam, kde v původních zápiscích najdeme zaobalené výlevy vzteku na povýšené chování a šikanu ze strany důstojníků, jsou v přepracovaných vzpomínkách dlouhé pasáže popisující podrobně ústrky, které museli řadoví vojáci vytrpět.

[24] Začal si jej vést pravděpodobně až v zajetí. Některé notové zápisy a básně jsou datovány, jiné ne. Symbolicky první je notový zápis hymny „Kde domov můj?". Pražan si jí zapsal 19. 4 1915 ve Vozněsensku.

korespondence.[25] Ta dotváří celkový obraz, umožňuje zajímavý vhled do rodinných vztahů a v neposlední řadě někdy podrobně osvětluje Pražanovy postoje a názory.[26] Součástí pozůstalosti je i řada knih, z nichž některé byli vytištěné na Sibiři, týkající se legionářské problematiky.[27]

Pro komparaci používám celou řadu vydaných deníků a memoárů českých vojáků rakousko-uherské armády. Jedná se o deníky vojáků, kteří byli zabiti nebo zajati na východní frontě,[28] o vojáky, kteří celou válku strávili v uniformách Rakousko-Uherska,[29] zajímavostí je deník českého důstojníka, který válčil na Sinajské frontě, byl zajat Brity a zbytek války strávil na Maltě.[30] Řadu legionářských vzpomínek přináší také publikace vzniklé v projektu, který měl vytvořit jmenné seznamy všech českých legionářů, a to podle příslušnosti k tomu kterému okresu České republiky.[31] Většina těchto deníků je, co se týče výpovědní hodnoty, důležitým pramenem. Obecným problémem většiny z nich je však popularizační zaměření. Chybí použitelný poznámkový aparát, odkazy na použitou literaturu, a co je nejpodstatnější, je nemožné dohledat, které pasáže byly

[25] Jedná se o celkem sedm dopisů, což je jen zlomek původní korespondence. Kopie některých dopisů uvádím v příloze.

[26] Nejlepším příkladem tohoto je nedatovaný dopis, snad příloha k nedochovanému dopisu, ve kterém Pražan svému bratru Ladislavovi vysvětluje původ rozmíšek v československých legiích na Sibiři, osvětluje úlohu II. sjezdu československého vojska na Rusi, své současné postavení (internace spolu s ostatními delegáty sjezdu na Ruském ostrově u Vladivostoku) atd.

[27] Např. V. HOLEČEK, *Naše vojsko*, Irkutsk 1919, *Pochodové písně českoslov. vojáka*, Irkutsk 1919, F. LANGER, *Pět povídek z vojny*, Charbin-Vladivostok 1920 atd.

[28] B. OPLETAL, Zápisky, Praha-Litomyšl 1998; J. DUFKA, *Přál jsem si míti křídla*, Velehrad 2002; O. BRŮNA – O. JURMAN (edd.), *Legionářská odyssea*, Praha 1990; M. JANKOVIČ – M. KRULICHOVÁ (edd.), *Zapomenuté* hlasy, Hradec Králové 1986.

[29] L. HOBST (ed.), *Český důstojník na frontách monarchie. Válečný deník*, Brno 2003; GALANDAUER, J. (ed.), ADÁMEK, J., *Trochu vzpomínek z I. světové války a ze zajetí let 1914-1920 I.*, in: Historie a vojenství 4, 2002, s. 913 – 934. GALANDAUER, J., (ed.), ADÁMEK, J., *Trochu vzpomínek z I. světové války a ze zajetí let 1914-1920 II.*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 126 – 155.

[30] P. HAVEL (ed.), K. JAROŠ, *Z turecké armády do britského zajetí*, Praha-Litomyšl 1995.

[31] Podrobněji se o tomto projektu a jeho výsledcích zmiňuji dále. Pro čerpání vzpomínek byly nejpřínosnějšími publikace J. JUZA, *Českoslovenští legionáři okresu Rychnov nad Kněžnou, 1914-1921, I-III*, Rychnov nad Kněžnou 1998 a také M. CTIBOROVÁ – D. KOVÁŘ – M. KRAUSOVÁ – V. KOLDA – L. LOUDÁT – P. SKŘÍTKOVÁ, *Českoslovenští legionáři, rodáci a občané okresu České Budějovice*, České Budějovice 2000.

z původních textů vypuštěny nebo které byly kráceny. Pro laika není vypuštění poznámkového aparátu ztrátou, spíše naopak, edice získává na čtivosti. Pro odborníka, který chce s prameny dále seriózně pracovat, je však toto, hlavně nemožnost určit původní kompletní podobu textu, kamenem úrazu. I přes tuto vadu jsou však deníky použitelné, protože nekrátí pasáže, o které mi v první řadě jde – tedy např. popis zajetí, návratu domů atd. Dalšími vydanými prameny, které používám, jsou paměti státníků,[32] generálů,[33] „významných osob“. Zde je většina edic pečlivá, takže jejich využití je bezproblémové.

Literaturu lze, samozřejmě se značnou mírou generalizace, rozdělit do tří kategorií, podle data vydání. V první kategorii jsou knihy vydané v období první republiky, druhá kategorie obsahuje knihy vydané od roku 1948[34] do roku 1989, poslední kategorie zahrnuje knihy vydané od roku 1989/90 do současnosti.[35]

Co se týče kategorie první, tedy prvorepublikových pokusů o zpracování válečné či legionářské problematiky, narážíme zde na řadu problémů. Legionáři se stali mocně oslavovanými hrdiny vlasti, proto jakákoliv kritika na jejich adresu byla nežádoucí. Řada spisů vznikala v malém časovém odstupu od popisovaných událostí, proto si nedokázala zachovat nadhled i odstup.[36] K tomu ostatně napomáhalo i to, že řada legionářů byla literárně aktivní.[37]

Období komunistické vlády přineslo jiný extrém – legionáři byli, jako bojovníci proti ruským bolševikům, odsouzeni k vytlačení z oficiálního proudu a k postupnému zapomenutí. Knihy o první světové válce jim tak věnují pár řádek, většinou v souvislosti s intervencí protirevolučních, „buržoazních“ sil proti ruské revoluci. Zároveň byla celé historická produkce v zajetí pozitivismu

[32] Např. E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, Praha 1994.

[33] P. von HINDENBURG, *Paměti*, Brno 1997.

[34] Samozřejmě lze namítnout, že pomíjím léta 1938/9 až 1948, činím to však záměrně, protože žádná mnou použitá kniha v tomto období nevyšla. Zároveň také nevím o publikaci z tohoto období, kterou by bylo, kvůli její kvalitě či objevnosti, žádoucí citovat.

[35] Tedy do konce roku 2005.

[36] Malý časový odstup nemusel být vždy na škodu. Například u čtyřdílné kroniky *Za svobodu* (viz. seznam literatury) která vycházela v letech 1925-1929 je velkým plusem právě množství výpovědí a fotografií získaných od legionářů.

[37] Ať již šlo např. o beletrii Františka Langra s legionářskou tematikou nebo odborné práce Františka Šteidlera, např. F. ŠTEIDLER, *Naše vystoupení v Rusku*, Praha 1923; F. ŠTEIDLER, *Československé hnutí na Rusi, informační přehled*, Praha 1921.

a faktografického přístupu. Typickým příkladem výše jmenovaného jsou knihy Zdeňka Jindry.[38]

Asi nejspolehlivější a nejpřínosnější je literatura vydaná po roce 1989, ať již jde o práce domácí nebo zahraniční. Ze zahraničních prací bych rád zmínil syntézu Liddella Harta, anglického vojenského analytika a spisovatele, Historie první světové války.[39] I když byla poprvé vydána již v roce 1930, zůstává v jistých směrech nepřekonanou dodnes. Jedná se zejména o kvalitní rozbor významných vojenských operací na západní frontě.[40] Dalším kladem je kompoziční a stylistická obratnost autora. Další knihou je První světová válka H. P. Willmontta.[41] Práce má popularizační charakter, jedná se v podstatě o encyklopedii Velké války, s bohatým obrazovým a fotografickým doprovodem. Pozitivem je snaha ukázat i osudy jednotlivců, každodenní život v zákopech.

Přehled prací domácích zahájím podle mého názoru nejlepší syntézou – knihou Ivana Šedivého Češi, české země a velká válka.[42] Formou originální a obsahem velmi přínosná je kniha Anabáze z pera Roberta Saka.[43] Další velmi užitečnou knihou je práce pojmenovaná Československí legionáři (1914-1920).[44] Přínosná je zejména část analyzující výkyvy morálky českých vojáků a případy hromadného zajetí v počátečních měsících války. Řada sborníků mapující první světovou válku, vzešlá z vědeckých konferencí konaných v Jihočeském muzeu, je cenná zejména pro názorovou i obsahovou pestrost.[45] Pro mne nejužitečnějšími byly příspěvky týkající se osudů méně známých či zapomenutých legionářů a jejich pozůstalostí. K osmdesátému výročí vzniku České, resp. Československé republiky

[38] Z. JINDRA, *První světová válka*, Praha 1984.

[39] L. HART, *Historie první světové války*, Brno 2001.

[40] Na druhou stranu je nutné říct, že toto zaměření na západní frontu je až přílišné a jsou pomíjeny ostatní fronty a bojiště.

[41] H. P. WILLMONT, *První světová válka*, Praha 2005.

[42] I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země a velká válka*, Praha 2001.

[43] R. SAK, *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914-1920)*, Jinočany 1996.

[44] K. PICHLÍK – B. KLÍPA – J. ZABLOUDILOVÁ, *Českoslovenští legionáři (1914-1920)*, Praha 1996.

[45] Jedná se konkrétně o následující sborníky: *Česká společnost a první světová válka*, České Budějovice 1998; *Regiony a první světová válka*, České Budějovice 1999; *Osobnosti a první světová válka*, České Budějovice 2000; *Československé legie a první světová válka*, České Budějovice 2001; *Armáda, společnost a první světová válka*, České Budějovice 2002.

měl být[46] dokončen projekt zpracování soupisu československých legionářů podle jednotlivých okresů České republiky.[47] Vzniklé soupisy mají různou úroveň, za nejlepší je všeobecně považován třídílný soupis legionářů z Rychnova nad Kněžnou,[48] jemuž kvalitou sekunduje soupis legionářů českobudějovických.[49] Bohužel, pro okres Polička, ze kterého pocházel František Pražan, má soupis podobu interní archivářské příručky. Z ní, jakož i z dalších pramenů vychází monografie Poličští legionáři.[50] V ní je abecedně řazený seznam legionářů,[51] mezi nimiž nechybí František Pražan.[52]

Co mne motivovalo k napsání této práce? Je to souběh několika faktorů. Prvním z nich je vlastnost ryze lidská – zapomínání. Anabáze a i samotné legie se staly prázdným pojmem. To je smutné nejen vzhledem k tomu, že často argumentujeme suverenitou své republiky.[53] Suverenitou, za kterou trpěli a umírali legionáři po celém světě. Jistě, zní to pateticky, role legií byla po vzniku republiky zveličována až mytizována, ale přece je mnoho pravdy na tom, že *„naše armáda na Sibiři pomáhala ovšem k našemu uznání a k rozhodnutí o osudu říše především svou existencí a možnostmi, které poskytovala pro válku, jejíhož brzkého konce tehdy ještě nebylo lze tak dobře předvídati. Mohl jsem jí silně využíti jako mocenského činitele, stejně jako jiných našich činitelů mocenských a mravních.“*[54] Samozřejmě

[46] Ve skutečnosti byly v roce 1998 připraveny jen tři publikace, většina publikací byla dohotovena až v roce 2003.

[47] Celkem tedy mělo vzniknout sedmdesát šest publikací. Zda k tomu ale doopravdy došlo se mi nepodařilo ověřit, např. pro okres Karlovy Vary jsem žádnou publikaci nenalezl.

[48] J. JUZA, *Českoslovenští legionáři okresu Rychnov nad Kněžnou, 1914-1921, I-III,* Rychnov nad Kněžnou 1998.

[49] M. CTIBOROVÁ – D. KOVÁŘ – M. KRAUSOVÁ – V. KOLDA – L. LOUDÁT – P. SKŘÍTKOVÁ, *Českoslovenští legionáři, rodáci a občané okresu České Budějovice*, České Budějovice 2000.

[50] S. KONEČNÝ, *Poličští legionáři 1914-1920*, Polička 2000.

[51] Celkem se jedná o 92 legionářů. U každého jsou uvedeny důležité biografické údaje – datum narození, povolání, politická či společenská organizovanost, datum zajetí, datum vstupu do legií, příslušnost k jednotce, případná vyznamenání, účast v bojích, datum návratu domů, místo pobytu po návratu, datum úmrtí.

[52] Jeho záznam je na stranách 49 a 50.

[53] Stačí vzpomenout diskuze okolo vstupu do Evropské unie, kdy jedním z nejčastěji používaných strašáků byla právě ztráta naší suverenity.

[54] E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce,* s 72.

nemyslím, že svou prací na tomto něco podstatného změním, přesto je *„lepší zapálit malou svíčku, než proklínat temnotu“*.

Druhou motivací byla snaha ukázat každodennost, „všední“ život obyčejného člověka v protikladu k velkým, „oficiálním“ dějinám. *„Vypuknutí války bylo proto přijato jako osvobození od dlouhodobého tlaku. O slovo se přihlásila hrdost německého císařského vojska a válečná moc, jakou ve světě jen zřídka bylo vidět v takové míře... Nyní ve mně ožil voják ve své všeovládající síle...“*[55] *„Školní rok 1913-1914 chýlil se ku konci. Mnohý z nás učitelů měl již pěkné plány, jak účelně a radostně užije očekávaných prázdnin. Taktéž i já připravoval jsem se na delší cestu k břehům Adrie... Netrvalo dlouho když kolega Otava s Fráňou Janelem donesli z pošty neutěšenou zvěst, že Rakousko co nejdříve vypoví Srbsku válku. Bylo po náladě. Každý z nás mužů zde přítomných a vojínů, cítil již všechny útrapy války.“*[56] Tu každodennost vojáků, zajatců a legionářů, která se mnohdy zúží na starost o jídlo a nocleh. A přesto zůstává hluboce lidská. Právě toto „budování“ a udržování lidskosti v extrémních podmínkách mne fascinuje, ať už má jakoukoliv podobu – organizování pěveckého kroužku, učení místních obyvatel nebo jen zkrášlování svého dočasného příbytku.

Co říci závěrem? Doufám, že má práce naplní své předpokládané cíle a bude pro případného běžného čtenáře srozumitelná, přínosná a v neposlední řadě i čtivá. Pokud se toto povede, splatím tím snad svůj dluh všem lidem, kteří do mne v souvislosti s touto prací investovali svůj čas a důvěru.

[55] P. von HINDENBURG, *Paměti*, s. 56.

[56] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 1.

1. „Tatínek se narodil pátého června 1888“[57]
Předválečná léta Františka Pražana

První kapitolu své práce chci věnovat stručnému úvodu do „děje“ mého příběhu. Seznámením čtenáře s hlavní postavou – Františkem Pražanem, jeho rodiči, sourozenci a jejich životem do roku 1914, do vypuknutí první světové války, která je na dlouhá léta od sebe odloučila. Musím upozornit, že tato kapitola není začátkem tradičního „životopisu“,[58] proto zde chybí datum narození zjištěné v matrice, není zde k nahlédnutí ani kopie křestního listu, chybí i oddací list rodičů… Bazálním pramenem pro následující řádky se staly záznamy rozhovorů s mladší dcerou Františka Pražana, paní Zdeňkou Čepelákovou.[59]

„Tatínek [František Pražan ml., budoucí legionář, pozn. J. V.] *se narodil pátého června 1888. Jeho otec František[60] … začal jako vyučený řezník, ale později přešel na obchod dobytkem a ještě později na obchod dřívím. Jeho manželka se jmenovala Anna.[61] Babička ta ovšem, na rozdíl od dědečka neměla žádné obchodní buňky, ta byla především zbožná, a to tak, že velmi …“*[62] Prvním dítětem, které se manželům Pražanovým narodilo, byl syn František.[63] Druhorozeným synem byl Ladislav.[64] Posledním dítětem byla dcera Marie.

---

[57] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[58] Podrobněji o koncepci celé práce viz. kapitola Úvod.

[59] V této kapitole nejvíc využívám záznamu rozhovoru z 9. dubna 2006, který bylo prvoplánově zaměřen právě na získání informací ohledně předválečného i poválečného života Františka Pražana. Dalším pramenem, z kterého čerpám hlavně fakta o chodu pily v Poličce a později pily v Březové, je publikace Karla Zámečníka, Poličská *pila – 100 let práce a osudů rodu Pražanů (z rodinné kroniky a historie firmy)*, Polička 1997.

[60] František Pražan starší žil v letech 1858-1918.

[61] Anna Pražanová, rozená Červená se narodila v roce 1868 a zemřela v roce 1938. Jak vzpomíná paní Čepeláková, babička se vnoučat vždy ptala, zda chodí pravidelně do kostela. O tom, že také pravidelně navštěvují Sokol, ale před babičkou museli pomlčet… O zbožnosti své matky se zmiňuje i František Pražan ml.: *„Maminka byla zbožná a nedělní bohoslužby by byla nerada vynechala*.“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 6.

[62] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[63] František Pražan se narodil 5. června 1888 v Poličce a zemřel 13. srpna 1975 rovněž v Poličce.

[64] Ladislav, domácky zvaný Láda, Pražan žil v letech 1889-1972.

Ale zpět k podnikateli Pražanovi staršímu. V letech 1896-1987 se stavěla železnice z Poličky do Svitav. František Pražan starší této příležitosti využil a začal pro stavbu dodávat pražce. O dvě léta později, *„koncem roku 1899 již stála na pozemcích, které* [F. Pražan starší, pozn. J. V.] *prozíravě zakoupil, v blízkosti poličského nádraží parní pila se dvěma rámovými pilami a lokomobilou, ve které se spalovaly piliny a která zajišťovala pohon strojů.“*[65] Co stálo za úspěchem tohoto muže „*s gründerskou tradicí*“,[66] selfmademana? *„Tento rychlý rozmach podnikání byl umožněn díky důvěryhodnosti Františka Pražana, který při svých omezených finančních možnostech poměrně snadno získával záruky na úvěry u peněžních ústavů i soukromých osob.“*[67] V roce 1902 pila vyhořela, ale brzy byla její činnost, právě i díky oblíbenosti Františka Pražana st., obnovena a prosperující pila byla dále rozšiřována.[68] Jaká atmosféra panovala v podniku? *„Dědeček svoje zaměstnance každoročně pozval, naložili na žebřiňák kotel, maso, pivo, chleba, prostě všechno a jeli někam do lesa, ven. Tam se dělal oheň, vařil se v kotli guláš. Zaměstnanci tam byli s rodinami, dětmi, byla to pro ně taková pocta...“*[69] Pro prosperující podnik bylo vhodné určit nástupce. Překvapivě se jím nestal prvorozený syn: *„Tatínek, ač byl nejstarší, tak moc obchodních buněk neměl, takže ho dali, protože byl v Poličce učitelský ústav … na učitelský ústav v místě. Ten vystudoval a potom učil po okolí, ve vesnicích – v Korouhvi, Oldříši a v Sádku, na obecných školách.*[70] *Aby pokračoval na pile, tím byl pověřen mladší bratr Ladislav, který absolvoval obchodní*

[65] K. ZÁMEČNÍK, *Poličská pila*, s. 3-4.

[66] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[67] K. ZÁMEČNÍK, *Poličská pila*, s. 4. I když svého dědečka již nezažila, vzpomíná v podobném duchu i paní Čepeláková: „Já jsem ho *bohužel nepoznala, ale jevil se mi ohromně. Dokázal jak do těch hospod* [kde se, podle vyprávění, domlouvala většina obchodů s dřevem, pozn. J. V.], *tak se dokázal „vyšvihnout“ a jít jednat o prodeji dřeva třeba s baronkou Nádhernou… Uměl se chovat v každé situaci a byl velice oblíbený.“*

[68] V roce 1911 tak byla založena filiální parní pila v Borové, vesnici vzdálené přibližně deset kilometrů od Poličky. Po válce ji spravoval František Pražan ml.

[69] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[70] František Pražan ml. byl, jak to bylo tehdy u učitelů obvyklé, členem Sokola. A nejen to, byl také členem poličského pěveckého sdružení „Kollár“. Do „Kolláru“ se zařadil i po svém návratu z Ruska, působil v něm až do pozdního věku, resp. do rozpadnutí tohoto sdružení. Podrobněji se těmto událostem věnuji v kapitole 9. Poválečný život Františka Pražana.

akademii.“[71] Nejmladší potomek, dcera Marie se provdala za stavebního inženýra Rudolfa Žerta, původem ze Zbirohu.[72]

Předválečná léta tedy byla ve znamení prosperity. Pražanovi[73] patřili mezi zámožnější rodiny, rozhodně se však neprojevovali velkopanskými způsoby, spíš naopak.[74] Rodinný podnik se utěšeně rozšiřoval,[75] potomci byli dobře zaopatřeni, v rodině panovala spokojená a poklidná atmosféra. Nad tímto vpravdě idylickým obrazem se ale začala stahovat mračna. 28. července byl i s chotí zastřelen v Sarajevu následník rakousko-uherského trůnu, František Ferdinand d´Este. Přesně o měsíc později byla známým císařským manifestem „Mým národům“[76] vyhlášena válka Srbsku. Tak začala v létě roku 1914 válečná katastrofa do té doby nevídaných rozměrů. Současníci ji začnou nazývat Velká válka. A ještě později, po propuknutí další, stejně nemyslné a hrůzné katastrofy, se jí dostane definitivního jména – První světová válka. Stejně tak, jako různě poznamenala miliony jiných osudů, promítla se výrazně a dramaticky i do života rodiny Pražanů z Poličky.[77]

---

[71] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006. Ladislav po absolutoriu obchodní akademie pracoval ve velkoobchodu dřevem v Praze a na pile v Mohelnici. V roce 1910 podnikl cestu s výpravou Svazu majitelů pil do dřevařských velmocí – Švédska a Norska. Dalším správcem se měl stát jeho syn Jiří, který studoval dřevařskou techniku v bavorském Rosenheimu, kontinuitu rodinné tradice ale přerušilo znárodnění pily v roce 1948.

[72] Svatba se konala v roce 1917. Nejdřív žili manželé Žertovi v Plzni, potom se přestěhovali do Poličky. Na svou tetu vzpomíná paní Čepeláková jako na krásnou a hodnou paní, dobrou duši rodiny, která vždy „žehlila“ vzniklé rodinné konflikty. Občas si prý ale kazila reputaci „velkopanskými“ způsoby.

[73] V Poličce bylo jméno Pražan poměrně časté, proto se používalo k rozlišení té které rodiny doplňujících přívlastků. Pražanovi z pily tak byli „pilští“, Pražanovi vlastnící restauraci „Kréta“ byli nazývání „krétští“ atd.

[74] Mnohé o tom vypovídá již zmíněná vzpomínka o každoročních hromadných „výletech“, oslavách všech pracovníků.

[75] Po znovuobnovení provozu pily se její areál rozšířil o *„skladiště, konírnu a obytnou budovu při silnici do Litomyšle, která sloužila i jako sídlo správy podniku. Nově zbudovaná kolejka z pily na nádraží podstatně zjednodušila přepravu materiálu a další nákup přilehlých pozemků zvětšil areál závodu na 1,6 hektarů a získal potřebný skladištní prostor.“* K. ZÁMEČNÍK, *Poličská pila*, s. 5.

[76] Kopii manifestu uvádím v příloze.

[77] *„Slibný vývoj obou závodů* [pily v Poličce i filiální pily v Borové, pozn. J. V.] *přerušil osudný rok 1914 – vyhlášení mobilizace. Oba synové Františkovi – František i Ladislav – nastoupili vojenskou službu. Válečné hospodářství podstatně omezilo výrobu, odbyt i možnosti dalšího rozvoje závodu.“* K. ZÁMEČNÍK, *Poličská pila*, s. 6.

2. Konec dlouhého století
Mobilizace

28. červenec 1914. Přesně před měsícem zemřel rukou atentátníka následník rakousko-uherského trůnu, František Ferdinand d´Este. Nyní již *„…spoléhám na Svoje národy, kteří se ve všech bouřích vždy v jednotě a věrnosti kolem Mého trůnu se seřadili a pro čest, velikost a moc vlasti k nejtěžším obětem byli ochotni. Spoléhám na statečnou, obětavým nadšením naplněnou brannou moc Rakousko-Uherska...“*[78] Svoje národy? Pro čest, velikost a moc? Pro čest, velikost a moc vlasti? Statečnou, obětavým nadšením naplněnou brannou moc?

Evropa se v roce 1914 dostala na scestí. Prožila poměrně klidné devatenácté století,[79] které přineslo do té doby nevídaný hospodářský a sociální rozvoj. Válka se začala stávat něčím těžko představitelným.[80] Co se tedy stalo? A proč? Co zapříčinilo vznik obrovského a do té doby nevídaného krveprolití? Je zajímavé a zvláštní zároveň, že historici nebyli schopni dodnes vytvořit všeobecně akceptovatelnou interpretaci vzniku války.[81] Nemáme tak viníky a oběti, ale byli vůbec nějací?[82] Byla Velká válka logickým vyústěním krizového vývoje,

[78] J. POLÁK, *Za císaře, za vlast*, s. 59.

[79] Konkrétně vojáci Rakousko-Uherska bojovali naposledy ve válce proti Itálii a Prusku v roce 1866!

[80] I. Šedivý konstatuje, že *„lidem počátku minulého století se začala válka stávat „druhým světem“, „alternativní existencí“*. I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země a velká válka*, s. 11.

[81] To kontrastuje s rozpoutáním druhé světové války, kde jsou původci i postižení, „oběti“ dobře známé.

[82] Viníkem z největších je tradičně označováno Německo, respektive císař Vilém II. Sám si to však rozhodně nemyslel: *„…z toho jde jasně najevo, jak málo jsme byli v červenci 1914 přichystáni na válku, nemluvíc ani o tom, že bychom ji byli připravovali.“* VILÉM II, *Události a osoby 1878-1918*, s. 174-175. Ba naopak, předválečný program císaře působí naprosto mírově (a člověku znalému kontextu o to víc humorněji): *„V téže době, kdy car ohlásil svůj válečný letní program, zaměstnával jsem se já vykopávkami starožitností na Korfu… Panovník, který válku chce a ji připravuje, aby, přepadl své sousedy… ten nedlí po měsíce mimo zemi a nepustí svého šéfa generálního štábu na letní dovolenou* [sic! J.V.] ... *Nepřátelé zatím konali soustavné přípravy k přepadu.“* TAMTÉŽ, s. 175. Podobná manipulace s historií po roce 1918 vedla k vytvoření většinového pocitu, že Němci, ač neporaženi, byli zaprodáni svými vůdci. Odtud pramení touha po odvetě za potupný Versailleský mír. Cesta k druhé světové válce je tak otevřená…

vzrůstajícího napětí mezi státy nebo jen shodou náhod, příliš vysokou hrou státníků, špatně kalkulovaným hazardem?[83] Osobně se domnívám, že pravda leží někde uprostřed. Ať to zní sebe absurdněji, pro mne Velká válka vypukla i byla rozpoutána.[84]

František Pražan a další čeští[85] budoucí vojáci však neměli na sémantické hry čas. Pro většinu z nich byla mobilizace, stejně jako válka, holým faktem. Faktem který je může připravit o život. To je patrné ze stísněné atmosféry deníkových záznamů z počátku války. *„Brzy vrátil se tentokráte tatínek a všecek smuten oznamoval nám, že je válka skutečností. Bylo po svátku. Všichni zaraženi odcházeli... Loučení bylo smutné, neboť nikdo z nás nevěděl, zda se ještě vrátí.“*[86] S citem pro dramatično vylíčil období mobilizace Bedřich Opletal: *„Asi po deváté se roznesla zpráva, že už je to tu – od boží muky na kopci při silnici ke Smržicím se hnal automobil. Zastavil před hostincem a pánové od úřadu vstoupili dovnitř ... Starosta mne vyzval, abych přečetl mocnářův mobilizační rozkaz. Četbu provázelo hrobové ticho. Teprve po odchodu pánů nastalo obecné reptání...“*[87] Pocity při loučení jsou stejné, smutek a strach z budoucnosti. *„V neděli v šest ráno odjížděla většina mobilizovaných vlakem do Olomouce. Na návsi odehrávaly se srdcervoucí scény. Pod křížem v předsíni rodného domu dostalo se mi požehnání od mé drahé matky.“*[88] Čeští vojáci, tvořící nezanedbatelnou část branné moci Rakousko-Uherska,[89] tedy

[83] Zajímavou tezi formuluje Liddel Hart, když fundamentální příčiny konfliktu redukuje na tři slova: strach, hlad a pýcha. Stojí ale za zamyšlení, jestli by se nedaly příčiny všech konfliktů redukovat na tato tři slova… Viz. L. HART, *Historie první světové války*, s. 12 a n.

[84] Téma mé práce neposkytuje prostor pro obsáhlejší mapování této velmi zajímavé otázky, omezím se na převzetí závěrů J. M. Wintera, které cituje i I. Šedivý. Winter rozděluje stanoviska historiků do tří skupin. První zahrnuje ty, kteří zdůrazňují primát německé viny na rozpoutání války. Druhá skupina operuje s pojmem propočteného rizika, kdy Německo a Rakousko-Uhersko založily svou politiku na nesprávných odhadech a situace se jim následně absolutně vymkla z rukou. Konečně třetí skupinou jsou historici vycházející z kolektivní viny všech zúčastněných velmocí.

[85] Označení český nyní i nadále používám pouze pro Čechy z českých zemí, ne pro české Němce.

[86] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 62.

[87] B. OPLETAL, *Zápisky z velké války. Anabáze hanáckého medika 1914-1920*, s. 6.

[88] TAMTÉŽ, s. 6.

[89] *„Češi tvořili téměř 13% mužstva ozbrojených sil habsburské monarchie, což odpovídalo jejich podílu na obyvatelstvu… Nepoměr se objevuje až v počtu důstojníků z povolání, mezi nimiž tvořili Češi jen asi pět procent.“* K. PICHLÍK – B. KLÍPA – J. ZABLOUDILOVÁ, *Československí legionáři (1914-1920)*, s. 11.

rozhodně nebyli naplněni „obětavým nadšením“, ani nebyli ochotni nejtěžších obětí za habsburský trůn, tak, jak si to přál císař. Byli v tomto mezi všemi mobilizovanými vojáky výjimeční? Odpověď je jednoduchá – ano, byli. A to podstatně.

V prakticky všech národech, které se účastnili první světové války, je v počátečním období patrný fenomén „válečného nadšení“ (Kriegsbegeisterung).[90] Objevuje se napříč všemi sociálními vrstvami od dělníků po inteligenci. Typickým příkladem jsou německé vyhroceně patriotické demonstrace v Praze.[91] Starší literatura označuje tyto demonstrace jako čistě německé.[92] Realita byla ale poněkud jiná. Alespoň v počátcích se objevily snahy o překonání tradičního česko-německého antagonismu.[93] Nakolik bylo toto nadšení a smiřování opravdové, nakolik vyjadřovalo názory všech Čechů i Němců, nelze s jistotou říct.[94] Dlouhého trvání však rozhodně nemělo, stejně jako válečné nadšení ostatních národů. Se zjištěním,

[90] *„Různí autoři analyzovali sociálně psychologické příčiny tohoto jevu* [válečného nadšení J. V.], *se kterým se při vypuknutí druhé světové války nesetkáme. Bylo poukazováno na životní pocit generací bez válečných zkušeností, nudu, touhu po dobrodružství* [sic! J. V.] *a touhu po činu jako generační zážitek, či ve slovníku vídeňské nové psychiatrické školy jako vzpouru proti „banalitě občanského světa“ a „přehnanou kompenzaci touhy po revoltě“. Válku nadšeně přivítala řada předních kulturních osobností, liberálních politiků, na ulicích a náměstích se konaly nadšené provalečné demonstrace, jako by na pořadu dne nebyla krvavá válka, ale příjemné a vzrušující dobrodružství završené velkým triumfem.“* J. GALANDAUER, *Wacht am Rhein a Kde domov můj. Válečné nadšení v Čechách v létě 1914*, in: Historie a vojenství 5, 1996, s. 22.

[91] První demonstrace se odehrály 30. července, nejmohutnější pak srpnových dnech – 7. a 8. srpna. Účastníci pronášeli vlastenecké proslovy, zpívaly „Wacht am Thein“, „Heil Dir im Siegeskranz“ a dokonce „Kde domov můj“. Po třech dnech nejmasovějších demonstrací poděkoval místodržící Franz Thun za projevené nadšení a požádal, aby se již průvody ulicemi neopakovaly.

[92] Tento názor se zcela pravidelně opakuje v prvorepublikové i marxistické historiografii, spolu s výpady proti německému nenávistnému, „imperialistickému“ nacionalismu.

[93] Tyto snahy byly nejmarkantnější při demonstracích 8. srpna. *„V čele průvodu nesli jednak černožlutý prapor rakouský, jednak červenobílý prapor český. Oba prapory pak jakýmisi šátky či stuhami svázali jako „symbol sbratření obou národů země“. Před Kasinem zazněla nejen Volkshymne, ale i Kde domov můj a dav se za provolávání „Heil!“ a „Nazdar!“ odebral na Václavské náměstí k pomníku Svatého Václava.“* J. GALANDAUER, *Wacht*, in: Historie a vojenství, 5, 1996, s. 32.

[94] V obecné rovině uvažování o fenoménu válečného nadšení se dnes historická literatura kloní k názoru, že válečné nadšení nebylo projevem živelnosti, ale spíše inscenovaným „divadlem“, za nímž stály intelektuální špičky, stát a tisk.

že válka nebude vyhrána „do švestek“ a že se vojáci nevrátí na Vánoce domů, vlna válečné euforie rychle opadla a postupně se rozplynula úplně.

Většina deníků a zápisků českých vojáků je jakýchkoli projevů válečného nadšení prosta. Již jsem zmiňoval úzkostlivé pocity Františka Pražana. Že pocit stísnění a napjatého očekávání byl naprosto dominujícím dokládají i četné stížnosti důstojníků na průběh mobilizace, resp. na absolutní nedostatek českými vojáky projevovaného nadšení.[95] Jedinými náznaky jistého vytržení ze smutku a fatalistického odevzdání jsou vzpomínky mladších branců, ve kterých se objevuje jisté nadšení z nadcházejícího válečného dobrodružství.[96] I takových vzpomínek je však poskrovnu. Povětšinou od „průměrného“ obrazu odlišné vzpomínky najdeme v pamětech Josefa Váchala. *„Vidouc vylepený plakát o mobilisaci řekla si má duše:* „*Dobrá, něco se děje a díti bude, škoda jen životů lidských!... V kavárně Royálce hojně bylo nadšení a dosti tajeného strachu z odchodu na vojnu… Neopatrně vzniká ve mně myšlenka moci též uviděti nějaký takový zákop a útok…!“*[97] Váchal je ale, co se týče dikce vzpomínek, naprostým solitérem, proto nemůže podstatně změnit celkový obraz vytvářený ostatními vzpomínkami.

Co zapříčinilo, že chování Čechů, ať už branců či „národa“ jako celku, bylo tak dalece odlišné od chování ostatních národů do války zapojených? Jde o souběh různých faktorů. Asi nejvýznamnějším z nich je pocit, že konflikt „není český“, „není to naše válka“, pocit, že do tohoto dobrodružství byl český národ proti své vůli zatažen. *„Bylo mi jasno, že my Češi jsme nuceni sekundovat Rakousku v konfliktu, v němž jde o vše možné, jen ne o naše zájmy. Silně jsem pociťoval nutnost slovanské solidarity a upřímně si přál vítězství Ruska.“*[98] Válka byla často pojímána

---

[95] *„Všeobecně lze říci, že v českém prostředí téměř nebylo zaznamenáno* [válečné nadšení, pozn. J.V.]. *Převládalo ohromení, zaraženost, smutek, fatalistické odevzdání. Zprávy důstojníků ze smíšených oblastí zaznamenávají rozdíl mezi německými a neněmeckými oblastmi, stěžují si na nedostatek entusiasmu u českých vojáků.“* J. GALANDAUER, *Wacht*, in: Historie a vojenství, 5, 1996, s. 25.

[96] *„Dne 25. května 1915 nasedali jsme do vlaku, který nás odvážel na východní bojiště, proti Rusku. Pocity, které jsem v té chvíli měl, nedají se ani přibližně vylíčiti. Při prvním pochodu městem k nádraží s doprovodem vojenské kapely za znění pochodů, bylo to jakési nadšení, že také budu účasten válečných událostí, o nichž staří lidé vždy rádi vypravovali různé příhody. Na nádraží pak pociťoval jsem cosi jako úzkost a snad i strach, při loučení se posádky a občanstva s námi.“* J.DUFKA, *Přál jsem si míti křídla. Vzpomínky hluckého legionáře z let 1915-1920*, s. 7.

[97] J. VÁCHAL, *Malíř na frontě*, s. 12.

[98] B. OPLETAL, *Zápisky z velké války*, s. 7.

jako osudový dějinný konflikt mezi Slovany a Germány, je tedy logické, ke které straně se klonili sympatie drtivé většiny Čechů… S tím úzce souvisí i kladný vztah k národům, proti kterým byla válka vedena – malému národu srbskému a hlavně proti Rusům.[99] Explicitně tento postoj vyjádřil Karel Kramář v Národních listech ze 4. srpna 1914. *„Nastal dějinný okamžik, kterého tolik se báli a který tolik mnozí očekávali* [sic! J. V.]. *Naplnila se slova německého kancléře o boji mezi Germánstvem a Slovanstvem* [zvýraznil J. V.]. *Celá Evropa pošle všechno, co má mladého a zdravého, na pole bitev a nastanou hrůzy, o kterých dosud blouznili jen vojenští románoví fantasté.“*[100] Z rusofilství se otevřeně vyznává František Pražan: *„V den vyhlášení mobilizace, na den sv. Anny v roce 1914, kdy maminka měla svátek, sešlo se na náměstí v Poličce několik nás učitelů – Sokolů a rusofilů. Slíbili jsme si rukou dáním, že vykonáme svoji vlasteneckou povinnost a přejdeme k Rusům.“*[101] Druhou stranou této mince je neustále vzrůstající antipatie vůči Rakousko-Uhersku a trvalá nevraživost vůči Německé říši. S jejími projevy se setkáváme v denících, ale nejen v nich, doslova na každém kroku, ať už má podobu nenáviděného německého oficíra, vypočítávání ústrků ze strany Němců…[102] Stejné pocity často vzbuzovali i vojáci a důstojníci uherští.[103] Nelze se pak divit, že se čeští vojáci chovali tak, jak se chovali. I přes klidný a spořádaný

[99] Kladný vztah k Rusům mnohdy přecházel až do nadšeného rusofilství. Vyhrocenost situace líčí Josef Maria Baernreither, aristokrat, bývalý ministr a účastník česko-německých vyrovnávacích jednání. *„Češi snášejí válku s hlubokým hněvem. Po generace jim byla ve škole, ve spolcích a shromážděných, v literatuře, v novinách hlásána ruská legenda. Ta dnešním Čechům přešla do krve.“* I. ŠEDIVÝ, *Češi*, s. 55. Samozřejmě jde o pohled notně ovlivněný společenským postavením autora, skutečnost nebyla, co se týče většiny národa, pravděpodobně až tak vyhrocená.

[100] Celý text je publikován v knize T. ZAHRADNÍČKA, *Jak vyhrát cizí válku. Češi, Poláci a Ukrajinci 1914-1918*, s. 192-193.

[101] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 3.

[102] Vztahy mezi Čechy a Němci byly ostatně napjaté už před válkou. Potvrzuje to vzpomínka Pražana na událost při brněnském sokolském sletu. *„Neznajíce cestu k výdejně* [vstupenek na slet J.V.] *požádali jsme místního občana, aby nás k ní zavedl… Vedl nás však ulicí, kde „bumlovali buršáci“ v malých čepičkách a s holemi. Průvodce se nám ztratil a němečtí zuřivci, když nás spatřili* [Pražan a jeho otec měli oba sokolské kroje J.V.], *s křikem „Švihla, fui, fui!“ táhli přímo k nám. Viděli jsme, že bude zle. Ranám holemi jsme neušli. Podobného uvítání se dostalo i jiným českým občanům…“* TAMTÉŽ, s. 5.

[103] Podrobněji se vztahům mezi Čechy, Němci a Maďary v rakousko-uherské armádě budu věnovat v jedné z následujících kapitol.

průběh mobilizace tak mohl vzniknout v německém prostředí *„obraz nezúčastněného až nepřátelského Čecha, které nechává vlna patriotismu chladným*“.[104] S tímto obrazem se ještě mnohokrát setkáme…

S mobilizací a loučením je spojená jedna dojemná a dnes už možná lehce úsměvná vzpomínka Františka Pražana. „*S vděčností vzpomínám na starostlivou babičku Emerencii Červenou, která nám kromě rodičů přišla dát sbohem a při loučení mi dala balíček česneku – prý proti choleře. Abych jí neurazil, neodmítl jsem si vzít sebou tento lék, ač mi to zpočátku příliš vhod nebylo… Jak jsem vzpomínal a děkoval za tuto zdánlivě bezvýznamnou zeleninu, neboť se v poli opravdu rozšířila nakažlivá cholera a tu mne mnoho kamarádů prosilo o stroužek česneku, aby se uchránili před smrtonosnou nemocí. Co kamarádů jsem po stroužku podělil, snad i víra spolupůsobila*.“[105]

Takto vybaven se vydává na cestu, která ho zavede do exotických krajů a skončí až po šesti letech… *Vlakem ke Skutči odjeli jsme ráno Láda a já s ostatními až o půl osmé ke Svitavám. Loučení bylo smutné, neboť nikdo z nás nevěděl, zda se ještě vrátí. Většina loučících se plakala a zarosenýma očima a mávajícím šátkem se s námi loučila. Až k jatkám podél trati stálo mnoho lidí, aby naposledy viděli známé, kteří odjížděli. Všichni seděli jsme v jednom kupé a strojenou veselostí zakrývali jsme vnitřní neklid. Ve vlaku setkal jsem se se známými, nejen z Poličky, ale i ze Sádku a Kamence.*“[106]

František Pražan, příslušník statečné, obětavým nadšením naplněné branné moci Rakousko-Uherska, nezúčastněný až nepřátelský Čech, je na cestě do Vysokého Mýta. Co ho tam čeká?

[104] J. GALANDAUER, *Wacht*, in: Historie a vojenství 5, 1996, s. 25.

[105] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 6.

[106] TÝŽ, *Deník*, s. 2.

2.1 98. pěší pluk ve Vysokém Mýtě, výcvik

„Dojeli jsme do Vysokého Mýta… Než nás zapsali, uplynuly tři dny. Po ten čas spal jsem u bratra Nimshause. Čtvrtého dne ráno dali jsme se zapsat. Když nás odpoledne oblékli do vojenských šatů, byli jsme někteří určeni do Chocně, kde zůstali jsme u nádražní kuchyně do 17. srpna. Po celou tu dobu byl jsem v kanceláři a měli jsme se s ostatními 32 znamenitě… I Pepík Slezáků a Feltlů se sl. Julií a Fandou za mnou přijeli nejen do Chocně, ale i do Mýta, kam jsme byli po 17. srpnu povoláni. Těžko loučili jsme se s Chocní, kde se nám tak dobře vedlo.“[107]

Vysoké Mýto bylo střediskem doplňovacího okresu devadesátého osmého pěšího pluku. Národnostně to byl z velké většiny český pluk.[108] Pražan konstatuje, že *„zde* [ve Vysokém Mýtě, J. V.] *se nás učitelů sjelo víc“*.[109] Plastičnost obrazu dnů strávených ve výcviku před odjezdem na frontu[110] mi pomohou zvýšit korespondence Jana Šmatlána,[111] rodáka z malé vesnice u Poličky[112] a zápisky Josefa Váchala. Na co oba branci pocházející ze stejného kraje vzpomínají? První společnou věcí je zmatek, nepřipravenost armádní logistiky zabezpečit takové množství branců. *„Jest nás rekrutů zde v Jaroměři velká spousta a nemají nás kam ubytovati. Já jsem již byl na několika místech. Když jsme přijeli z Mýta brzo ráno do Jaroměře, tak jsme někteří šli na nocleh do továrny Bondyho, je to přádelna na bavlnu. Tam jich je v kolika místnostech navrchu a v podzemních sklepích hromadu. Leží na slámě a na slamnících.“* Stejně tak i Pražan: *„Nestačili nás ani*

[107] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 2-3.

[108] Složení pluku bylo v roce 1914 následující: Němci – 28%, Češi – 68%, ostatní – 4%. I. Šedivý, *Češi*, s. 69.

[109] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 6.

[110] Většina editovaných deníků totiž odbývá toto období jen strohými zmínkami, přechází ihned k cestě na frontu a bojovým zážitkům.

[111] Šmatlán se narodil v roce 1894, byl tedy o šest let mladší než Pražan. Měl základní vzdělání, jeho dopisy jsou plné upřímné prostoty, jeho přístup k válce je také odlišný – bere ji zpočátku jako dobrodružství, cestu do neznámých krajin. Dojemné (a od Pražana velmi odlišné) je i vypočítávání všech součástí obdržené polní výbavy, které si Šmatlán, pocházející z chudého prostředí velmi vážil.

[112] Šmatlánova korespondence vyšla v edici M. JANKOVIČE a M. KRULICHOVÉ (edd.), *Zapomenuté hlasy. Korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války*, Hradec Králové 1986.

oblékat a proto jsme několik dní museli čekat. Potulovali jsme se po městě.“[113] Druhou styčnou plochou je líčení průběhu všedního dne. Většinu z něj logicky zaplňovala různá vojenská cvičení branců, které Šmatlán bez odporu přijímá jako samozřejmé součásti vojenského života. Pražan i Váchal jako zlo, kterým *„oblamovali naše těla a pitoměli nám mozky zupáci, ponejvíce německy hovořící.“*[114] Jak takové cvičení vypadalo? Cvičilo se dvakrát denně, často i v neděli. To velmi vadilo Františku Pražanovi: *„Major... člověk hrubý a zlý, který nařizoval cvičit i v neděli, aby naši známí nemohli s námi mluvit. Mnoho těch, kteří za námi chodili do Mýta z celého okolí i několik hodin pěšky, muselo posedávat u „execíráku“ a čekat až skončí cvičení, aby si mohli se svými pohovořit.“*[115] Náplní cvičení byly základní vojenské dovednosti – střelba, pohyb na bojišti, nácvik manévrů větších jednotek atd. *„Když přijdeme nazpět, tak za chvíli jdeme na execírku. Tam děláme všelijaké cvičení jako při válce. Když stojíme v řadách, tu najednou se rozběhnem na strany vpravo a vlevo a uděláme jednu dlouhou linii. Tomu se říká švarmlinie. Najednou musíme všichni dělati nýdr (lehnouti). Neb zase lezeme na kopce na trať, ta je o hodně vyšší než u vás. Pak zase běžíme dolů.“*[116] Toto každodenní tužení svalstva (pro řadu dnešních lidí těžko představitelné) kombinované s malými příděly jídla nebylo každému po chuti, a tak byly hledány nejrůznější cesty, jak se náročnému výcviku vyhnout. Tou nejúspěšnější bylo získávání přízně důstojníků a poddůstojníků vedoucích výcvik. Stručně řečeno – uplácení. *„Venkovský lid zachraňoval se před týráním* [sic! J. V.] *úplatky proviantem posílaným z domovů; šlo mnohdy o hroudy másla a živé husy, aby šikovatel-vlk, eventuelně i vlčice s rodinou se nažral a koza, totiž výcvik, zůstala celá.“*[117] Že se našly i cesty jiné, originálnější, dokládá opět Josef Váchal: *„Mne chránilo umění: několik nahotin s důkladnými emblemy pohlaví získalo mi šarže cele. Běda, kolik nás takových Beardsleyů*[118] *bylo na vojně, kde dorozumívací řečí, krom úřední byla chlípná řeč slovy a obrazem!“*[119]

---

[113] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 6.

[114] J. VÁCHAL, *Malíř*, s. 15-16.

[115] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 7.

[116] M. JANKOVIČ – M. KRULICHOVÁ (edd.), *Zapomenuté hlasy*, s. 13.

[117] J. VÁCHAL, *Malíř*, s. 16.

[118] Aubrey Beardsley (1872-1898), malíř, řada obrazů se silným erotickým nábojem. Proslavil se černobílými ilustracemi (např. k *Salomé* Oskara Wilda) a plakáty.

[119] J. VÁCHAL, *Malíř*, s. 16.

Období výcviku bylo různě dlouhé. František Pražan jako rezervista strávil na „execíráku“ jen měsíc od 17. srpna do 17. září. Jan Šmatlán, který dosud žádný výcvik neabsolvoval, trénoval taje Marsova umění od konce října 1914 až do poloviny ledna 1915. A pak se jelo na frontu…

2.2 Na frontu!

Auf wiedersehn auf boulevard! Za hlasitého jásotu, ovací obyvatelstva, nadšených projevů vlastenectví spěchali první vojáci ke smrti, zmrzačení či z tohoto pohledu milosrdnému strádání hladem, zimou a nemocemi na frontách. Je až fascinující, s jakou absolutní skepsí toto divadlo přijímali čeští branci. Je možné říct, že ve všech denících, které se o cestě na frontu, či k frontě zmiňují, najdeme velmi podobné výjevy a podobné reakce na ně. *„Náš transport nepostrádal dokonce jakéhosi bojového nadšení, tu a tam se ozývali i písně o hrdinských činech válečných. Většinou je zpívali Němci, ještě k tomu opilí. Nadávalo se na Srby, proklínali se a zesměšňovali Rusové… Vedle Němců ze severní Moravy projevoval bojechtivost sem tam i nějaký Čech. Působilo to na mne krajně tísnivě.“*[120] Stejné pocity zažíval František Petržíla při odchodu svého 73. pěšího pluku z (tehdy prakticky čistě německého) Chebu na frontu. *„Znovu nám provolávána sláva a velké nadšení. Byly to nápadné protivy, v Praze a zde… Sedali jsme do vagónů a hudba nám hrála nějaký marš, když jsme za bouřlivého „Hoch!“ vyjeli z Chebu. Byl jsem rád, že jsme byli z toho německého hnízda venku.“*[121] Nadšených německých vojáků se však odjezdem nezbavil, ba naopak. *„Byla to trapná cesta. Za stálé vřavy skopčáků vlak nás unášel blíže a blíže v osudná místa… Tito řvali jejich odrhovačky a vůbec drze si počínali, opíjeli se a bylo mi dosti těžko v jejich společnosti býti.“*[122] Autorova nálada je identická se zápisem Opletalovým: *„Byl jsem jako zařezán a stále jsem nepochopoval výtečnou náladu druhých. Stále jsem přemítal o věci té.“*[123] Josef

[120] B. OPLETAL, *Zápisky*, s. 7.

[121] M. JANKOVIČ – M. KRULICHOVÁ (edd.), *Zapomenuté hlasy*, s. 37.

[122] TAMTÉŽ, s. 38.

[123] TAMTÉŽ, s. 38.

Váchal si svou cestu do Vídně (ještě ne na frontu) odbyl až v roce 1917. S osobitostí a ironií vypráví: *„Na „Westbahn“ – nádraží dojeli jsme již za tmy… Nemuseli jsme provolávat mocnáři slávu a čackému vojsku zdar; četli naši loyalitu a vděčnost nám z očí. Vždyť krmili dobytek před porážkou;*[124] *pomyslivších při vstupu do Vídně: ave Caesar, morituri… bylo jistě málo. Většinou čerstvé české maso k výseku!“*[125] O čem tohle vše vypovídá? Zajisté o tom, že českým vojákům obecně chybělo nadšení. Závažněji to však svědčí o selhání rakousko-uherského armádního výcviku. Vojenský výcvik má v obecné rovině dva základní cíle – jednak naučit vojenským dovednostem a druhak vytvořit z branců „homogenní“ masu. Masu, která je poslušná, loajální a která drží při sobě, má „esprit de corps“. Jak je vidět, čeští vojáci při svých německých kolezích nedrželi vůbec a o loajalitě k proklínaným velitelům a nemilované říši je také nutné pochybovat. Nelze se pak divit „výsledkům“ nasazení formací s takovouto morálkou…

František Pražan odbývá náladu při transportu velmi stručně: *„Řeč vázla a hlavou se honily smutné myšlenky… Po nějaké veselejší řeči ani památky…“*[126] Jediné, co ho na cestě trochu zaujalo, byl obrys zamlženého Radhoště… To bylo 18. září. 19. září poblíž Kalvarie u Krakova *„spatřili jsme první aeroplán válečný. Mnozí, vidouce jej, utíkali z náspu pod železniční most, neboť mysleli, že snad bude házeti dolů nějaké pumy.“* 20. září *„byl pěkný, slunný den.“*[127] Vojáci 98. pěšího pluku dorazili do Tarnova. Všude již viděli přítomnost války: *„Vojáci hlídali železniční mosty. K večeru jsme viděli první ruské zajatce.“*[128] A brzy se do ní měli dostat i oni.

„Než jsme odešli, tu všichni učitelé jsme společně zapěli čtyřhlasně „Kde domov můj?“ a mnoho jiných, českých i slovácких písní… Tu teprve každý z nás poznal, jak krásná je naše česká hymna. Asi o 10. hodině večer nastoupili jsme

[124] Motiv jatek a k nim směřujících vojáků není v denících neobvyklý. I literárně mnohem méně zdatný Petržíla si při vzpomínce na přivítání v Chebu zapsal: *„Odplivl jsem si, když jsem viděl, jak je chtějí napájet a přitom posílají na jatky. Zalezl jsem zpět do vozu a raději na to nepatřil.“* M. JANKOVIČ – M. KRULICHOVÁ (edd.), *Zapomenuté hlas*y, s. 36.

[125] J. VÁCHAL, *Malíř*, s. 28.

[126] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 7.

[127] TÝŽ, *Deník*, s. 4.

[128] TÝŽ, *Vzpomínky*, s. 7.

cestu k Tuchovu, asi 23 km vzdálenému.“[129] Kasárenský dril je pro české vojáky 98. pěšího pluku tíživou minulostí, blíží se ale ke skutečnosti mnohem tíživější – východní frontě.

[129] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 5.

3. Čtyřikrát na frontě

3.1 František Pražan – Hlad, žízeň, zima, mokro a mnoho jiných útrap

„Brzy jsme na vlastní kůži poznali, že dosud nikdo nedovedl napsat, pravou definici – co je to válka. Mnoho slov by bylo potřebí, aby byl vystižen přesný smysl toho hrozného, vyčerpávajícího života za strašných a nelidských podmínek, kdy člověk přestává být člověkem a stává se tvorem horším zvířete. Hlad, žízeň, zima, mokro a mnoho jiných útrap a bolestí musí voják snášeti jen proto, že se dva státy nepohodly a nezabránily hroznému krveprolití a bezmeznému ničení všeho, co pracovité ruce milionů lidí budovaly celá staletí.“[130]

Reflexe frontových událostí s takřka padesátiletým odstupem. Přesto je plná emocí. Ani po padesáti letech nezmizí z paměti strádání, nelidské podmínky a vyčerpání. Události, která se takto do paměti vepsaly, musely být velmi silné… Františka Pražana jsme naposledy viděli 21. září na pěším pochodu z Tarnova do Tuchova. Byl to první, ale zdaleka ne poslední vyčerpávající přesun „po svých“.[131] Na delší zastávku zůstala 11. setnina v Turze, odtud mašírovala do Jasla, Višňové, Jaroslavi… Období strávené v Turze vidí Pražan jako poměrně idylické. *„Mnoho známých se tu setkalo… Před naší stodolou jsme si vyprávěli o domově. Že jsme se odpočali a vyspali se, zajímala nás i krásná podzimní horská příroda. V blízkých lesích bylo nevídaně mnoho strak a veverek… Za svého pobytu v Turze jsme kupovali co se dalo, peněz bylo dost…“*[132] Nic hezkého však netrvá

[130] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 3-4.

[131] Vojáci museli ujít obrovské množství kilometrů. Jen při přesunu z Turzy do Jasla Pražan uvádí, že ušli přes 40 km.

[132] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 9. Jediné, co podle Pražana narušovalo klidný pobyt, byl důstojnický sbor. S notnou dávkou ironie píše: *„Při tomto, dosti poklidném životě mezi mnoha známými bych opět docela zapomněl na naše důstojníky.“* A připojuje výčet ústrků, které museli od německých, ale i českých důstojníků snášet. O tom podrobněji v kapitole Češi a Němci. 11. setnina a hejtman Schlosser.

věčně a ve válce to platí dvojnásob. *„Končil poklidný život a vše se připravovalo k odchodu. Nálada rázem poklesla…“*[133] Vše se připravovalo na apokalyptický pochod do Jasla. A poté do Fraštáku. Na této cestě se 5. října poprvé potkávají s opravdovou válkou: *„Na cestě byli jsme napadeni kozáckou hlídkou, takže jsme se kus vrátili a u silnice čekali v hlubokém příkopu na čas, než naši dragouni zjistili bezpečnou cestu. Zde jsme poprvé* [podtrhl J. V.] *ládovali zbraně na ostro.“*[134] Těchto neradostných „poprvé“ a „již“ je v deníku více. 11. října František Pražan poprvé slyšel zblízka střílet děla,[135] 17. října viděl prvního padlého z vlastních řad,[136] 23. října poprvé vystřelil na nepřítele...[137] Mezi těmito pečlivě zaznamenávanými prvenstvími je ale mnoho všedního, normálního, pokud se tedy dá situace vojáků na frontě nazývat „normální“. Pojďme se nyní na takový „obyčejný“ den na frontě a jeho náplň podívat blíže.

Pokud nebyl vyhlášen v noci poplach, mohl voják v relativním klidu zákopu, nebo pokud měl více štěstí, tak stodoly či seníku, dospat. Pokud tedy dokázal usnout v dunění dělostřelecké palby. „*Jako obyčejně* [sic! J. V.] *k půlnoci nastala střelba tak prudká, jaké dosud nebylo. Ruské dělostřelectvo nás ukrutně pronásledovalo a jeho střely dopadaly nedaleko nás do pole. Čekali jsme, brzo-li nás ze zákopu vyženou…Ruské reflektory na nás vrhaly prudké světlo*.“[138] Druhým největším nepřítelem spánku bylo kromě nepřátelské aktivity počasí. *„V noci velká zima… Pršelo a chumelilo. My leželi na mokré půdě, téměř v blátě pod celtami. Když nám celta promokla, postavili jsme asi ve dvě hodiny po půlnoci stan.“*[139] A horší zimní počasí teprve mělo přijít… Když se k ohlušující střelbě a nevlídnému počasí přidá vlídnost důstojníků, dostáváme typický obraz „nocování“ na frontě. *„K ránu*

---

[133] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 10.

[134] TAMTÉŽ, s. 9.

[135] Došlo k tomu při vstupu do Jaroslavi, která byla v držení Rusů. *„Za městem* [Jaroslaví J. V.] *byli Rusové a stříleli na nás. Zde poprvé slyšel jsem zblízka střílet děla. Rozvinuli jsme se v bitevní linii a postupovali k městu. Rusové ustoupili, takže jsme večer mohli do města.“* TAMTÉŽ, s. 10.

[136] *„Ze dvora odešli jsme kolem nádraží k řece na bojiště. Leželi jsme za hrází a zde již jeden padl a 15 dalších bylo raněno. Mráz projel každým z nás, když viděl odnášet neb odcházeti zkrvavené kamarády.“* TAMTÉŽ, s. 12.

[137] *„Rusové byli před námi sotva na několik set kroků, také zakopaní. Zde jsem poprvé vystřelil. Večer pršelo a střelba nebyla tak prudká jak jindy.“* TAMTÉŽ, s. 14.

[138] TAMTÉŽ, s. 15.

[139] TAMTÉŽ, s. 9-10.

se ochladilo a my jsme nesměli se ohřát u sebemenšího ohníčku, ale důstojníci si vařili čaje dost a dost.“[140]

Po probuzení nastává základní starost každého vojáka napříč dějinami – nasytit hladový žaludek. *„I při sebevětších útrapách se chce jíst.“*[141] Na východní frontě v roce 1914 se to daří s velmi proměnlivými výsledky, nejhorší možností je hladovění: *„V noci velká zima a ráno bez jídla… Ráno bez jídla, mokří, hladoví i zmrzlí jsme šli lesy dál, bloudili jsme dlouho, takže nám museli na blízkém kopci dopřát delšího odpočinku.“* O tom, že selhání logistiky naprosto nebylo jevem výjimečným, svědčí zápis z 12. října. *„Nemajíce teplé stravy <u>po šest dní</u>* [podtrhl J. V.], *museli jsme z nařízení p. obrstleutnanta odejíti do blízké vesnice Radolovic, kam za námi přijely kuchyně.“*[142] Když erár nestačil zajistit základní potřeby, starali se vojáci sami. Na začátku války bylo možné přilepšit si stravu nákupy u místních obyvatel. *„Po obědě koupila naše četa vepře za 40,- K. Upekli jsme ho v polské chlebové peci a měli jsme na několik dní na přilepšenou.“*[143] Pražan vzpomíná i na nákupy vína a čaje. Situace se ovšem radikálně proměnila s tím, jak na civilní obyvatelstvo začala dopadat tíživá zásobovací situace. Lidé si dělali zásoby a pomalu přestávali věřit hodnotě peněz. *„Židé měli zásoby i peníze schovány a nechtěli prodávati.“*[144] Pak už jsou nákupy čím dál víc výjimečné a zboží je vždy silně předražené. Pražan měl, co se týče materiální situace jednu velkou výhodu - bratra Ládu. Často vzpomíná jeho návštěv, při kterých mu vozil potraviny, ale i různé dárky a dopisy z domova.[145] *„Odpoledne přijel za mnou Láda. Měl svého koně a přivezl mi různých dobrot a zákusků. Naše radostné shledání trvalo jen asi půl hodiny,*

[140] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 15.

[141] TÝŽ, *Vzpomínky*, s. 10.

[142] TÝŽ, *Deník*, s. 11.

[143] Po letech na tuto událost vzpomíná: „*Protože spokojenost a láska prochází žaludkem, koupila naše četa společně vepříka*…“

[144] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 9.

[145] Láda Pražan zůstal po celou dobu války v uniformě rakousko-uherské armády. Podle vyprávění paní Čepelákové byl před koncem války „vyreklamován“ domů, aby se po smrti svého otce staral o chod pily, rodinného podniku Pražanů v Poličce. Zde se mimo jiné vyráběly dřevěné bedny na munici pro rakousko-uherskou armádu. I přesto měli s bratrem nadále výborný vztah. To je cítit z atmosféry dopisů, které si oba posílali a dosvědčuje to i vyprávění paní Čepelákové, dcery Františka Pražana.

protože musel odjet, aby včas dojel do blízké vesnice, kde byl u trainu.“[146] *„Odpoledne mi Láda poslal čokoládu a krabičku sušenek. Obé mi přišlo v mé nemoci velice vhod.“*[147] Je logické, že po zajetí Františka se kontakt mezi oběma bratry na dlouhou dobu přerušil.[148] Je až neuvěřitelné, jak špatná byla logistika v rakousko-uherské armádě. 5. října (tedy zhruba dva měsíce po mobilizaci) *„o chléb byla již taková nouze, že jsme ve vsi jedli bílou i červenou řepu a mrkev.“*[149] *„Kuchyně však uvázly někde v blátě a začal panovat hlad. Peníze byly, ale jídlo ne. Přes zákaz byla jediným jídlem řepa a košťály. Ovoce již nebylo. Někteří se odvážili jíst i listí* [sic! J. V.]. *“*[150] A situace se rozhodně neměla zlepšit, spíše naopak.

Po více či méně podařené snídani většinou následoval přesun nebo bojová činnost. Obrazy z prvních dnů války svědčí o poměrně chaotických ústupech i postupech. 11. setnina prohledávala lesy, postupovala, pomáhala opravovat komunikace, útočila. Boje na východní frontě měly zpočátku na rozdíl od fronty západní podobu mobilní války.[151] Nesetkáme se tedy s důmyslnými zákopovými systémy ani s frontálními útoky na bodák. To vše přijde později. Zatím má boj podobu střelby na několik set metrů. *„Naši zapálili ve vsi dva statky, aby nepřítel nemohl ku předu a nastal prudký boj! Mnoho ran jsme museli vypálit, takže puška byla žhavá.“*[152] V přepracovaných vzpomínkách pak Pražan odhaluje skutečnou podobu těchto přestřelek: *„Téměř každou noc se zuřivě střílelo. Nemířili jsme, jen aby hlaveň byla horká, stříleli jsme do vzduchu.“*[153] Spíš má však boj na frontě podobu dělostřeleckého ostřelování a palebných přepadů, před kterými neexistuje žádný bezpeční úkryt. Bodákových útoků, přímých krvavých ztečí nepřátelských zákopů, se všemi z toho plynoucími hrůzami, byl Pražan naštěstí ušetřen. *„Celý den trvala prudká střelba, zvláště odpoledne stříleno na nás ze dvou stran.“*[154] Že si na střelbu a exploze granátů vojáci poměrně rychle zvykli a nebránila jim příliš

[146] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 7. Jde o zápis z 27. září.

[147] TÝŽ, *Deník*, s. 17. Zápis z 29. října.

[148] 5. listopadu cestou z Czudovic se oba bratři potkali naposledy.

[149] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 9.

[150] TÝŽ, *Vzpomínky*, s. 10-11.

[151] Je ovšem pravdou, že i na západní frontě probíhaly v prvních dnech a týdnech manévrové boje. Ovšem brzy ustaly a armády obou stran byly nuceny přejít k zákopové válce.

[152] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 16.

[153] TÝŽ, *Vzpomínky*, s. 14.

[154] TÝŽ, *Deník*, s. 14.

v běžné činnosti v zákopech, odhaluje zápis z 24. října. *„V zákopech vaříme. Ruské kuličky nad námi ovšem jen srší a střely „Dum-dum“*[155] *praskají, ale nám mnoho neškodí. Jen jeden, který neopatrně vyběhl ven ze zákopu, byl zastřelen. Šrapnely padají na zámek… V noci jsem dvakráte stál na stráži. Asi o půlnoci nastal opět prudký boj. Hrozný a přímo strašlivý byl to obraz, když nám nad hlavami šrapnely praskaly a jiné zapalovaly vesnici, kde několik stavení hořelo. Této noci bylo opět několik vojínů raněno a jeden zabit.“*[156]

Nebezpečí nehrozilo jen od nepřátelských střel. Mnohem zákeřnějším nepřítelem byly různé nemoci. Nejrozšířenější a nejnebezpečnější byla cholera a dysenterie.[157] Vzhledem k podmínkám, panujícím na frontě, se není ani čemu divit.[158] Postižen byl i Pražan, i když jeho zasáhla jen lehčí forma nemoci: *„I já jsem jednou musel jít, ale dopadlo to dobře, vrátil jsem se mezi své.“*[159] Přesto od této doby najdeme zmínky o jeho nemoci a celkovém vyčerpání. To bylo jednou z příčin konce jeho působení v rakousko-uherské armádě.

Společným jmenovatelem pro všechny činnosti je vyčerpání. *„Na silnici bylo stále mnoho bláta a mnoho vojínů zůstávalo ležeti v příkopech, nemohouce slabostí dál.“*[160] Symptomatické pro každý přesun je zmínění blátivého terénu: *„Než jsme tam došli, mnoho jsme zkusili, neboť nás vedli ponejvíce po rozbahnělých polích.*

---

[155] Zde jde o omyl autora. Střely dum-dum jsou totiž užívané v ručních střelných zbraních, nejsou dělostřeleckou municí. Začali je vyrábět Britové v Indii v devadesátých letech 19. století, název dostaly podle místa, kde byly vyráběny. V principu jde o střely, které se při kontaktu s měkkým materiálem (jakým je i lidské tělo) roztrhnou na malé části. Ty pak způsobují velmi vážná poranění. Použití těchto střel bylo zakázáno Haagskou konvencí již v roce 1899.

[156] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 14-15.

[157] Obě nemoci postihují trávicí systém, cholera je akutní infekční průjmovité onemocnění, dysenterie je střevní úplavice.

[158] „*V té době se začala rozmáhat dysenterie a cholera následkem nečistoty, zkažené vody, blízkosti latrín a mrtvých těl, která nebyla někdy i několik dní zakopána. Vždy ráno ploužila se řada onemocnělých nebo jen podezřelých z nákazy k lékaři*.“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 14.

[159] V souvislosti s touto cestou do zázemí k lékaři vzpomíná na vojáky, kteří měli méně štěstí. „*V bíle označených stodolách, kde v bolestech, opuštěni všemi, čekali nemocní cholerou na smrt jako na vysvobození, to vyhlíželo příšerně. Vojáci tam umírali ve vlastních výkalech, nikdo nesměl k nim, ani oni k nikomu. Léky jim do úst sypali sanitáři, dotknout se jich nikdo nesměl a tak jen klečeli na schodu sanitární místnosti. Odtud se vraceli do stodoly, kde jeden po druhém dokonávali. Někteří zemřeli i mezi námi v zákopech. Smrt někdy nastala v několika hodinách*.“ TAMTÉŽ, s. 14-15.

[160] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 8.

Zde byli jsme již tak znaveni, že jsme ještě s Novotným a Schlesingrem zůstali vzadu.“[161] Nejdramatičtějším líčením je popis výpravy pro munici. *„Když střelba utichla, museli jsme s Roblem a Novotným pro střelivo do zámku. Nebezpečnější cesty jsme dosud nekonali. Šli jsme úzkým a místy blátivým příkopem a dva a dva jsme nesli bednu patron (1350 kusů). Břemeno bylo tak těžké, že jsme museli často odpočívati, ač kuličky nám kolem uší jen hvízdaly. Spoceni vrátili jsme se zpět a únavou brzy jsme usnuli.“*[162] A opět shánět jídlo, a pak se západem slunce místo, kde by se dalo alespoň trochu pohodlně přenocovat. Ale o tom už jsem mluvil… A další den to samé, probděná noc, chudá snídaně, pochod, boj, schovávání se před svištícími šrapnely, shánění jídla a noclehu. Vyčerpání. Nemoci. Strach o život. Pohled na mrtvé a raněné kamarády. Pravá tvář války?

Určitě je to ta tvář války, kterou spatřil František Pražan. A tuto válku začal nenávidět. *„Zkřehlí a hladoví procházeli jsme v dešti a blátě asi čtyři dny a noci skoro pralesy, hledajíce nepřítele. S lesními úseky střídaly se vypálené a vyrabované vesničky. Obyvatelé, kteří přečkali hrůzy války, uslyševše náš příchod, vybíhali z vydrancovaných a polozbořených chalup a padnuvše na kolena prosili o smilování. Zoufalí obyvatelé v celých průvodech utíkali z vypálených vesniček, aby zachránili to poslední – životy. Srdcervoucí byl pohled na staré muže, ženy a malé děti, zahalené v roztrhané kožichy, kteří opustivše své domovy, které měly chránit před ohněm za okny vystavené obrázky svatých, utíkali do lesů, kde je čekal jen hlad a zima. Kromě mrazu začal padat i sníh. Cítili jsme s těmi ubohými, nevinnými lidmi a do našich duší se vkrádal pocit spoluviny. S lidmi trpěli také koně a jiná domácí zvířata. Potkávali jsme koně na kost vyhublé, jiné s krvavými ranami a opět jiné, ležící a očekávající konec.“*[163] Viděli válku takto i další čeští vojáci?

[161] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 11.

[162] TAMTÉŽ, s. 16.

[163] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 10.

3.2 Bedřich Opletal – Jeden z raněných mne žádá, abych ho na místě zastřelil[164]

Bedřich Opletal, nedostudovaný lékař a po mobilizaci příslušník sanitní hlídky 13. zeměbraneckého pluku, byl na nebo poblíž frontě od konce srpna 1914.[165] Jeho zážitky jsou podobné Pražanovým, ovšem s tím rozdílem, že se Opletal jako „lapiduch" neúčastnil přímého boje. Místo líčení hrůz boje přichází hrůza jiná a často mnohem horší – péče o raněné. V prvním boji, do kterého se Opletalův pluk dostal, bylo značné množství vojáků zraněno. *„Kolem páté odpolední přicházejí první ranění, těžce raněné přinášejí sanitní hlídky. I když jsou lehce ranění vojáci hned po ošetření dirigováni do týlu, je zahrada, v níž obvazujeme, zakrátko plná."*[166] Nebyly však jen lehce ranění, obraz zranění těžkých se vryl nesmazatelně do paměti a působil stejně drtivě jako frontové bojové zážitky…[167] Do bezprostředního ohrožení se dostávaly i sanitní hlídky. První nebezpečí představovala dělostřelecká palba.[168] Druhým nebezpečím byly noční cesty s hlídkami na bojiště, *„abych se ubezpečil, že tam nezůstal nějaký těžce raněný nešťastník."*[169] Atmosféru těchto výprav líčí Opletal velmi sugestivně.[170] Pro třiadvacetiletého vojáka, který často

[164] B. OPLETAL, *Zápisky*, s. 9-10.

[165] Z Opletalových pamětí se dá zjistit jen datum překročení řeky San. K tomu došlo 22. srpna 1914.

[166] B. OPLETAL, *Zápisky*, s. 9.

[167] *„Stále mám před očima jednoho z prvních, mladého praporčíka, jehož prsa byla úplně zbavena kůže a svalstva, žebra byla obnažena a měkké části jako by uměle odpreparovány. Zřetelně vidím, jak plíce vykonávají dýchací pohyby. Sem tam vyskakují vzduchové bubliny."* TAMTÉŽ, s. 9.

[168] Nebyla pravděpodobně primárně zaměřena na polní obvaziště. Ta ale byla často umístěna ve vesnicích či shlucích domů, které představovaly pro dělostřelce snadný a lákavý cíl. Tak např. 8. září *„začala zle řádit ruská artilerie. Brzy po poledni počala ostřelovat i Sobieszczany. Těžké granáty explodují v naší bezprostřední blízkosti…"* TAMTÉŽ, s. 11.

[169] TAMTÉŽ, s. 9.

[170] *„Nádherná jasná měsíční noc. Sem tam je slyšet zaržání koně, které přímo řeže vzduch, pak vzdechy těžce raněných a jejich proklínání. K uchu teď dolehne i ojedinělý výstřel. Jeden z raněných mne žádá, abych ho na místě zastřelil, cítí prý, že nemá naději a bolest je ukrutná. Těším ho a dávám uložit do nosítek. Vzdychá těžce a naříká při každém kroku nosičů. Mrtvoly leží zkroucené v poloze, v jaké ukončily svůj poslední, smrtelný zápas. Pohled na jejich otevřené oči a stopy utrpení v sinalých tvářích ve mně budí stále novou a novou hrůzu."* TAMTÉŽ, s. 9-10.

nachází na bojišti své mrtvé přátele,[171] musely být tyto výpravy na hranici snesitelnosti.

Rozdíl oproti vzpomínkám Pražanovým je v poměrně dobré zásobovací situaci, kterou Opletal líčí. *„Polní kuchyně sice dorazila a vaří dobře, ale my si přesto zřídili v chatě vlastní kuchyni, kde si připravujeme báječně rozmanitá* [sic! J. V.] *jídla.“* Jaký rozdíl oproti situaci na frontě! Tento relativní blahobyt panoval ale jen v případě dlouhodobějšího pobytu na jednom místě.[172] Při pochodech a hlavně při apokalyptickém ústupu před Rusy po 23. říjnu trpěli hladem lékaři stejně jako každý jiný… Ještě jedna zajímavá odlišnost, Opletal se zmiňuje o „nákupech“ drůbeže ve vesnicích. *„Ve vesnicích jsme „kupovali“ drůbež, brambory a zelenina byly na poli, stačilo jen hrábnout do země.“*[173] Že by lékaři neměli tolik slitování s civilním obyvatelstvem?

Styčným bodem mezi oběma zatím zmíněnými deníky je líčení vyčerpání, které způsobovaly náročné pochody, nejistá situace a psychická zátěž. *„Noc je tmavá. Ze silnice odbočujeme na cestu, kterou v močálech vybudovali zákopníci z kmenů poražených stromů. Klopýtáme o pahýly, zbylé po useknutých větvích. Cesta je široká asi tři metry. Ačkoli jsou většinou všude kolem močály, chvílemi nás zahaluje zvířený prach… Ozývají se hrubé nadávky a klení. Po půlnoci se už sotva ploužíme a kdo může, drží se nějakého povozu, jde a přitom spí* [podtrhl J. V.]. *Sedám na vůz, avšak jeho drkotání po kmenech stromů není k vydržení.“*[174] Vyčerpání a ruský nápor vedly k defétismu a skepsi. Opletal vzpomíná, jak jeho dva přidělení vojáci počali rozebírat situaci a *„prý už toho mají dost a nejlépe by bylo přejít k Rusům.“*[175] On sám to cítí podobně.[176] A proto se rozhoduje…

---

[171] Již při první hlídce *„v jednom z padlých poznávám svého krajana a dobrého známého – poručíka 16. zeměbraneckého pluku Ondřeje Hocha.“* B. OPLETAL, *Vzpomínky*, s. 10.

[172] Za takovýto „ *božský klid*“ označuje Opletal například téměř desetidenní pobyt ve vsi Sobieszczany pod Lublinem. Jak sám říká, *„v Sobieszczanech si žijeme jako o posvícení.“* TAMTÉŽ, s. 10.

[173] TAMTÉŽ, s. 10.

[174] TAMTÉŽ, s. 11. Jde o líčení ústupu od Lublinu, resp. Sobieszczan.

[175] TAMTÉŽ, s. 13.

[176] *„Já už na ústupu od Lublinu přemýšlel, zda nesplnit své předsevzetí* [přejít k Rusům, pozn. J. V.]. *Odložil jsem to tehdy, ježto se mluvilo o konci válčení – ztratil bych pár měsíců, než bych se vrátil ze zajetí, zatímco jinak bych mohl ihned pokračovat ve studiu… Naše velení se navíc po celou dobu všelijak staralo, aby se český člověk necítil v rakouské uniformě jako ve své kůži. Příčinou ústrků byla sama národnost, vyčítali nám, že k Rusům přebíhá hodně našich lidí.“* TAMTÉŽ, s. 13.

3.3 Jan Šmatlán – Dej Bůh, aby bylo brzo po válce[177]

Dostal se na frontu čtyřiadvacátého ledna 1915. První podrobnější dopis je ale datován 25. a 26. února. V něm líčí dosavadní frontový život. Objevují se nám již známá témata: náročná služba, vyčerpání,[178] zásobovací situace a nákupy u místního obyvatelstva.[179] Vzhledem k tomu, že se jedná o korespondenci, objeví se zde prvek v pamětech neexistující. Jde o prosby rodičům, aby mu zaslali různé věci. *„Tu knížku abyste mi posílali – nemám ji kdy čísti* [sic! J. V.]… *Prosím Vás, kdybyste mi poslali různé drobnosti. Potřebuji nůž, nemám čím ukrojit chleba. Pošlete mi jeden kostěný a jeden dřevěný. Lžíci zde koupím dřevěnou, ale nůž ne. Dále drobek mletého kafe a cukrlín (dejte do rukavice), pak malou svíčku, drobítek másla neb něco, co máte, a potřebuji zde rukavice bez prstů, můžete je obšít novým plátnem.“*[180] Celá Šmatlánova korespondence je, jak jsem již zmiňoval, protkána množstvích stereotypních frází a přání,[181] vzpomínkami na domov atd.[182] O všedním

[177] M. JANKOVIČ – M. KRULICHOVÁ (edd.), *Zapomenuté hlasy*, s. 30.

[178] *„Co jsme zde, již jsme hromadu zakusili zimy a nevyspání. Ve dne v noci stále ven být, na stráži stát a nespat. Jen někdy sejdem dolů do vesnice na jednu nebo dvě noci, kdež se můžeme vyspat v chalupě na půdě. Teď posledně jsme přes týden nespali a do vesnice nešli.“* TAMTÉŽ, s. 26.

[179] Zde se Šmatlán více rozepisuje: *„Jest zde velmi chudo a draho. Koupit není možné nic, aneb draho. Půl litru rumu stojí jeden zlatý třicet krejcarů, půl litru mléka pětadvacet krejcarů. Komisárek jeden od druhého by rád koupil a rád zaplatil, kdyby ho bylo. Někdo zaplatí za štrycli až přes zlatku a rád by dal šesták za kousek chleba. Chleba máme půl štrycle na den…“* TAMTÉŽ, s. 26.

[180] TAMTÉŽ, s. 26.

[181] Prakticky každý dopis začíná minimálně obměňovanou frází: *„Přijměte ode mne všichni srdečný pozdrav a stálou vzpomínku na Vás.“* Stejné je to se závěrem dopisu, kde jsou pozdravy všem blízkým, přání dobrého zdraví a modlitby za brzký návrat domů…

[182] Domov je pro Šmatlána opravdu magickým místem, se kterým je nedílně spjat a který mu citelně chybí. Vzpomínky na něj evokuje prakticky každá činnost. *„Tento měsíc jsem vzpomínal na Vás, jak jste chodili na ty krásné pobožnosti májové a litoval jsem, že jsem se nemohl také zúčastniti (U nás neděle a svátky jako všední den, vše stejné. Nikde ani zvonek nezazvoní.) Dovedu si představiti tu krásu mariánského oltáře a v duchu stojím před ním a spatřuji Vás tam, jak se za mě modlíte.“* M. JANKOVIČ – M. KRULICHOVÁ (edd.), *Zapomenuté hlasy*, s. 30.

životě se proto po přesunu na frontu moc nedozvídáme.[183] A pokud se Šmatlán rozepíše více, většinou vidíme válku podobnýma očima, jako u předchozích zápisů. *„Od rána až do večera jsme leželi ve švarmlinii v dekunkách před řekou Vislokem a za řekou byli Rusové. Ti po nás stříleli a artilerie na nás házela šrapnely. Ten den jsem vzpomínal, jak jsem jindy a vloni trávil svůj svátek… Za celý den jsme teprv večer dostali minář.“*[184] Poslední Šmatlánův dopis pochází ze 17. června 1915. Těší se z toho, že *„mi strýček orouboval stromky. Již kolikráte jsem na ně vzpomínal.“*[185] Po překročení Sanu *„a přes všechen odpor Rusů se béřem kupředu. Máme na hranice dnes jen jednu hodinu.“*[186] Dopis končí pravidelným *„Sbohem. Na shledanou.“* Pro Šmatlána však platilo jen to první. Padl 19. června 1915 u Nové Lublince.

3.4 Josef Dufka – Nikdo z nás nemohl za dne vylézti ven ani vysrát se[187]

V době, kdy Šmatlán píše svůj poslední dopis, se na frontu dostává dvacetiletý Josef Dufka. Vzděláním a původem podobný Šmatlánovi, rozdíl je v tom, že Dufka své autentické zápisky přepracoval do definitivní podoby až po válce.[188] Po stručně vylíčené cestě na frontu, na které potkává nám již známé atributy války – vyčerpání, cholerové domy, destrukci krajiny – se dostáváme rovnou do bitevní vřavy. Poblíž Lvova, *„na vrcholu jednoho pahorku asi kilometr před námi bylo viděti nepřátelské zákopy. Byly pevné, téměř nedobytné a podle hustoty střelby, jak*

[183] Objevují se jen kratičké zmínky o známých, které potkal, o noclehu v ten který den, o počasí atd.

[184] M. JANKOVIČ – M. KRULICHOVÁ (edd.), *Zapomenuté hlasy*, s. 30.

[185] TAMTÉŽ, s. 31.

[186] TAMTÉŽ, s. 31.

[187] J. DUFKA, *Přál jsem si míti křidla*, s. 15.

[188] Dufka údajně napsal šest sešitů pamětí, bohužel z knižního vydání nelze zjistit, kolik z nich bylo použito a co bylo případně vypuštěno. Knižně vydané paměti začínají 25. března 1915 a končí 1. května 1920.

do nás bili odtamtud, i hustě kulomety obsazené.“[189] Dufka je krutě upřímným vypravěčem, který nic nezamlčí. To se silně projevuje až mnohem později, při líčení skoro „loupežnických“ potulek po ruském venkově, přesto i popis ostřelování výše zmíněného ruského opěrného bodu nepostrádá na dynamičnosti a naturalismu.[190] Po ničivé salvě *„ruská střelba z děl i pušek okamžitě ztichla. Pojednou se z ruských opevnění začaly vynořovati jakési postavy, které se zdviženými rukami se rychle blížily k nám… Zamazaní špinaví zakouření postříkaní krví šli do zajetí.“*[191] Při přiblížení k ruské pevnůstce *„sem tam bylo viděti utrženou nohu, ruku nebo hlavu a i vojáka strašně zohaveného. Jeden takový měl všechny vnitřnosti ven a držel si je rukama, pomísené s hlínou a sténal hrozně.“*[192] Zde ještě Dufka soucítí s neznámým,[193] později se však jeho postoje i chování podstatně promění. Hrůzné zážitky z fronty se tím však zdaleka nevyčerpaly. Jak působilo na psychiku vojáků intenzivní dělostřelecké bombardování, a to ještě nesrovnatelné s bubnovou palbou západní fronty? *„Šrapnely granáty tak hustě na nás dopadaly, že jsem se již loučil se světem. Tato pekelná palba trvala nepřetržitě celé dvě hodiny, pak rázem ustala. Já jsem byl skoro úplně hluchý a pískem zasypaný… Nebyl nikdo z nás náhodou raněn, pouze jeden byl úplně zasypaný pískem a museli jsme ho vyhrabávat… Jiný zas, poněvadž měl hrozný strach, začal se zarývati hlouběji a jak ustala střelba byl už 3m padesát hluboko v zemi. Byl to výkon úctyhodný, poněvadž musel kopat sedě.“*[194]

---

[189] J. DUFKA, *Přál jsem si míti křídla*, s. 9-10.

[190] *„Pojednou přišel rozkaz „ulehnout“ a nebát se ničeho, byť by sme slyšeli a viděli něco sebehroznějšího. Ulehli jsme tedy a hlavy jsme si proti střelbě chránili polními rýčky. Asi za 10 minut, někde vzadu daleko za námi jsme uslyšeli hrozné zahřmění, jako kdyby skladiště nábojů vyletělo do povětří. Hned na to jsme slyšeli ve vzduchu hrozné skuhrání a kvílení, které se rychle blížilo k onomu nepřátelskému opevnění… V tom okamžiku viděl jsem jak se nad nepřátelským zákopem zdvihl ohromný sloup ohně, dýmu a hlíny. Všechno bylo promíseno různými předměty, které se mi zdály součástkami lidských těl. Otřes vzduchy byl tak silný, že jsme byli všichni přiraženi k zemi. To byl výstřel z rakouského 30.5 cm děla.“* TAMTÉŽ, s. 10. Toto „rakouské dělo“ byl ve skutečnosti velmi výkonný 30, 5 cm moždíř vz. 11 vyrobený ve Škodových závodech v Plzni. Byl s úspěchem používán i na západní frontě.

[191] J. DUFKA, *Přál jsem si míti křídla*, s. 10.

[192] TAMTÉŽ, s. 10-11.

[193] *„Jak strašné jest takhle v cizí zemi umírati člověku mladému pro nic a za nic, myslil jsem si a přišlo mi špatně…“* TAMTÉŽ, s. 11.

[194] TAMTÉŽ, s. 16-17.

Nebyly ale jen dramatické chvíle na frontě. Po průlomu ruských postavení se dostává Dufka přes ruské hranice, *„kdež jsme museli křičet Rakousku 3krát Hoch... Byli jsme však nuceni urazit 60 km denně.“*[195] A je to tu opět, pochod, boj, hloubení zákopů, vyčerpání. Na něj málem doplatí i Dufka. *„Byl jsem postaven na přední stráž… Byl jsem hrozně unaven a brzy jsem usnul… Pojednou se probudím, neměl jsem však pušky. Uvědomil jsem si nebezpečí v němž jsem se octl a okamžitě jsem se rozhodl opustit frontu a utéci do Ruska.“*[196] Více než ztráta zbraně je zajímavé okamžité rozhodnutí – přeběhnout k Rusům. Šlo to tak jednoduše? Nebo byl strach z provinění tak velký? Dufka na rozdíl od Pražana a Opletala nikde nedeklaruje své rusofilství, nepromýšlí přeběhnutí k Rusům. Šlo tedy asi opravdu jen o chvilkové rozhodnutí v tísni. Než však stačí svůj úmysl uskutečnit, je chycen rakouským důstojníkem. Vše se obejde bez potrestání…

Zásobování bylo, stejně jako jinde na východní frontě, mizerné.[197] Dufka zmiňuje celou řadu příležitostí, při kterých si k erárnímu minimu přilepšili. Většinou šlo o „lov“ domácích zvířat v opuštěných usedlostech.[198] Výjimkou nebyly ani práce čistě zemědělské. Při pobytu na opuštěném velkostatku *„lány zralého obilí jsme kosili, vázali a mlátili. Při této práci jsme měli i stravu lepší.“*[199] Že bylo někdy toto přilepšování si daleko za hranicí zákona je více než jasné.[200] Krádeže civilního majetku byly na denním pořádku na obou stranách fronty, ať už je způsoboval hlad či jen snaha obohatit se. O morálce vojska to vypovídá své. Víc panující morálku, ale i organizaci vystihuje příhoda Dufka z cesty k lékaři. *„Poněvadž lékař byl daleko v lese, tak jsem při zpáteční cestě schválně zabloudil. V křoví našel jsem odběhnutý*

---

[195] J. DUFKA, *Přál jsem si míti křídla*, s. 12.

[196] TAMTÉŽ, s. 12-13.

[197] Při jedné z výprav za „potravou“ uvádí Dufka důvody, proč je třeba si přilepšit: *„…poněvadž jsme potravu dostávali jen v noci a i to někdy byli jsme při rozdávání rozehnati nepřátelským dělostřelectvem, přičemž vždy se jídlo vylilo a kuchyně odjely.“* TAMTÉŽ, s. 15.

[198] *„Dvůr ten byl opuštěn – pouze ve chlévě bučely 4 krávy, které jsme okamžitě osvobodili a zahnali k naší kuchyni. Na hůře pak bylo několik slepic, které se zas ihned ocitly v našich mošnách…“* Že nezůstávalo jen u rekvírování potravy dokládá další vzpomínka: *„Já mimo toho přivlastnil jsem si ze světnice nějaký polský román o loupežnících…“* TAMTÉŽ, s. 16.

[199] TAMTÉŽ, s. 12.

[200] *„V jedné vesnici, kde jsme byli přes noc, chlapi okradli žida hospodského. Ráno museli jsme všichni nastoupit a žid chodil s velitelem pluku a poznával. Poněvadž nepoznal nikoho, dostal 25 na řiť a šli jsme dál.“* TAMTÉŽ, s. 16. I taková umí být válečná spravedlnost…

plný kotel dosud syrového ovčího masa, hned jsem si ho trochu uvařil, najedl se a spal. To se mně velice líbilo a já jsem si umínil, že dokud mi maso vystačí, že se k pluku nevrátím [sic! J. V.]. *Vydržel jsem tam tři dni…* "[201]

Čtyři osudy, které jsem vybral pro tuto kapitolu, nemohou zdaleka obsáhnout všechny zkušenosti a zážitky, které čeští vojáci získali na východní frontě. Přesto, snažil jsem se, abych vybral víceméně reprezentativní soubor názorů a profesí a z něj sestavil obraz všedního dne na frontě. Reprezentativní? Jen v jistém smyslu. Jak už jsem zmiňoval, neexistují zápisky, které by vystihly většinový osud českých vojáků – tedy setrvání v rakousko-uherské armádě až do hořkého konce. Pro menšinu českých vojáků však reprezentují obě zbývající východiska – smrt (Šmatlán), nebo zajetí (Opletal, Dufka a Pražan).

[201] J. DUFKA, *Přál jsem si míti křídla*, s. 17.

4. Češi a Němci.
11. setnina a hejtman Schlosser

V této kapitole se stručně podívám na vztah, jaký panoval mezi národnostmi v rakousko-uherské armádě, samozřejmě hlavně mezi národy majoritními, tedy Němci, Maďary a Čechy. V předchozích kapitolách jsem zmínil, že předválečné vztahy mezi těmito národy nebyly rozhodně dobré.[202] Změnilo se něco s příchodem na frontu? Semkli se vojáci různých národností nebo se naopak rozpory ještě prohloubily?

Odpověď by se dala hledat ve dvou rovinách. V rovině vztahů mezi obyčejnými vojáky, resp. vojáky bez hodností a v rovině vztahů mezi vojáky a důstojníky. Pro záležitost první, tedy vztah mezi obyčejnými vojáky různých národností, nemám bohužel žádné prameny. Žádný z deníků se nezmiňuje o tom, že by existoval nějaký bližší vztah mezi různými národnostmi mužstva. Zároveň jsem ale nenašel stopy po nějaké otevřené nenávisti nebo nesnášenlivosti.[203] Nejspíš tedy nedošlo k nějakému „sbratření" a jednotlivé národnosti v mužstvu držely při sobě,[204] ale s ostatními nenavazovaly kontakty. Snad by se tento vztah dal nazvat jako ignorace…[205]

Vztah mezi mužstvem a důstojníky je naproti tomu zmapovatelný mnohem snáze. Proč? Snad v každém deníku se objevuje stížnost na chování pánů důstojníků. Není se ani čemu divit. Pokud byly vztahy mezi Čechy a Němci napjaté už před

[202] Nechci se zde zabývat celou složitou historií vývoje česko-německých vztahů. Případné zájemce odkazuji na následující publikace (a seznam literatury na konci práce): M. SLÁDEK, *Němci v Čechách*, Praha 2002; HOFFMANN, R. J. – HARASKO, A. (edd.), *Odsun. Vyhnání sudetských Němců. Dokumentace o příčinách, plánování a realizaci „etnické čistky" ve středu Evropy 1848/49-1945/46*, München 2000.

[203] Zde myslím při pobytu přímo na frontě. O třenicích, které se objevovaly při výcviku a odjezdu na frontu, jsem pojednal v kapitolách 2.1 98. pěší pluk ve Vysokém Mýtě, výcvik a 2.2 Na frontu!

[204] Pražanovou první starostí v novém prostředí je vždy nalezení krajanů, kamarádů. Při pozdějším zajateckém pobytu v Rusku také vždy člení zajatce podle národnosti…

[205] Je zvláštní, že při tak velkém množství publikací o první světové válce, se žádná tomuto tématu, tedy vztahům jednotlivých národností mužstva monarchie na frontě, blíže nevěnuje.

válkou,[206] pobyt na frontě a subordinace je rozhodně nemohly vylepšit. Co se týče českých důstojníků, ti dopadli při hodnocení vojíny v pamětech, až na výjimky, snad ještě hůře. Slova jako „odrodilec“ jsou tím nejjemnějším, co se na jejich adresu dá najít.[207]

Pražan si na důstojníky stěžuje již při výcviku ve Vysokém Mýtě. Je příznačné, že v autentických zápisech se objevují o důstojnících jen krátké a poměrně uhlazené zmínky. Nebo se zlost přesunuje na stěžování si na náročný výcvik. Autocenzura zde logicky působila… V původních Pražanových zápisech najdeme o pobytu v Mýtě: *„Denní cvičení za horka a prachu a staré, záplatované šaty nás mnoho netěšily. Mimo to nesměli jsme za poledne ani ven, takže kdo nás chtěl navštívit, musel za námi ke škole, v níž jsme bydleli a pouze drátěným plotem s námi mluviti.“*[208] Přepracované vzpomínky jsou (a mohou být) mnohem konkrétnější. *„Abych nezapomněl na naše důstojníky. Major – jméno mi vypadlo z paměti – byl velitelem praporu, člověk hrubý a zlý, který nařizoval cvičiti i v neděli, aby naši známí nemohli s námi mluvit. Mnoho těch, kteří za námi chodili do Mýta z celého okolí i několik hodin pěšky, muselo posedávat u „execíráku“ a čekat až skončí cvičení, aby si mohli se svými pohovořit. Velitelem čety byl záložní poručík Ing. Beneš, který – ač Čech – mluvil jen německy a poddůstojníci nám jeho slova tlumočili do češtiny. Takoví odrodilci byli horší Němců* [sic! J. V.]. *Ani o veliteli setniny Bittnerovi nemohu říct nic pěkného, jen spravedlivě uvést, že mi jednou zmoženému dovolil, abych si v zákopu vleže odpočinul.“*[209] Při pobytu v poli negativních zkušeností s důstojníky velmi rychle přibývá.[210] Záminky pro konflikt jsou někdy velmi absurdní, což jen dokazuje, jak výbušná situace mezi mužstvem a důstojníky panovala. „*Velitel naší setniny poručík Bittner totiž pro nás k snídani koupil v Tuchově slaninu, kterou přiděloval četař Federsel. Protože byl vítr,*

[206] Viz. Pražanem zachycené události z brněnského sokolského sletu v kapitole 2. Konec dlouhého století, mobilizace.

[207] U českých důstojníků není paušální hodnocení tak jednoduché a explicitní jako u důstojníků německých. Zvláště nižší šarže, jejichž nositelé často nebyli vojáky z povolání, se chovaly ke svým krajanům vstřícně.

[208] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 3.

[209] TÝŽ, *Vzpomínky*, s. 7.

[210] A opět platí, že původní zápisky se vyjadřují velmi zdrženlivě. Tam, kde v přepracovaných vzpomínkách najdeme dlouhé líčení ústrků ze strany důstojníků, je autentický zápis velmi stručný: *„Důstojníka jsme měli velice přísného.“* TÝŽ, *Deník*, s. 7.

přeslechl Ruda své jméno a pohněvaný četař mu ten kousek slaniny hodil pod nohy do bláta a s křikem poroučel jej sebrat. Poručík vše viděl, ale byl na straně hrubého Němce a ještě vyhrožoval, jak se v poli trestá každá vzpoura… Od té doby byl tichý Ruda od obou stále pronásledován.“[211] Že se při takové, na první pohled nevinné události začne operovat s pojmem vzpoura, je zarážející, ale na druhou stranu dobře ilustruje panující atmosféru. A bylo hůř. *„Renegát poručík Ing. Beneš odešel jinam, kde bylo rázem po jeho hrdé slávě… Místo něho nastoupil poručík Bittner a naším rotným se stal hejtman Schlossser. Byl snad svobodný a slova nestačí k popsání jeho přímé ďábelské a nelidské povahy. Své němectví dával všude najevo a stal se postrachem celého 98. pluku. Těžko by se byl v armádě našel jemu podobný. Ani lítá šelma by nebyla tak zlá jako tento náš velitel.“*[212] Schlosser se hned po nástupu „dobře“ uvedl: *„Pluk měl odpočinek, ale náš hejtman nás honil po okolních strmých kopcích, přes vodu i osetá pole… I později, ale za frontou dokazoval svou „udatnost“.“*[213] Tyranie ze strany hejtmana nepřestávala. Je jasné, jaká musela být nálada vojáků, když se skloubí podmínky na frontě, vylíčené v předchozí kapitole, s tyranským přístupem prakticky všemocných důstojníků. Pochody na dlouhé vzdálenosti, již tak traumatizující, dokázal hejtman Schlosser přeměnit v opravdové peklo. V Pražanově zápise už je cítit pochopitelná nenávist. *„Po celou dobu namáhavých a úplně vysilujících pochodů chtěl asi náš pan hejtman Schlosser ukázat, jak se člověk může změnit v bestii a opravdové zvíře, což se mu podařilo. Sám jel na koni, o nedostatku nevěděl a jen křičel, po Německu ovšem, na utrmácené vojáky, aby šli v zákrytu a v rovných řadách. Ranami bičíkem nebo hlavní revolveru potrestal toho, kdo se chtěl vyhnout velkému blátu nebo kalužině.“*[214] Vyžadování pochodu v útvaru by se snad ještě dalo pochopit, další historie o Schlosserovi však ukazují vpravdě brutální sadismus, s jakým jednal s podřízenými. Při chvíli odpočinku se jeden z vojáků vydal nakoupit do blízkého domu. Za chvíli se vracel s šiškou másla. *„Ale běda! Hejtman ho uviděl, za hrubých nadávek ho bičíkem zbil a máslo hodil do bláta. Zbitého a poraněného uvázal k sedlu šňůrou a on musel s celou polní výzbrojí běhat za koněm…“*[215] Je příznačné,

[211] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 8.

[212] TAMTÉŽ, s. 9.

[213] TAMTÉŽ, s. 9.

[214] TAMTÉŽ, s. 11.

[215] TAMTÉŽ, s. 11.

že o těchto událostech autentické zápisky mlčí. Zlosti hejtmana Schlossera neušel ani Pražan.[216] Po všech protrpěných křivdách a ponižování tajemně dodává: *„To je jen malá ukázka mnoha hrdinství, která však nezůstala bez odplaty, jak se později spravedlivě stalo.“*[217] Co se stalo? Jaké odplaty se Schlosserovi dostalo?

Z dnešního pohledu velmi brutální. Ale platí, že kdo s čím zachází, s tím také schází… Během jedné z bitev u Ostrova, nejspíše 21. října Schlossera válečná spravedlnost dostihla. *„Za tímto* [ostrovským J. V.] *zámkem se i se svým koněm schovával náš hejtman, když bitva nejvíce zuřila. Zde ho také objevili naši neznámí mstitelé, kteří nad ním za všechny jeho zrůdné skutky vyřkli ortel smrti. Během bitvy se odplížili za zámek a dobře mířenou ranou tyrana potrestali. S tajným zadostiučiněním přijal tuto zprávu celý prapor. Jméno hejtmana 11. setniny 98. pluku Schlossera tím zmizelo v propadlišti dějin.“*[218] Celá historie zajímavě dokresluje vliv války na postoje Františka Pražana. Filantrop, soucítící s utrpením prostých lidí, bez mrknutí oka schválí vraždu. Sice vraždu na tyranovi, ale v mírových podmínkách pro něj asi naprosto nepředstavitelnou. Válka ubližuje nejen na těle…

Závěrem není nutné říct mnoho. Myslím, že z předchozího napsaného vyplývá vzájemný vztah Čechů a Němců více než jasně. Obyčejní vojáci různých národností mezi sebou nenavazovali žádné kontakty. Důstojníci (čeští i němečtí) pak byli pro české vojáky nenáviděnými tyrany. Hejtman Schlosser byl nejspíše až příliš křiklavým případem, přesto i k lepším důstojníkům byl vztah přinejmenším pasivní. Po jeho smrti se k 11. setnině vrátil opět poručík Bittner. Jak jednal on se svými podřízenými? *„…každému, kdo se již slabostí nemohl udržet na nohou a chtěl*

---

[216] V přepracovaných pamětech zmiňuje svůj konflikt se Schlosserem, který opět nastartovala z dnešního pohledu banální věc. *„Když jsme stáli promočení a zkřehlí na kopci, stáhl jsem si čepici přes uši a pod bradou zapnul. Nevěděl jsem, že to není dovolené. Hejtman mě shlédl a rovnou ke mně. S nepříčetnou zlostí mně chytil vpředu za tzv. „jablíčko“ a prudkým trhnutím shodil čepici na zem. Přitom nadávky jen pršely, ale bohudíky jsem jim jen málo rozuměl. Pod bradou mi tekla krev od zarytého knoflíku.“* F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 11.

[217] TAMTÉŽ, s. 11.

[218] Je příznačné, že stejnou událost autentické zápisky zmiňují takto: *„K půlnoci nastala prudká střelba směrem k Radimnu. Dům blízko obvaziště shořel. Raněn náš hejtman a 2 praporčíci.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 13. Raněným hejtmanem byl s největší pravděpodobností právě Schlosser. Žádná další zmínka o jeho osudu se pak totiž již neobjevuje.

k lékaři, vynadal „švindléřů“. Stalo se to i dříve již jmenovanému mlynáři z Chocně Korábovi. Byl odmítnut a do rána „došvindloval“ – zemřel.“[219] Jak tuto situaci vyřešil František Pražan i někteří další, ukáže další kapitola.

[219] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 15.

5. Pryč z pekla…?

5.1 „Pro koho jsme vlastně všechny ty zákopy kopali?“[220]

„Mezi lesy však na nás ze dvou stran stříleli prudce Rusové, takže jsme se museli skrýt v příkopě a čekat, až palba ustane. Když ztichla a trochu se setmělo, šli jsme k vesnici. Na cestě však jsme byli napadeni ruskou hlídkou, která nás oba zajala.“[221]

Zajetí nepřítelem je pro vojáka na první pohled stresující událostí. Jak tomu bylo v případě Františka Pražana? Své přeběhnutí k Rusům předem plánoval. Přesto, bál se toho co přijde? Věděl něco o poměrech a životních podmínkách zajatců v Rusku? V této kapitole se budu věnovat specifickému postoji českých vojáků k zajetí, zejména na východní frontě. Poté přejdu k okamžiku, který Františku Pražanovi změnil život (nejméně) na dalších šest let, tedy okamžiku jeho zajetí. Porovnám dvě zpracování průběhu zajetí v jeho deníkových zápiscích. Pokusím se odhalit i bezprostřední pocity, které zajetí provázely, jak u něj, tak i u dalších českých vojáků.

Zajetí je podvědomě považováno za prohru a ztrátu cti. Tyto charakteristiky jistě naplňovalo zajetí francouzských či britských vojáků na západní frontě, zajetí Němců, Rakušanů, Maďarů Rusy či západními spojenci. Jak tomu bylo u Čechů? *„Do války jsem ovšem šel s pyšným vědomím, že v mocném Rusku žijí moji slovanští bratři... Jak by to bylo pěkné, říkali jsme si, kdyby nás někdy vzalo Rusko pod svá ochranná křídla!“*[222] *„Konečně ustanovil jsem se na tom, že se dám zajat, a to co možná nejdříve. Také s kamarády jsem ustavičně o Rusku mluvil a uradili jsme se, že budeme-li na stráži, utečeme k Rusům.“*[223] Postoj Čechů k válce byl, jak už jsem zmínil, radikálně jiný, než postoj „velmocenských“ národů.[224] Zajetí pak

[220] Pražanův povzdech po kvapném opuštění pracně budovaných pozic, viz dále.

[221] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 26.

[222] B. OPLETAL, *Zápisky*, s. 7.

[223] J. DUFKA, *Přál jsem si míti křídla*, s. 31.

[224] Podrobněji viz. kapitola 2. Konec dlouhého století, mobilizace a kapitola 4. Češi a Němci. 11. setnina a hejtman Schlosser.

bylo častěji bráno jako vysvobození z pekla fronty,[225] oproštění se od posměšků ašikany ze strany důstojníků i jiných národností mužstva.[226] Východní fronta nabízela pro zběhnutí k nepříteli, obzvláště v počátečním, „pohyblivém" období války, výhodné podmínky. Geograficky příhodný terén, neodmyslitelný chaos při posunech fronty, řídké obsazení linií...

Je ale nutné odmítnout obraz českého vojáka – Švejka, absolutně nedůvěryhodného, vzpurného a dezertujícího při první příležitosti, tak jak jej systematicky vytvářela zejména velkoněmecká propaganda.[227] Notoricky známé případy zajetí velké části 28. pražského pluku, 36. mladoboleslavského pluku a konečně i 91. pluku českobudějovického byly způsobeny řadou faktorů, nejen nedostatečnou „chutí" bojovat a umírat za císaře.[228] Také výkony českých vojáků na italské frontě, kde byly české pluky do posledních chvil oporami rozkládající se armády, vyvracejí mýtus o absolutní nespolehlivosti českých vojáků v armádě Rakousko-Uherska. *„Na východní frontě byla* [morálka, pozn. J. V.]*, především v letech 1914-1915, poměrně nízká, podobně jako v roce 1914 v Srbsku. Přikláním se k názoru, že tyto „výpadky" v boji nebyly většinou motivovány uvědomělým odporem k Rakousku-Uhersku, mnohdy zřejmě dokonce ani národním cítěním, nýbrž zejména postupně se rozvolňující vazbou k institucím monarchie a propojením zoufalé konkrétní momentální situace s pudem sebezáchovy. Velmi dobře naopak*

225 Tento jev však nelze považovat za specificky český. V opakovaných materiálních bitvách na řece Soči (Isonzo), byla před každou italskou ofenzívou zaznamenána násobně větší dezerce italských vojáků, kteří se takto chtěli zachránit před nadcházejícím krveprolitím na frontě...

226 *„Mezi více než čtvrtmilionem rakousko-uherských vojáků, zajatých na východní frontě do konce roku 1914, bylo zhruba 30 000 Čechů., z nichž jen malá část dezertovala do zajetí skutečně dobrovolně. Lze ale předpokládat, že mezi českým mužstvem daleko vyšší procento vojáků…přijímalo zajetí jako vysvobození z války, kterou nepokládali za svou."* K. PICHLÍK – B. KLÍPA – J. ZABLOUDILOVÁ, *Československí legionáři (1914-1920)*, s. 14.

227 Jiný mýtus, Čecha jako uvědomělého odbojáře a rusofila, vytvořila prvorepubliková historiografie. A opět se dostáváme k problému oficiální glorifikace menšinového legionářského prožitku oproti vytěsnění většinové poslušnosti rakousko-uherské armádě…

228 Není cílem mé práce podrobně analyzovat příčiny a průběh zajetí těchto i dalších větších útvarů s většinou mužstva pocházejícího z Čech. Podrobněji o těchto událostech např. I. Šedivý, *Češi, české země a velká válka* nebo K. PICHLÍK – B. KLÍPA – J. ZABLOUDILOVÁ, *Československí legionáři*. Většina novějších prací se shoduje v tom, že za nedostatečnými bojovými výkony českých vojáků na východní frontě stálo nejen jejich smýšlení, ale i drsné počasí (deptající zvláště jednotky narychlo přesunuté ze srbské fronty), materiální nevybavenost, celkový chaos na frontě i v zázemí...

čeští vojáci bojovali v letech 1915-1918 na italské frontě. Je snad dokonce možné říci, že zde patřili k oporám armády až do jejího naprostého konce.“[229]

František Pražan prožívá „všední“ dny na frontě. 4. listopadu opouští zákopy u Ostrohu a odchází s 11. setninou do Kanczuku. *„Z 216 lidí, kteří do zákopu nedávno přišli odcházelo jen 96. Ostatní byli mrtví, ranění a hlavně nemocní.“*[230] Přesuny, při kterých *„znaveni padali jsme jako mouchy“*[231] trvaly do 14. listopadu.[232] Pak zůstala 11. setnina poblíž vesnice Krempny, kde pomáhala s budováním opevnění. Nejspíš to měly být zákopy, ve kterých vojsko přečká zimu, protože *„zákopy se začaly budovat opravdu bytelně, byla to veliká dřina. Oddíly jeden za druhým celé dny a noci kopaly krumpáči, ale práce šla velice pomalu. Někteří vojáci vynášeli z údolí na hřebeny kopců rozstřílené kameny, jiní zase trámy a prkna na stavbu krytů. V lesích se ozývaly sekery a pily. Tahat na vrchol kopce těžké, právě poražené klády bylo velmi namáhavé.“*[233] Pražan si všímá, že se únava z každodenní dřiny neprojevovala jen na těle, ale i na duši. Práci vojákům zpříjemňoval *„bradatý, pejzatý žid, se soudkem vodky na vozíku“*.[234] Pražan s patrným odporem popisuje, jak vojáci předraženou lihovinou doslova *„umrtvovali své lidství“*.[235] Kam až mohlo takové umrtvování zajít? *„Jak alkohol ničí morálku, to dokazoval poručík Krista, který se jednou potácel opilý pod obraz u našich zákopů a křičel: Stydím se za to, že jsem Čech! Češi jsou největší banda pod sluncem!“* Odpověď je jednoznačná: *„My se zase styděli za tohoto člověka, zrádce vlastního národa.“*[236]

Po veškerém strádání a námaze však nebylo vojákům přáno strávit zimu ve vybudovaných bytelných postaveních. Ruská armáda totiž zahájila postup a šlo

[229] I. ŠEDIVÝ, *Češi*, s. 150.

[230] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 19.

[231] TAMTÉŽ, s. 19.

[232] I přes všechno vyčerpání si Pražan poznamenává drobnosti typu: *„V Kroscienku měli pěkný goth.* [gotický, pozn. J. V.] *kostel.“* TAMTÉŽ, s. 21.

[233] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 17.

[234] TAMTÉŽ, s. 17.

[235] Jaksi „na omluvu“ vřelého vztahu vojáků k alkoholu Pražan uvádí, že se důstojníci nechovali o mnoho lépe. Ba naopak. *„Důstojníci ovšem pili také a mnozí ještě víc než mužstvo, ale zato lepší lihoviny a možná i lacinější.“* TAMTÉŽ, s. 17.

[236] TAMTÉŽ, s. 17.

opět o život.[237] 28. listopadu nastal všeobecný ústup. Dny Pražanova působení v rakousko-uherské armádě se pomalu naplňovaly…

5.2 30. listopad 1914. Zajetí

11. setnina dostala za úkol krýt ústup. Pro vyčerpané a unavené vojáky byl tento úkol v drsném zimním počasí[238] další obtížnou zkouškou. Pro Pražana zkouškou v rakousko-uherské uniformě poslední. Ale nepředbíhejme… 28. listopadu ustupuje 11. setnina přes Židovsko a Čechanici, zdržuje se v lesích na polních hlídkách. A válka jim opět ukazuje svou krutost, když jako zadní voj prochází vesnicemi, které byly na rozkaz vyšších velitelů vypáleny. *„Strašný pohled. Stavení všechna dřevěná byla v plameni. Lidé neměli ani času vynést nejpotřebnějších věcí. Dobytek pobíhal po polích. Děti ve sněhu skoro bosy, plakaly. Ani kostela neušetřeno. Jen plechové báně prozrazovala, že tam kdysi stál kostel…"*[239] Pražan se drží se svými kamarády, Rudou a Karlem Novotným.[240] Celý náš příběh mohl skončit již 28. listopadu. Ruda, nemocný a „úplně tělesně vyčerpán"[241] zůstával pozadu. Pražan se rozhodl zůstat s ním, neopustit ho. Opozdilce brzy začali dohánět kozáci, Pražanovi se ale podařilo přemluvit kamaráda k další cestě a oba brzy dohání svůj pluk... Tahle epizoda je poměrně zvláštní. Pražan přeci své přeběhnutí k Rusům předem plánoval, proč tedy nevyužil situace? Zvlášť, když by celá věc v chaosu

[237] Při jedné z nočních „zásobovacích" výprav do blízkých vesnic byl Pražan s kamarády zpozorován ruskými vojáky. *„Sotva však jsme opustili stavení, nesouce železňák zelí a pytlík bramborů, již slyšeli jsme ruské střely ve vsi. Mráz projel nám zády. Rychle jsme se rozhodli a rychle utíkali jsme do velikého kopce. Měsíc jasně svítil a ruské kuličky nás pronásledovaly až do lesa… Všecek udýchán a spocen došel jsem k svým a zařekl jsme se vícekrát někam jít."* F. PRAŽAN, *Deník,* s. 24.

[238] Je nutné si uvědomit, že zima roku 1914 byla opravdu drsná. Pražan si zaznamenal, že 16. října již krutě mrzlo.

[239] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 25. O síle tohoto zážitku svědčí mimo jiné i to, že jak v autentickém, tak v přepracovaném deníku je s odstupem mnoha let vylíčen prakticky stejně intenzivně, až nápadně stejnými slovy a formulacemi.

[240] O obrovském chaosu při ústupu svědčí i to, že se během tří dnů několikrát vzájemně ztratí.

[241] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 18.

přesunu jistě vypadala jako náhoda, podobných opozdilců, kteří padli do zajetí, muselo být jistě mnoho. Jediné přijatelnější vysvětlení snad představuje strach z divoké a krvavé nátury kozáků, lépe řečeno z divokých a krvavých pověstí, které o kozácích mezi vojáky kolovaly. Buď jak buď, protentokrát Pražan ruskému zajetí unikl. Příliš si však neodpočinul. Noc strávil na hlídce v lese *„za sychravé zimy a v promočených botách bez špiček, které mi při sušení u ohně odpadly…“*[242]

Další den, tedy 29. listopad, nepřinesl mnoho nového. Rakousko-uherská armáda ustupovala na celé frontě. Pražan strávil dopoledne hlídkováním kdesi v lese. Odpoledne byl les obklíčen ze tří stran ruskými jednotkami, jediná spása spočívala v *„dlouhém rychlém útěku“*.[243] Při něm prochází několika vesnicemi, které už patřily do Uherska. Stačí si poznamenat, že *„ráz jejich docela jiný“*.[244] V jedné z vesnic se vyčerpaný Pražan zastavuje na odpočinek. O podmínkách při ústupu hodně vypovídá to, že mu stojí za zaznamenání i prostý fakt, že přespal spolu s kamarádem v teplé jizbě.[245] A přišel 30. listopad…

5.2.1 „Psáno pro každý případ rakouské censury“[246]

V autentických zápiscích začíná 30. listopad optimisticky. Posílen spánkem i snídaní vyráží Pražan za svým 98. plukem. Brzy opět potkává své souputníky – Rudu a Karla Novotného. Po krátkém odpočinku pokračují v ústupu. Ve vesnici, jejíž jméno je zapsáno Csernina, *„nás předešli ostatní pluky, mezi nimiž i myslivci a my za nimi kráčeli do kopce, kde nás Novotný opustil. Mezi lesy však na nás ze dvou stran stříleli prudce Rusové, takže jsme se museli skrýt v příkopě a čekat, až palba ustane. Když ztichla a trochu se setmělo, šli jsme k vesnici. Na cestě však*

[242] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 18.

[243] TÝŽ, *Deník*, s. 26.

[244] TAMTÉŽ, s. 26.

[245] „*Chleba nebylo, byli jsme rádi, že nám uvařili brambory a kávu. Přespali jsme v teplé jizbě. Přemdlené nohy jsme skoro necítili*.“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 19.

[246] Dodatečně vepsaná poznámka na okraji prvního sešitu zápisků u líčení údajně náhodného zajetí. F. PRAŽAN, *Deník*, s. 26.

jsme byli napadeni ruskou hlídkou, která nás oba zajala.“[247] Osudová, předem plánovaná chvíle tedy nastala. Zaznamenal si autor v autentickém zápisku své pocity? Odpověď je jednoduchá. Ne. *„Vše nám prohlédli, co se jim hodilo sebrali a vedli nás do vesnice. Tam odevzdali nás ve stodole vyšším. Zde již bylo zajatých více. Spali jsme na půdě na slámě v teple. Jídla jsme nedostali.“*[248] Žádný pocit, ani lítost ani nadšení. Z pohledu prostého vojáka souhra nešťastných náhod, které ho prakticky bezbranného dovedly do rukou nepřítele. Nepřítele, který mu nedá ani najíst. Tak to tedy bylo. Nebo spíš – tak to celé mělo být a vypadat. Strach z cenzury a možných následků zplodil tuto „korektní“ verzi zajetí. Poznámka, která uvádí tuto část už sama o sobě explicitně vyjadřuje, že autor nemohl být upřímný, nemohl sdělit vše. Jak se to celé tedy zběhlo doopravdy?

5.2.2 „Dali jsme ruce vzhůru…“[249]

Oba popisy se shodují do chvíle, kdy Pražan s kamarády začal zaostávat za ostatními oddíly při pochodu do kopce. *„Tempo útěku už se nedalo zvýšit… My, jako tři zámory, jsme skoro leželi v příkopě, když z posledního oddílu myslivců na mne někdo volá a varuje před ruskou jízdou, která je nedaleko.“*[250] Pražan cítí příležitost splnit před válkou daný slib týkající se dezerce do Ruska. Nebylo to ale tak jednoduché, jak se na první pohled zdá. Rozhodování provázely obrovské pochybnosti, v sázce bylo opravdu hodně. *„Hlavami nám vířilo tisíce nejrůznějších myšlenek pro i proti. Věděli jsme, že budou naši doma vyšetřováni, služné zastaveno a kdoví co ještě. Na druhé straně bylo nesnesitelné týrání, zranění, zmrzačení nebo smrt a konečně dané slovo byly pro zajetí. To všechno jsme dlouho nosili v hlavě, než přišel 30. listopad 1914.“*[251]

[247] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 26.

[248] TAMTÉŽ, s. 26.

[249] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 19. Popis průběhu zajetí.

[250] TAMTÉŽ, s. 19.

[251] TAMTÉŽ, s. 19.

Podobné dilema asi řešila většina „dobrovolných“ dezertérů. Je zvláštní, že Pražanovy obavy při rozhodování pramení z toho co bylo a je, ne z toho, co přijde. Jako by Rusko bylo opravdu vysněnou zemí, zemí bratrů, kde čeká jen to dobré…[252] Rozhodování mohla převážit i další, jak se posléze ukázalo krutě klamná, ale stále živená naděje. Mír. Přesvědčení, že válka musí brzy skončit. Když už jsme se nevrátili domů do švestek, tak do Vánoc určitě... Takto uvažoval i Karel Novotný. *„Dobrý náš kamarád věřil, že brzy bude mír a že by nerad opustil domov se svými drahými, proto nás opustil.“*[253] Pražan spolu s Rudou osaměl *„v cizí zemi“*.[254] Bylo rozhodnuto. Počkají, dokud Rusové nepřijdou.[255] Po zbytek dne se však nic nestalo, Rusové, před kterými byli varováni, se neobjevili. Oba se tak odhodlávají jít štěstí naproti, nebo jak stojí v deníku s trochou ironie *„rozhodli jsme se „nastoupit proti Rusům“ sami dva“*.[256] Po krátké debatě, zda odhodit zbraně nebo zda si je nechat pro případnou sebeobranu, vyráží k nejbližší vesnici, pušky vlečíc za sebou na řemenech. A pak… „*Za zoraným polem byla opět zasněžená louka. Tu se náhle objevila postava, která rychle zaujala postoj ke střelbě. Zdvihla pušku a závěr zachrastil. Zároveň se ozvalo: „Stoj!“ Protože to nebylo „Halt!“ odhodili jsme bez rozmyšlení pušky. „Ruky vovrch!“*[257] Pražan se právě stal jedním ze zajatců ruského cara.

Jaké byly první dojmy ze zajetí? Z neznámého Rusa, který oba kamarády zajal? Převažoval strach z toho, co přijde nebo radost z „hladkého“ průběhu přeběhnutí k Rusům? K neznámému rozhodně převažovaly sympatie. Prohlédl si oba zajatce a *„přátelsky řekl: „Zdrávstvujtě!“*[258] Celé líčení ruského vojáka má spíš charakter popisu mýtického hrdiny, než reality.[259] Už popis scény, ve které Rus láme

---

[252] Neplatí to ale úplně, při zajímání je patrné napjaté očekávání toho, jak se budou Rusové k právě zajatým chovat.

[253] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 19.

[254] TAMTÉŽ, s. 19.

[255] *„Skrčeni a úplně kryti hustým křovím čekali jsme na nejvyšší míru napjati, co bude dál… Všude ticho, jen rozbouřená srdce mocně tloukla.“* TAMTÉŽ, s. 19.

[256] TAMTÉŽ, s. 19.

[257] TAMTÉŽ, s. 19.

[258] Jak Pražan píše dále, *„byli jsme tímto přivítáním tak překvapeni, že jsme mu ani neodpověděli.“* TAMTÉŽ, s. 19.

[259] Hodný, přátelský, mohutné postavy, silný, prostě ideál Bratra Rusa, jak asi v nejlepších představách rusofilů vypadal…

pušky zajatců, mi přijde hodně nadnesený. *„Zdvihl naše pušky a vytáhl z nich nábojnice, rozkročil se, vzal jednu po druhé za hlaveň a mocným úderem pažbou o zem je přerazil. Když byl hotov, řekl uspokojeně: „Vot golubčiky!“*[260] Po tomto „seznámení“ došlo na pragmatičtější záležitost. Prohlídku toho, co mají oba zajatci v tornách a chlebnících. Ale ani to bývalé rakouské vojáky nijak neotrávilo. *„Za zachráněné životy jsme rádi dali všecko, co jsme měli.“*[261] Ale i zde projevil Rus svojí lidskou tvář. *„Vzal si z toho jen cigarety, několik kostek cukru a suchary. Z jeho slov jsme vyrozuměli, jak si tam vzadu, až bude vystřídán, pochutná a zakouří.“*[262] Zbavování se věcí z rakouské výstroje a výzbroje má zvláštní, ale pochopitelný, „očistný“ charakter. Nejdřív došlo na pušku,[263] patrony a tornu.[264] Zajatcům byly ponechány jen chlebníky s tím, co jim zbylo z osobního majetku. *„Mnoho toho nebylo.“*[265]

Po prohlídce se dostavuje obrovské uvolnění. Přeběhnutí fronty proběhlo prakticky bez problémů. Setkání s ruskou hlídkou také. Dokonce byl oběma ponechán i skromný majetek. *„Kámen nám spadl ze srdce když jsme zjistili, že náš velice nebezpečný čin byl bez jakýchkoliv následků za námi.“*[266] A navíc: *„Tento zcela neznámý člověk jednal s námi tak lidsky a zdálo se nám, že i přátelsky, že jsme byli tuze překvapeni a snad i dojati, když jsme si vzpomněli na kruté jednání tyrana Schlossera*[267]*.“*[268] Všechno tedy vypadalo asi tak, jak si to Pražan v nejoptimističtějších představách kreslil… Radost, uvolnění, nadšení a pocit bezpečí

---

[260] „*Tak, holoubkové*!“, F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 19-20.

[261] TAMTÉŽ, s. 20.

[262] TAMTÉŽ, s. 20.

[263] „*Největší přítěží naší byla puška, čili „bříza“. Bez ní jsme nesměli udělat téměř ani krok i v noci ležela na slámě nebo v zákopu vedle nás. Teď navždy znehodnocená zůstala ležet v oranici před ruskými zákopy v Karpatech*.“ TAMTÉŽ, s. 20.

[264] „*Zbytek patron zašlapal Rus do jámy, vykopané u zákopů. Torny, kterým se říkalo „telata“, odhodil stranou… Tím zlikvidoval vojenský majetek*.“ TAMTÉŽ, s. 20.

[265] Pražan svůj „majetek“, zbylý po prohlídce, přesně vyjmenovává: psací potřeby, trocha polévkových kostek, zbytek léčivých prášků, citronová kyselina do čaje a vody, trocha rýže a čaje. Navrch ještě korespondence a šicí potřeby.

[266] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 20.

[267] Schlosser ležel Pražanovi opravdu hluboko v žaludku… Blíže o něm v kapitole 4. Češi a Němci. 11. setnina a hejtman Schlosser.

[268] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 20.

z deníkových řádků doslova čiší: *„Toto první poznání ruské duše se nám hluboce vrylo do paměti a ujišťovalo nás, že Rusové jsou našimi bratry a že jsme členy velké rodiny Slovanů… Na usměvavé tváři našeho „osvoboditele“ a snad i zachránce jsme poznali, jak ho potěšilo, když jsme mu říkali, že Češi jsou bratry Rusů. Rád přijal i všechno, oč jsme se s ním rozdělili.“*[269]

Když si oba zajatci naskládali svůj skromný majeteček zpět do chlebníků, nastal čas vyrazit k blízké vesnici. Tam se rozloučili se svým „osvoboditelem“ a byli předáni jiné hlídce. Už tady ale poznali, že ne vše bude tak korektní, jako první setkání s Rusem. Ve vesnici je uvítal hlouček vojska a *„z našich podpaždí nenadále zmizely teplé přikrývky od Lády“*.[270] Když se proti tomuto ohradili, česky mluvící důstojník *„jen mávl rukou“*.[271] Po krátkém výslechu byli posláni do chalupy, která byla plná zajatců. Podmínky, které zde panovaly, rozhodně nebyly ideální.[272] Přesto oba zajatci *„děkovali osudu či prozřetelnosti, že jsme byli uchráněni od bojů na bodáky a zranění“*.[273] Jedna drobnost jejich první noc v zajetí vylepšila. Pražan v ranním šeru hledal něco k jídlu. A štěstí mu přálo. Na půdě chalupy našel dřevěnou bednu, ve které byly sušené švestky. „*Také jídlo! S radostí jsem se vrátil k Rudovi pro oba chlebníky a oba naplnil*.“[274] Takto vyzbrojeni vyráží oba zajatci do nitra Rusi.

[269] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 20. Je zvláštní, o co se mohli asi oba zajatci s vojákem ještě podělit, když jim předtím téměř vše, hlavně cigarety, oblíbenou „pochutinu“, zabavil…

[270] TAMTÉŽ, s. 20.

[271] TAMTÉŽ, s. 20.

[272] Oběma byla zima, protože neměli deky, pod hlavu si nemohli dát torny, protože je zahodila hlídka, která je zajala, doškovou střechou občas prolétla rakouská kulka, Ruda onemocněl a trpěl horečkou, řada zajatců měla úplavici a tak musela během noci často vstávat…

[273] F. PRAŽAN, Vzpomínky, s. 20.

[274] TAMTÉŽ, s. 20.

5.3 „Zvedli jsme ruce do výše a byli jsme zajati…“[275]

V této části uvedu pro porovnání dva další příběhy vojáků rakousko-uherské armády, kteří byli taktéž zajati. Jde o nám již známé postavy – Bedřicha Opletala, medika a Josefa Dufku. Opletal byl Pražanovi podobný v tom, že své zajetí předem plánoval. U Dufka bylo spíše náhodné, i když ani on neoplýval přílišnou loajalitou k rakousko-uherskému mocnářství a svého zajetí rozhodně nelitoval. V závěru kapitoly se vrátím k zajetí na východní frontě jako k obecnému fenoménu a pokusím se zjistit, nakolik tři uvedené příběhy odráží realitu a většinové postoje českých vojáků v rakousko-uherské armádě.

Bedřicha Opletala jsem dočasně opustil ve chvíli, kdy byl spolu s většinou rakousko-uherské armády na ústupu před Rusy. Rozmýšlel, zda se nechat zajmout, či bude výhodnější čekat na brzký konec války v rakousko-uherské uniformě. I když v jeho deníku nenajdeme o konečném rozhodnutí ani slovo, podle dalších zápisků je jisté, že se rozhodl. *„Smísili jsme se s ustupujícím rakouským vojskem a v nejbližší vesnici si vyhledali úhledný domek k přenocování: v noci odsud zmizí všechno rakouské a ráno budeme u Rusů.“*[276] S majitelem domku debatují o situaci dlouho přes půlnoc. Ráno není příliš klidné. Rusové nepřichází, panuje nervozita. Co když dojde k rakouskému protiútoku a Opletal s ostatními tu bude nalezen? *„To by běželo o krk.“*[277] Vojáci se schovávají v kůlně plné slámy a vyčkávají, co se bude dít.[278]

Nakonec přichází první Rusové. K vesnici se blíží jízdní průzkumný oddíl. Do vesnice přijíždí, po nepatrné šarvátce,[279] první jezdci a vojáci v nich okamžitě

[275] J. DUFKA, *Přál jsem si míti křídla*, s. 34.

[276] B. OPLETAL, *Zápisky*, s. 14.

[277] TAMTÉŽ, s. 14.

[278] Rusům se chtěli bez odporu vzdát. Pokud by dorazili „Rakušáci“, měli chvíli vyčkat a pak předstírat, že se ztratili od svého oddílu, který nyní hledají. Tyto kalkulace svědčí o naprosté absenci loajality k rakousko-uherské říši. Jsou ale i dokladem toho, v jak nejistém postavení se obyčejný voják nacházel a jak moc závisel jeho osud na náhodách a jím neovlivnitelných událostech.

[279] Ruská jízdní hlídka narazila před vesnicí na tři opozdilé rakouské vojáky. *Jednoho sestřelili, ale jejich odpor byl marný. Dva z nich v nerovném boji padli. Třetí ustupoval docela podle pravidel: vystřílel pět patron, zvedl se, v běhu nabíjel a pak znova vleže vystřílel pět patron. Nakonec byl dopaden a probodnut kozáckým kopím.“* B. OPLETAL, *Zápisky*, s. 14.

poznávají Čerkese, obávané a kruté bojovníky.[280] „*Rozčíleni očekáváme, co bude … Dveře našeho úkrytu se otevírají a mráz přechází tělem. Před námi jsou tři jezdci na malých, černých a chlupatých konících, v rukou třímají dlouhá kopí, postavy štíhlé, obličeje osmahlé, z ramen jim splývají černé pláštěnky s ovčí srstí, na hlavě mají vysoké černé huňaté čepice. Vzbuzují respekt. Čerkesové.“*[281]

Ke strachu ale nebyl důvod. Čerkesové se chovají překvapivě civilizovaně a přátelsky. Opletal zjišťuje, že není zdaleka jediným, kdo se ve vesnici ukryl. Z vesnice totiž po chvíli odchází „*pěkný houfec*“[282] zajatců. Pochodují několik kilometrů do města Ivangorod. Zde jsou přepočítáni, odchází na nádraží a vlakem odjíždí do nitra Rusi. V Opletalových zápiscích je zajetí vylíčeno velmi stručně. Kromě prvního dojmu z Čerkesů nenajdeme již žádnou zmínku o tom, jak se ruští vojáci k zajatcům chovali. Tuto absenci, stejně jako vůbec stručný průběh popisu zajetí osvětlují další řádky z deníku. Při odjezdu z Ivangorodu si nadšený Opletal poznamenává: *„Raduj se, plesej, duše má, jedu do nitra mátušky Rosije, kde poznám dobrý ruský lid!*[283]

Druhým příběhem zajetí, který zmíním, bude ten, který se odehrál Josefu Dufkovi. Dufka, jak už jsem zmínil, nebyl rusofilem a zajetí ani předem neplánoval. Dohnaly ho k němu spíše okolnosti – vyčerpání a neustálý strach o život… 4. června 1916 Dufkův pluk postupuje do první linie. Již během přesunu je prudce ostřelován ruským dělostřelectvem. Dufka si nalézá bezpečný kryt – opuštěnou pozici rakouské dělostřelecké baterie. A zde přemýšlí, co dál…[284] Nakonec se rozhoduje po svém –

---

[280] *„Čerkesové. Právě jimi rakouští důstojníci rádi strašili vojáky, aby nepomýšleli na zajetí. Čerkesové jsou prý divoši a každého hned utratí.“* B. OPLETAL, *Vzpomínky*, s. 14.

[281] TAMTÉŽ, s. 14.

[282] TAMTÉŽ, s. 15.

[283] TAMTÉŽ, s. 15. Jednoznačnost zápisů je způsobena jistě tím, že se jedná o přepracovanou verzi původního nedochovaného deníku, ve kterém bylo jistě více pochybností o budoucím osudu…

[284] *„Ihned jsem také postřehl kousek vpravo vchod do úkrytu, ve kterém jsem okamžitě zmizel. Byla to jizba asi 3 m pod zemí … Vzadu byly dvéře. Ty jsem otevřel a vklouzl do jizby druhé, o něco menší. Tam byl stolík a z beden 2 postele s přikrývkami, několik šálků a prázdných lahví, mezi nimiž našel jsem 1 plnou rumu. Té jsem se ihned zmocnil a posadiv se na postel, přemýšlel jsem co počíti. Do předu jsem už dále jíti nechtěl, to bylo trochu nebezpečné … Mimo toho jsem soudil, vida jak naši se snaží mermomocí dosíci první linie zákopů, že je to tam už asi nahnuté, a bylo by tudíž zbytečno lézt tam a vystavovati se střelbě, když frontu není možno udržeti.“* J. DUFKA, *Přál jsem si míti křídla*, s. 34.

„řízl jsem se do prstu, hned vyňal jsem obvazy, ovázal jimi ruku a obvaz jsem potřísnil krví a čekal jsem, co bude dál.“[285] Po setmění hledá Dufka obvaziště, které nenachází. Přidává se k panickému ústupu, který trvá dva dny. 6. června zaujímají vojáci spěšně vybudované pozice a dostávají rozkaz za žádnou cenu neustupovat. Ihned však přišla dělostřelecká smršť od ruského dělostřelectva. Trvala bezmála půl dne.[286] Potom došlo ke zteči. *„Podíval jsem se a vidím, jak nepřítel byl už jen 50 kroků před námi.Za několik okamžiků už byli zde. My zvedli ruce do výše a byli jsme zajati…“*[287] Císař pán právě přišel o dalšího vojáka… Jak se Rusové chovali k čerstvě zajatým, se nedozvídáme ani od Dufky. Prostě konstatuje, že zajatci byli odvedeni do Dubna, nasedli do vlaku a odjeli do nechvalně proslulého tábora Dárnice.[288] Zde strávil jen pár dní a poté byl odvezen do Kyjeva na práci do továrny.

Tři příběhy zajetí, které jsem zde uvedl, by mohly vyvolávat zdání, že každý voják v rakousko-uherských službách byl rusofil a dychtivě čekal na příležitost dezertovat (Pražan, Opletal) nebo byl nepříliš loajální a oportunistický a když už nemohl dále snášet nebezpečí fronty, rád se vzdal (Dufka). Ale opak je pravdou. *„Rozhodná většina českých vojáků se do zajetí nikdy nedostala, ale i těch českých vojáků, kteří zůstali v zajateckých táborech bylo více než legionářů. Celkový počet českých válečných zajatců v Rusku bývá odhadován na 220 000 – 280 000, v řadách ruských legií bojovalo okolo 60 000 vojáků.“* [289] Vzpomínek této rozhodné většiny je však jako květů šafránu. V této kapitole jsem se snažil ukázat pohnutky, které vedly jednotlivé české vojáky z menšiny, která se rozhodla dále nebojovat, k dezerci, resp. k zajetí bez boje a odporu. Povětšinou to byla kombinace některých z následujících důvodů – rusofilství, nechuť bojovat proti Slovanům za „germánskou“ stranu, špatné zacházení ze strany důstojníků, šikana, tristní zásobovací situace, děsivé zážitky na frontě, vyčerpání a každodenní strach o vlastní

[285] J. DUFKA, *Přál jsem si míti křídla*, s. 34.

[286] *„Nepřátelská střelba se stávala hustší a hustší. Všude jen kouř a oheň, země se zvedala promísená s ohněm a kouřem. O 12té hodině v poledne mnozí to už déle nemohli vydržet a dávali se na útěk. Avšak jakmile opustili úkryty, okamžitě byli roztrháni na kusy.“* TAMTÉŽ, s. 36.

[287] TAMTÉŽ, s. 36.

[288] *„Jídlo se* [v táboře Dárnice, pozn. J. V.] *vydávalo od rána do večera, nedostala však ani třetina zajatců, ačkoliv tlačenice byla tak hrozná, ž se některým i žebra zlámaly.“* TAMTÉŽ, s. 36.

[289] J. GALANDAUER, *O struktuře české historické paměti. Zamyšlení nad vzpomínkou českého vojáka a zajatce*, Historie a vojenství 1., s. 133.

život. Jak se vedlo zajatcům, resp. Františku Pražanovi v „matičce Rusi“ ukáže následující kapitola.

6. Rusko pohledem zajatce a legionáře.[290]

6.1 Do nitra Rusi

Pražan je čerstvým zajatcem ruského cara. V této kapitole bych chtěl popsat jeho osudy od prvního dne v zajetí, tedy od 1. prosince 1914, až po 30. červenec roku 1918, resp. 3. srpen 1918.[291] Skoro čtyři léta v jedné jediné kapitole… Zdánlivě to vypadá nerozumně, avšak důvody, které mne vedly k takovémuto kroku, jsou, myslím, pádné a logické. Jak je, doufám, patrné z předchozích kapitol, nepíšu kroniku válečných událostí a skutků jediného člověka, Františka Pražana, jak se děly den po dni. Na stranu druhou, Pražan je pojítkem celého příběhu, persónou, která mi umožňuje udržet „tok" vyprávění, stručně, pro přehled načrtnout chronologickou osu a hlouběji se věnovat zajímavějším problémům legionářské každodennosti.

První část této kapitoly by měla být právě zmíněnou dějovou linkou vyprávění, ve které stručně chronologicky postihnu hlavní události Pražanova zajateckého života. Více se zastavím jen u transportu zajatců do Petropavlovsku, resp. do vesnice Vozněsensk, která se stala Pražanovi prvním dlouhodobějším „domovem". Toto období je totiž dvojznačné – na straně jedné čtenáře zasype příval dat a názvů stanic, kterými legionáři projížděli. Zajímavější stranou, skrytou za lavinou fakt, je „objevování" Ruska – krajiny ubíhající kolem vlaku, ruchu na nádražích a stanicích, vzhledu místních obyvatel, architektury měst a vesnic… Poté se budu věnovat tématu obsáhlejšímu – každodennosti československého

[290] V následujících kapitolách již nebudu činit rozdíly mezi zajatci a legionáři a nebudu je explicitně označovat, vyjmenovávat. Pro kapitoly zkoumající každodennost je to, myslím, zcela zbytečné. V následujících kapitolách vycházím převážně jen ze zápisků Františka Pražana – snažím se o maximální konkrétnost tak, abych se neodchyloval od tématu své práce, kterým je právě každodennost Ruska pohledem Františka Pražana. Další důvody, které mne vedly k tomuto kroku uvádím v kapitole Závěr.

[291] 30. července Pražan opouští místo svého druhého dlouhodobého zajateckého pobytu, stepní město Kokčetav, 3. srpna vstupuje v Omsku do československých legií.

legionáře, resp. rakousko-uherského zajatce, který se legionářem může či nemusí stát, v zajetí.

1. prosinec 1914 začíná bez snídaně seřazením a spočítáním zajatců a volným pochodem z Uher zpět do Haliče. Následující týden stráví zajatci pochodováním přes vesnice, které prošli ještě jako příslušníci rakousko-uherské armády (Židovsko, Krempná, Smigrod). Na cestě prožívají mnohé – zlobu místních obyvatel,[292] hlad, ale i zážitky veselejší. Tak v jedné vesnici, kterou Pražan nazývá „*nezapomenutelná, neboť zde jsme dostali první ruské zajatecké jídlo*…“,[293] dostávají zajatci s jídlem i „machorku“ – nejlacinější ruský tabák z rozemletých tabákových lodyh. „*Protože nám dali cukr, mysleli jsme, že to asi bude čaj, který je v Rusku doma. Za stodolou, kde jsme nocovali se rozdělal oheň a vařila voda, do níž jsme nasypali neznámá zrníčka. Když to uviděl ruský voják, dal se do smíchu, až mu slzy kapaly. Vařili jsme totiž „machorku“*…“[294] Po cestě potkává Pražan mnoho známých, kteří jej budou provázet prakticky po celou dobu zajetí.[295] 6. prosince přichází celá kolono přibližně dvanácti set zajatců do města Sansk.[296] O den později nasedají na vlak a odjíždějí do Lvova. Jede se v otevřených vagónech, které jsou navíc silně přeplněné. Zajatce tak trápí nejen sníh a mráz, ale i nulová hygiena.[297]

---

[292] Na to, že tudy rakousko-uherští vojáci již procházeli si dobře pamatovalo i civilní obyvatelstvo. „*Lidé, kteří dosud žili ve vypálených vesnicích, uslyševše náš příchod, vybíhali z nejnutněji opravených chalup, nadávali nám, vyhrožovali holemi, posmívali se nám a plili po nás, majíce nás za žháře jejich obydlí. Pokřikovali na nás: „Austrijáky, zabijáky!“ Marná byla naše obrana, že jsme Češi, dál křičeli: „Maďary, vsjo rovno Maďary!“* F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 21.

[293] TAMTÉŽ, s. 21. Podle Pražana šlo snad o vesnici Kouty.

[294] TAMTÉŽ, s. 22.

[295] Jedním z nich je např. J. Cacek, krejčí z Korouhve, dalším Antonín Neudrt z Poličky.

[296] Sansk, „*město dosti pěkné, ale válkou zvedené*“ nabízí Pražanovi a jeho kamarádům nocleh v trestnici. Odtud pramení jeho povzdech: „*Kam až může slušný člověk bez jakéhokoliv provinění klesnout!*“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 22.

[297] Ke všem trápením se přidalo u Pražana ještě jedno, neméně bolestné. 8. prosince, při zastávce těsně před Lvovem, nemocnému kamarádovi Rudovi ujel vlak. Celou událost zaznamenává ve Vzpomínkách takto: „*Spatřiv ho* [Rudolfa Robla, pozn J. V.] *úplně bezmocného, zoufale jsem na něho volal, ale vše marné. Neměl již sil. Když se vlak rozjížděl, nezbylo mi, než vyhodit jeho chlebník z jedoucího vlaku na trať … Bylo mi velice smutno a stále jsem si vyčítal, že jsem snad měl vyskočit z jedoucího vlaku, abych Rudu neopustil … Zde jsme se rozešli nešťastnou náhodou a téměř po pěti letech jsme se sešli až v osvobozené vlasti*.“ TAMTÉŽ, s. 23.

9. prosince jsou již na ruských hranicích,[298] zde přesedají do krytých vagónů a míří do Kyjeva. Do dnešního hlavního města Ukrajiny přijíždí 12. prosince. Město samotné v nich zanechává velký dojem: „*Odvedli nás do kasáren, prošli jsme městem, které bylo výstavní a čisté. Chrámy výstavní se zlatými báněmi. Lidé nám dávali pokrmy i ‚děňky' peníze*.“[299] Další dny jsou poznamenány pobytem v neútulných kasárnách, plných prachu a vší a mizernou stravou. Pražan přesto neztrácí chuť zaznamenávat vše zajímavé ve svém okolí.[300] Všímá si, že „*kolem kasáren jezdilo mnoho jednokoňských kočárů. Koně měli oblouky a místo za postraňky táhli za oje. Selky nosily kolem na tyčích mléko v hliněných vysokých hrncích*.“[301]

18. prosince v Moskvě. Zde se vlak několik dnů zdrží, než se rozhodne, že zajatci pojedou na Sibiř. Do města samého zajatci nebyli puštěni.[302] Na Štědrý den jsou ve vymrzlém vagónu poblíž města Syzraň. Cestou na Sibiř Pražan vidí „*vesnice se sady ovocných stromů na zimu opatřenými a pohnojenými… Vesnice byly chudší, chaty slámou pokryté, kostely však úhledné a pěkně barvené*.“[303] Všímá si celkové proměny, „zdrsnění“ krajiny i lidí. „*Hřbitovy v poli bez ohrady, jen jednoduché*

[298] Pražan si cestou pečlivě zaznamenává proviant, který nakoupili i dostali. 9. prosince „*koupili jsme si čaje po 3 kopějkách, pšeničný chléb i pečivo… Dopoledne nám dali zel. polévku, maso a pohankovou kaši a 2/5 bochníku chleba. Plotem jsme kupovali smaženky (1 kus za 1 kopějku)*.“ F. PRAŽAN, *Deník*, s. 28.

[299] TAMTÉŽ, s. 29.

[300] S velkým zobecněním lze konstatovat, že si Pražan zaznamenává ze svého okolí věci, které jsou dělány jinak, než doma (např. způsob zapřažení koní, stavba domů). Dále zaznamenává věci, které jsou mu neznámé, nebo je zná, ale doposud je neměl příležitost na vlastní oči vidět (hřbitovy neoddělené od okolí zdí, cizokrajná zvířata – později při plavbě na moři např. delfíni). Další kategorií jsou věci a děje, které mu přijdou pro místní život typické – zvyky, slavnosti (ale i prostší věci, například to, že na většině ruských nádraží je k dispozici horká voda na čaj, tzv. kipjatok). Tato kategorizace samozřejmě není a ani si nečiní ambice být vyčerpávající, jednotlivé kategorie se logicky do velké míry překrývají.

[301] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 30.

[302] Pražan si tak alespoň zaznamenává dojmy z nádraží a jeho bezprostředního okolí. „*Domky při trati dřevěné, ale úhledné a téměř všecky nabarvené… Na jedné stanici blíž Moskvy dostali jsme od dam červ. kříže polévku, maso i chléb… Mrzlosilně a lidé jezdili v malých saních*.“ TAMTÉŽ, s. 30-31.

[303] Ruské kostely Pražana vůbec fascinovaly. Ale není se co divit, stejný pocit fascinace množstvím barev a bohatou výzdobou zažívá prakticky každý, kdo je poprvé konfrontován s diametrálně odlišnou filosofií výzdoby pravoslavných kostelů.

dřevěné kříže připomínají, že tam leží některý Rus. Stromů ubývalo. Lidé byli typů hrubších. Muži nosí barevné pásy. V krajině hojnost větrných mlýnů.“[304] Pro zajatce byly vítanými místy nádraží. Jednak jsou místem setkávání s domorodým obyvatelstvem, druhá, pro zajatce důležitější, funkce byla funkce obchodní. Nádraží sloužila zajatcům víceméně jako tržiště, kde získávali životně důležité potraviny a přilepšovali si tak k mnohdy nedobré stravě, kterou dostávali. 22. prosince si tak Pražan na nádraží kupuje mléko, jablka a pirožky. O den později je to půl litr mléka, na Štědrý den „*jsme téměř všichni nakupovali na nádraží v malých krámcích potřeby na večer (ořechy, cukroví, jablka)…*“[305]

Již o dva dny později se zajatcům nabízí pohled na zasněžené pohoří Ural. Čím víc se blíží k Sibiři, tím víc je trápí rozmary ruské zimy. „*Byl studený vítr takž, jsme ani z vozů nevyšli. Okna, ač jsme stále topili, byla i zevnitř zamrzlá a všecky šrouby ojíněné*.“[306] Malou satisfakcí mohla některým zajatcům poskytovat čarokrásná příroda okolo trati. „*Silně mrzlo, ale byl krásný slunný zimní den. Podél trati báječné krásné lesní partie… Krajina horská a při západu slunce krásná. Hory byly porostlé lesy…*“[307] 30. prosince dojíždí, i přes to, že často museli zastavovat, aby nechali projet protijedoucí vlaky se sibiřskými vojáky mířícími na frontu, do Čeljabinsku. Na nádraží je přivítá obvyklý ruch, někteří prodávají i své staré prádlo a nakupují za něj poživatiny. O den později, na Silvestra, vítá zajatce Kurgan, město „*již v Sibiři*“.[308] A již jen stručně.[309] Druhý den je čeká Petropavlovsk.[310] Zde se zdrží do konce ledna 1915, aby se následně přesunuli na práci do Vozněsenska, vesnice veliké a rozsáhlé, „*takž někteří sedláci ani zajatců*

[304] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 31.

[305] I přes to, že hladem nestrádali, byl Štědrý večer pro zajatce neveselý. Strávili jej vařením čaje, zpíváním vánočních písní, někteří hráli karty. Co zajatce trápilo? „*Vzpomínkami celý den doma… Byl to velice smutný večer*.“ TAMTÉŽ, s. 32.

[306] Místní obyvatelstvo bylo na zimu mnohem lépe přivyklé. „*Lidé chodili již teple přistrojeni. Na nohou vysoké plstěné boty i pestré (červeně malované).*“ TAMTÉŽ, s. 32.

[307] TAMTÉŽ, s. 32.

[308] TAMTÉŽ, s. 33.

[309] Jak jsem zmínil na začátku kapitoly, podrobněji se věnuji v této části jen průběhu cesty vlakem do Petropavlovska, další události shrnuji velice stručně. Podrobněji se jim pak věnuji v podkapitolách následujících.

[310] Petropavlovsk se stane na tři další roky pomyslnou osou veškerých přesunů Františka Pražana.

nedostali, ač nás zde bylo na 400“.[311] Tato vesnice, či spíše městečko, se jim stane na půl roku domovem.[312] Ale nic není věčné. To ve válečném Rusku platilo víc, než kde jinde. V horkém červenci se zajatci vrací zpět do Petropavlovska. Dny bez práce jim však utíkají velmi pomalu. Proto se hlásí na další práci: „*Po obědě jsme se najali (60) do sirkárny i mlýna, asi 220 verst*[313] *daleko. Pojede se povozy asi týden*.“[314] Nakonec cesta trvala osm dní, od 2. do 10. září. Na jejím konci ale čekalo nepříjemné překvapení. „*Jak jsme byli ráno zklamáni, nelze ani napovědět. Továrna – napolo zřícenina, nic jiného*!“[315] Zajatci si najdou práci provizorní – na blízkých polích sbírají brambory. Vztahy s místními však mají do ideálu daleko, většina zajatců chce, po vypršení doby, na kterou byli najati, pryč.[316] To je klasifikováno jako stávka, tak „*za neposlušnost jsme byli posláni pod dozorem několika ozbrojených kozáků do vězení ve městě Kokčetav*.“[317] Do Kokčetavi dorazili pěším pochodem 7. října. Říjen strávili v nejistotě, aby se nakonec dozvěděli, že v stepním městě Kokčetav zůstanou. Stane se jim domovem na tři dlouhá válečná léta.[318] Ale konce války se v něm nedočkají. 30. července 1918 z Kokčetavi odjíždí, „*po 3 letech jsme dojeli do Petropavl.* [Petropavlovsku, pozn. J. V.] *na nádraží*“.[319] Zde se ale také nezdrží, odjíždí dál do Omska, kde Pražan i s kamarády vstupuje do československých legií. Zajatecké období tak pro něj v Omsku definitivně končí.

[311] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 37.

[312] Ve Vozněsensku Pražan žil skoro přesně šest měsíců, od 23. ledna 1915 do 20. července 1915.

[313] Tedy přibližně 240 kilometrů.

[314] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 127.

[315] TAMTÉŽ, s. 135.

[316] „*Ráno nová prověrka. Nechtěl zde zůstat nikdo, někteří polští by svolili, kdyby dostali oděv a boty*.“ TAMTÉŽ, s. 140.

[317] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 58.

[318] Pražanův pobyt v Kokčetavi je vymezen daty 7. října 1915 a 30. července 1918, bez pár měsíců tedy skoro tři roky.

[319] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 218.

6.2 Každodennost v zajetí

Většina dní v téměř čtyřech letech Pražanova zajetí nebyla ničím výjimečná. Ona nemnohá „přelomová“ data jsem uvedl v předcházejícím přehledu. A co zbylé dny? Jaká byla jejich náplň? Jaký byl harmonogram Pražanova všedního dne? Vyplnil většinu dne prací nebo měl naopak dostatek volného času? A jak s volným časem uprostřed cizího prostředí nakládal? Zůstal stejně všímavým pozorovatelem nebo jej pomalu plynoucí dny ve stále stejném prostředí pomalu otupily? Jak vnímal ruské obyvatele, prostředí, zvyky a svátky? Jak přijímali místní lidé cizí zajatce? Přizpůsoboval své zvyky okolí nebo se snažil přizpůsobit okolí sobě? Najít odpovědi na tyto otázky nebude lehké. V následujících samostatných podkapitolách se o to pokusím – blíže rozeberu závažné „složky“ života v Rusku, které Pražan i další legionáři nebo zajatci, zaznamenávali a probírali.[320] Chtěl bych tímto získat nejpodstatnější střípky do mozaiky legionářského vidění Ruska.[321] Z velkého množství poměrně stereotypních záznamů v Deníku války evropské ze zajateckého období, i z jeho pozdějšího přepracování, bych také rád rekonstruoval „ideální“ průběh všedního dne Františka Pražana, resp. československých zajatců, legionářů v Rusku.[322]

[320] Po dlouhém rozvažování zůstalo těchto složek, obecných okruhů, na které se bude upírat můj zájem, šest – ruské město a jeho všední život, vesnice a její všední život, oslavy, obřady a svátky místního obyvatelstva, rozličné práce, které museli zajatci vykonávat, jídlo a stolování a poslední, šestou je volný čas a nejrozmanitější způsoby jeho trávení. Jsem si samozřejmě vědom, že tyto kategorie jsou teoretickou a ještě k tomu subjektivní konstrukcí. Dospěl jsem k nim ale dlouhodobým studiem legionářských deníků, přišly mi jako v mnoha směrech nejlepší způsob, jak mapovat každodennost vybraného období.

[321] Slova střípky a mozaika uvádím záměrně. Můj pohled rozhodně nebude a ani nemá snahu být celistvým, „jediným správným“, na to byla realita pobytu v Rusku příliš pestrá.

[322] Stejně tak, jako jsem se v kapitole III. Čtyřikrát na frontě pokusil rekonstruovat „ideální“ průběh všedního dne na východní frontě. Metoda zůstává stejná – komparace deníkových záznamů jednotlivých legionářů či zajatců a následné vyvození obecnějších závěrů. Samozřejmě jen za podmínky, že nalezená fakta bude možné, bez násilného zjednodušování, zobecnit.

6.2.1 „Některé ulice dosti úhledné, ač i těch nepěkných tu bylo dost.“[323] Ruské město a jeho všední život

Zajatci z východní fronty poznali při své dlouhé a mnohdy bludné anabázi řadu ruských měst. Od metropole Moskvy, až po místa jakým byla třeba Kokčetav, stepní městečko, ve které strávil František Pražan většinu svého zajateckého období. Cílem této části je ukázat, jak zajatci reflektovali realitu měst, velkoměst, jak vnímali jejich všední život, co jim bylo blízké a připomínalo domov nebo naopak, co bylo zvláštní a neznámé…[324]

Prvním ruským městem, které si Pražan může podrobněji prohlédnout, je Petropavlovsk.[325] Jak na něj zapůsobil? Na první pohled příznivě: „*Město bylo osvětleno elektřinou. Některé ulice dosti úhledné, ač i těch nepěkných tu bylo dost. Kostelů dost, pravoslavné i mohamedánské*.“[326] Všímá si, že ve městě je spousta Tatarů a Kirgizů a že jsou sociálně a hlavně ekonomicky stratifikováni – Rusové zaujímají místa ve státní správě, Tataři jsou zdatnými obchodníky, Kirgizové jsou na pomyslném společenském žebříčku nejníže.[327] Při procházce městem jej fascinuje masný trh a poznává i další místní zvláštnosti: „*V krámcích měli spousty masa zmrzlého, které srovnáno do pyramid, hlavami k sobě… V neděli obchody zavřeny*

[323] Pražanův první dojem z Petropavlovsku, zápis z 1. ledna 1915. F. PRAŽAN, *Deník,* s. 34.

[324] Podstatnou součástí rekonstrukce všedního života jsou samozřejmě i obyčeje, svátky a slavnosti ruského obyvatelstva, těm se věnuji v samostatné kapitole nazvané 7. 3. „Lidé tu věří mnoha pověrám, kterých je bohatě.“ Svátky, slavnosti, obřady a obyčeje…

[325] Samozřejmě pominu-li předchozí několikadenní zastávku v Kyjevě, ta je ale blíže popsána v kapitole VI. Do nitra Rusi.

[326] Další zápisky však první dojem poněkud korigují. „*Některé domy a obchody výstavné, jako u nás* [podtrhl J. V.].“ F. PRAŽAN, *Deník,* s. 34. Z této poznámky je patrné, že Pražan nebyl Ruskem, tak jako řada rusofilů, omámen. Vše, co viděl, kriticky porovnával s věcmi známými z domova.

[327] „*Rusové spravovali většinou všechny úřady a byli majiteli továren i velkých pozemků. Tataři byli mohamedáni a drželi v rukou hlavně obchod. Jejich velké a dobře zásobené obchodní, a la Novák v Praze , stály na hlavních třídách. Kirgizové byli jejich chudými bratry. Tito se ponejvíce živili pasením koní, skotu a ovcí. Byli také průvodčími velbloudích karavan, které dovážely a přivážely do města z dalekého Východu i přes velikou poušť Gobi obilí, vlnu, bavlnu, ovoce i dříví*.“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky,* s. 26-27.

celý den zavřené. Lihoviny zde nebylo ke koupi.“[328] Dvacet dní strávených v Petropavlovsku je z velké většiny opravdu věnováno „průzkumu“ města a jeho vnitřního života, samozřejmě jen pokud to drsná sibiřská zima dovolí.[329] Zima ale nekomplikovala život jen zajatcům: „*Jednou jsem viděl i sibiřský požár. Hasit se nedalo, neboť hadice hned zamrzly. Pomáhalo hlavně vojsko zachraňovat co se dalo*.“[330]

Nejživěji zobrazil Pražan městský ruch po návštěvě vánočního trhu. „*Ráno jsme šli prohlédnout vánoční trh ruský. Také jsme navštívili velký obchodní dům… Na trhu bylo mnoho Rusů, kteří kupovali k svátkům. Na trh jezdí saně za sáněmi s masem.*[331] *Po městě jezdily na projížďku dámy samy samy s koňmi. Celé dráhy velbloudů vozily sem spousty obilí*.“[332] Den však zdaleka nekončí, zvědavost zajatců byla nezměrná… „*Odpoledne navštívili jsme jiný trh u pravoslavného kostela. Zde malé neúhledné chatky – čajárny. Také jsme je navštěvovali*.“[333] Dalšího dne objevují zajatci lázně, které je budou doprovázet po celou dobu pobytu v Rusku. Ty petropavlovské patřili k průměrným, to však zajatcům v té chvíli sotva vadilo – od odjezdu do pole, před více než třemi měsíci, se neměli příležitost pořádně

---

[328] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 34. Povzdech nad nemožností koupě alkoholu je jen dočasný. Při slavnostech a svátcích si tento „nedostatek“ budou moct zajatci bohatě vynahradit – podrobněji o roli alkoholu při slavnostech viz. kapitola 7. 3. „Lidé tu věří mnoha pověrám, kterých je bohatě.“ Svátky, slavnosti, obřady a obyčeje…

[329] 9. ledna 1915 bylo v Petropavlovsku minus 38 stupňů Reaumira. Že zima opravdu řádila, dokládá zápis z 10. ledna: „*Velký vítr a mráz, takže nikdo ani nevylezl, ale my přece šli do kanceláře* [Pražan spolu s dalšími učiteli obstarával administrativní činnost týkající se zajatců – např. psal jmenné seznamy mužstva pro důstojníky, pozn. J. V.]. *Cestou se nám i víčka lepila.“* TAMTÉŽ, s. 35.

[330] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 27.

[331] Přítomnost velkého množství masa vysvětluje další výjev, který Pražan na tržišti taktéž zaznamenal: „*Dlouho jsme se dívali venku, jak chytají toulavé psy, aby neznečišťovali maso. Jeden lákal psy masem k nastražené a kolíkem podepřené košatině, pod níž bylo naházeno několik kousků chleba i masa. Když tam pes vleze, druhý, který byl schován za saněmi, strhl kolíček a pes byl lapen. Potom psa chytili za krk do dlouhých kleští a hodili do bedny, kde jich bylo již více.“* TÝŽ, *Deník*, s. 34.

[332] TAMTÉŽ, s. 34-35.

[333] Typická ruská čajovna se značně liší od představ dnešního člověka. Byla to „*malá jizba s nízkým stropem, celá dřevěná. Vařili v ní čaj a bylo možno dostat i maso vařené, uzené, kotlety, ryby atd. a vše ne drahé. Zde jsem pil poprvé kvas*.“ TAMTÉŽ, s. 35.

vykoupat…[334] Ani lázněmi však Petropavlovsk svá „tajemství“ nevyčerpal. 17. ledna zajatci přihlíží pravoslavnému obřadu v kostele. „*Vnitř vše nádherně vyzdobeno (samé zlato). Vytopeno. Kněží několik. Mnoho obřadů při pobožnosti*.“[335] Tím se se zajatci Petropavlovsk na pár měsíců loučí. Po návratu už se podobně zvědavých „objevných“ výprav nedočkáme.

Druhým městem, v porovnání s Petropavlovskem spíš městečkem, které si Pražan mohl dokonale prohlédnout, byla Kokčetav. „*Šli jsme proto kus cesty pěšky. Za posledním kopcem se objevilo město Kokčetav, cíl naší cesty. Z dálky byl na ně pěkný pohled.*[336] *Jeli jsme kolem přírodního hřbitova v březovém háji…*[337] *Dlouho jsme bloudili čistým a úhledným městem, než nás dovedli k místnímu „načalstvu“*[338]*. S nejistotou jsme čekali na rozsudek*.[339] Tak tedy přivítalo městečko, ve kterém měl Pražan strávit další tři roky, bývalé rakousko-uherské vojáky. Byli sem přivedeni jako práci odpírající, proto skončili v místním vězení.[340] Režim zde

---

[334] „*Před odjezdem na vesnici bylo společné mytí v lázni (baňa), avšak bez van. Z velikého kotle si každý natočil horkou vodu do plechové mísy – baky a nastalo všeobecné drhnutí, jistě tříměsíční špíny, neboť od odjezdu do pole nebylo možné se pořádně umýt, natož vykoupat. Každý dostal velký kus mýdla a jeden druhému drhnul záda. Celé žmolky uschlé pokožky se špínou se pod rukama jen válely. A prádlo? To bylo samá díra a kde jí nebylo, byly vši. Proto kdo měl čisté prádlo, rád se zavšiveného zbavil. Skončilo většinou v peci. Mohli jsme použít i primitivních parních lázní*.“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 28.

[335] TÝŽ, *Deník*, s. 36. Podrobněji rozvádím průběh tohoto obřadu v části 7.3 Lidé tu věří mnoha pověrám, kterých je bohatě.“ Svátky, slavnosti, obřady a obyčeje… V přepracovaných Vzpomínkách si Pražan vzpomíná i na další podrobnosti: „*Na věži byla celá skupina různě vyladěných zvonů a zvonečků. Tyto se však nepohybovaly, zvonilo se srdci, která byla spojena provázky. Zvoník byl umělec, neboť na zvony přímo hrál*.“ TÝŽ, *Vzpomínky*, s. 28.

[336] Podobný panoramatický pohled nabízí pohlednice Kokčetavi zařazená v příloze.

[337] Tyto tzv. přírodní hřbitovy, většinou na kraji lesa, nebyly v Rusku ničím neobvyklým. Objevují se často i na fotkách legionářů. Jednu typickou fotografii lesního hřbitova z Pražanovy pozůstalosti uvádím v příloze.

[338] Slovo dost širokého významu, používání obecně pro „vyšší“ společenské vrstvy, šlechtu, důstojníky, městskou honoraci atd.

[339] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 58.

[340] O poměrech ve vězení se Pražan v prvních dnech příliš nerozepisuje. Jediným faktem, který stál první den za zaznamenání byla „*žena, která se zbláznila, že jí muže odvedli na vojnu. Byla bosa a v noci nás vyrušovala křikem o vodu*.“ TÝŽ, *Deník*, s. 142.

ale nebyl příliš přísný, týden po příjezdu již mohli zajatci do místních lázní.[341] Etablovali se zde však i jinak – Rusům se líbil jejich zpěv[342] a doslova je fascinovali dřevění ptáci, které zajatci, nejen na ukrácení dlouhé chvíle, vyráběli.[343] 26. října skončilo nejisté období – bylo rozhodnuto, že zajatci zůstanou ve městě.

Je zvláštní, že se o Kokčetavi samotné z deníků dozvíme velmi málo. Nekonají se žádné „objevitelské" procházky, podobné těm z Petropavlovsku. Jedním z mála souvislejších popisů je výše uvedený příjezd do města, kde se ale o jeho vzhledu dozvídáme jen to, že je „*čisté a úhledné*",[344] nic víc. Je to ještě zvláštnější tím, že zde Pražan strávil tak dlouhou dobu, vzhledu jiných míst věnoval poměrně mnoho pozornosti. Proč tedy Kokčetavi ne? Na tuto otázku se mi nepodařilo najít uspokojivou odpověď.[345] Jestliže jsem uvedl, že chybí celková reflexe města, částečně nám to vynahradí možnost nahlédnout do ruské domácnosti. Zajatci byli po rozhodnutí o setrvání ve městě pozváni k újezdnímu náčelníkovi – i to vyjadřuje mnohé o jejich postavení a oblibě, kterou si stihli během pár dní získat. Jak vypadal dům ruského „načalstva"? „*Dům sice dřevěný, ale pěkně zařízený, po městsku. Pokoje uvnitř nemalované. Stěny z hoblovaných trámů. Na stolečkách mnoho velkých palem* [sic! J. V.]. *Z kuchyně byli jsme pozváni do pokoje, kde jsme se museli usadit ve fotelích…*[346] *V takové společnosti my zajatci, jsme dosud neměli tu čest být. Doma si asi mysleli, jak se máme zle a my zatím na fotelích seděli a byli hoštěni!*"[347]

---

[341] Oproti petropavlovským byly kokčetavské lidové baně skromnější. Je příznačné, že lázně Pražan označuje již jen ruským slovem – baně. „*Odpoledne jsme šli do lidových bání u jezera, které bylo úplně zamrzlé, takž po ledě hoši běhali. Baně v dřevěné chatě o čtyřech kabinách, podobných chlívkům, ale přes to jsme se za 10 kopějek řádně vypářili a umyli*." F. PRAŽAN, *Deník*, s. 143.

[342] „*Večer* [8. října, tedy druhý den pobytu v Kokčetavi, pozn. J. V.] *jsme si zazpívali. Nahoře všichni úředníci nejprve poslouchali stropovou dírou…*" TAMTÉŽ, s. 142.

[343] Podrobněji se o této kratochvíli, která však přinášela i poměrně dobrou obživu, zmiňuji v kapitole 7.6.2 „Co všechno musí člověk dělat na Sibiři!" Práce.

[344] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 58.

[345] Svojí roli možná sehrálo období nejistoty na počátku pobytu – Pražan snad považoval za důležitější zachytit pocity, které doprovázely rozhodování o jejich osudu, než dojmy, kterými na něj působilo město. Přesto, i po opuštění vězení a přestěhování do nového bytu, nenajdeme nějakou komplexnější reflexi města a jeho života jako takového.

[346] Fotel je starší výraz pro křeslo, lenošku.

[347] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 145.

Posledním bodem, který zařadím do této kapitoly, je pokus o zachycení podmínek, ve kterých byli legionáři ubytováváni.[348] Prvními místy, která poskytla zajatcům střechu nad hlavou, byla kasárna či zajatecké tábory.[349] Pražanovi se prvním dočasným domovem stala kasárna v Kyjevě.[350] Pak následovalo ubytování v Petropavlovsku v „*napolo rozpadlém domě Tatara, pekaře. Ve světnicích byly postaveny palandy z prken, na nichž jsme spali. Teplo bylo dost. Topili ve velikých válcovitých kamnech*.“[351] Problémem zde byl počet zajatců – v bytě jich spalo až šedesát…[352] Kokčetav byla v tomto směru pohostinnější, samozřejmě pominu-li dočasný pobyt v městském vězení, kde zajatci spali na dřevěných lavicích a trápila je zima.

Po přestěhování z vězení našli zajatci domov ve městě – „*Byt těsný a herdekbaba*.“[353] Vztahy s domácí nebyly opravdu nejlepší.[354] I přesto nebo právě proto si zajatci, v rámci možností, začali upravovat svůj nový byt k obrazu svému. Řadu tíživých věcí však, i kvůli místním zvyklostem, ovlivnit nemohli: „*Vzduch v malé místnosti, kde nás žilo tolik,*[355] *se dal krájet. Jenom co zápachu nadělal petrolejový vařič, který nám půjčil místní lékař a větrat se nedalo, protože tady*

[348] Toto téma se obsahově značně prolíná s kapitolou 7.6 Volný čas. Zajatci během svého pobytu v Rusku často vystřídali víc ubytování a všechna si, s činorodostí sobě vlastní, upravovali. Tímto zkulturňováním svých příbytků (a nemuselo jít vždy jen o dům či byt, domovem se legionářům na dlouhou dobu staly i železniční vagóny, nazývané těplušky) se podrobněji zabývám právě ve výše zmíněné kapitole. Zde pojednám jen o prvních dojmech, které legionáři ze svých provizorních domovů získali. Myslím, že podchycení těchto dojmů je značně užitečné, protože ukáže standard, na který byli Češi zvyklí z domova. Druhým výsledkem bude zobrazení přístupu místních obyvatel k otázkám ubytování, jeho kultury, hygienickým podmínkám atd.

[349] V táborech panovaly rozdílné podmínky, většinou byly ale postrachem, díky velkému množství zajatců, špatné hygieně i zacházení ze strany ruských strážných. V tomto směru „nejproslulejším“ zajateckým táborem byl tábor Dárnice u Kyjeva.

[350] Blíže se o pobytu v Kyjevě zmiňuji v kapitole 6. Do nitra Rusi.

[351] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 33.

[352] „*Byl jsem rád, že jsem se dostal* [při cestách do kanceláře, kde pracoval pozn. J. V.] *ze zkaženého vzduchu v bytě, kde nás spalo přes 60*.“ TAMTÉŽ, s. 34.

[353] TAMTÉŽ, s. 146.

[354] V prvních dnech pobytu spali zajatci na prázdných slamnících, slámu na jejich nacpání dostali až díky pomoci spřáteleného sedláka.

[355] Přesný počet zajatců, kteří bydleli spolu s Pražanem, v deníku uveden není.

se na zimu okna zalepovala.“[356] Neshody s ubytovatelkou nakonec dospěly k dalšímu stěhování.[357] 5. dubna 1916 nachází definitivní ubytování, ve kterém zůstanou po další dva roky. „*Hned se šlo k starosti o nový byt – našel se na druhém konci města, v Petuchově domě, kamž jsme poslali z každé světnice po 2, aby uklidili… Měli jsme nábytku dva žebřiňáky…Světnice prostranná v 1. poschodí s pěknou vyhlídkou. S chutí jsme všichni robili lavice,police a t. d.*“[358]

Po opuštění Kokčetavi Pražan navštíví řadu dalších větších či menších měst. Žádnému z nich ale již nevěnuje větší pozornosti, většinou kvůli rychlému spádu událostí…

[356] F. PRAŽAN, *Vzpomínky,* s. 60.

[357] Důvodem pro stěhování bylo to, že „*naše bába schválně rozbořila na půdě komín, abychom nemohli ani svým dřívím topit*.“ TÝŽ, *Deník,* s. 177.

[358] TAMTÉŽ, s. 177-178.

6.2.2 „V kanceláři je mnoho práce, neboť se má jet na děrevňu – vesnici.“[359] Ruská vesnice a její všední život

V předchozí kapitole jsem se snažil ukázat podoby vnímání ruského města očima českých vojáků. Tuto kapitolu věnuji fenoménu dalšímu – ruskému venkovu, vesnici, venkovanům. Opět se budu snažit podchytit bazální prvky, které v myslích legionářů utvářely obraz ruské vesnice – architekturu, kulturu bydlení, vzezření a chování vesničanů, jejich každodenní činnosti atd.[360] Opět budou východiskem vzpomínky Františka Pražana a jeho reflexe sibiřského venkova, získaná z velké části při půlročním pobytu ve vesnici, městečku Vozněsensk.

Ruský venkov blíže ukazuje Pražanovi svou tvář poprvé 23. ledna 1915. „*Konečně se přiblížil den, který jsme už očekávali.*[361] *Konaly se přípravy k odjezdu … Bylo to 23. ledna, když se dopoledne v naší ulici nahromadilo mnoho saní. Byli to okolní kozáci, kteří si pro nás přijeli. Nastoupili jsme s uzlíčky svých potřeb a naši noví opatrovníci, či snad strážci, si podle libosti a zámožnosti vybírali, kolik kdo uživí*.“[362] Pražan a kamarád z Poličky Josef Hladík k sobě přibrali třetího učitele – Františka Panáče z pod Radhoště. Tento triumvirát si vybral sedlák z vesnice Vozněsensk. I když nám celý postup vybírání zajatců na práci může přijít ponižující, zajatci to tak rozhodně necítili. Již jsem zmínil, že Pražan se na odjezd doslova těšil. V dobré náladě ho mohl utvrdit i první čin jejich „hospodáře“ – pro trojici měl v saních připravené vysoké boty,[363] kožichy a ušanky. Po divoké jízdě[364] se dostávají

[359] Popis situace před odjezdem z Petropavlovsku. F. PRAŽAN, *Deník*, s. 37.

[360] Stejně jako v předchozí kapitole, i zde by výsledný obraz měly spoluvytvářet svátky a slavnosti ruského venkovského obyvatelstva, ty jsem ale zařadil do samostatné kapitoly 7.3 této práce.

[361] Jaké byly důvody tohoto očekávání? Proč se chtěl Pražan tak dostat z Petropavlovsku? Odpověď je překvapivě jednoduchá: „*Byli jsme rádi, že budeme z té nečistoty, od vší a možné nákazy pryč*.“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 28.

[362] TAMTÉŽ, s. 28.

[363] V původních zápiscích je Pražan popisuje jako vysoké bačkory, tzv. sapogy (vojenské vysoké boty). V přepracovaných vzpomínkách je naopak pojmenovává jako pymy.

[364] „*My se měli co držet, ale přesto Pepík jednou ze saní vypadl* [sic! J. V.*]. Vítr nám jen fičel kolem hlav a mráz pálil do tváří. Zkrátka jeli jsme, jak se dříve říkávalo, „Luft a dráha“*.“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 29.

do Vozněsensku. První dojem? „*Vesnice byla veliká a rozsáhlá … Náš hospodář na kraji vsi zahnul nalevo a ve chvíli jsme stanuli u dřevěné chaty, proti ostatním dosti úhledné*.“[365] Dům měl dvě místnosti, kuchyň s pecí a pěkně zařízený obývací pokoj. Bydlel zde hospodář se ženou a jeho dva synové s manželkami a dětmi. Přesto, jak si Pražan poznamenává, bylo všude čisto a dům na něj celkově působil útulně. K sympatickým dojmům z nového domova se přidala i pohostinnost hospodyně. Po, na zajatecké poměry, vpravdě královském obědě,[366] který zakončil neodmyslitelný čajník a samovar, se zajatci odebrali do lázní.[367] Sibiřské domácí lázně byli velkým překvapením.[368] Po jejich použití „*byli jsme slábi jako mouchy*“.[369] Po důkladné očistě se zajatci vrací domů. Zde se stávají předmětem obdivu – celý večer se u hospodáře střídají návštěvy, které zajatce pozorně zkoumají.[370] Zkoumání ale není jen jednostranné – i zajatci se snaží aktivně komunikovat s okolím.[371] První

[365] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 37.

[366] Podrobněji tento oběd „na uvítanou“ popisuji v kapitole 7.5 této práce.

[367] Důvodem k tomuto kroku byla hospodářova zkušenost z rusko-japonské války – každý voják podle něj dříve či později chytí vši, proto chtěl takto „své“ zajatce nepříjemných parazitů zbavit.

[368] O tom svědčí i zevrubný popis, který najdeme v přepracovaných Vzpomínkách. Pro jeho zajímavost jej uvádím v plném znění. „*Za chatou na dvoře byla baně. Byla zhotovena jednoduše. Vykopali asi metr hlubokou jámu, 4 čtvereční metry velkou, přes ní z vrbových větví, do oblouku vzepřených do protilehlých stěn udělali strop, který vymazali jílem a pokryli drny. I uvnitř byly stěny vymazané. Podlahu zastoupilo několik prken, pod nimiž byl malý trativod. Vzadu lavička, na níž si koupající lehl, řádně se rozpařiv šlehal tělo březovou metličkou, malým košťátkem s mladým jarním listím, až zrudlo. U malých dvířek bylo ohniště z několika kamenů a na něm železná třínožka (velký železný hrnec na třech nohách). Tam se ohřívala voda k mytí a zároveň se rozpalovaly kameny. K umytí musela stačit plechová mísa. Studená voda byla ve škopku. Jak se vyráběla pára? Na rozpálené kameny v ohništi se velkou naběračkou s krátkým držadlem nalila voda, která se hned měnila v páru. Ta naplnila celou bani. Nám, kteří jsme tento způsob parní lázně nezkusili, bylo k zalknutí. Museli jsme pootevřenými dvířky lapat studený vzduch. Sibiřané jsou na tyto domácí lázně zvyklí, neboť nemohou mít vodovody, které by tu zamrzly a nanosit tolik vody do koupací vany z řeky nebo rybníka by bylo velmi pracné. Překvapilo nás, když si dva vycházející z baně, celí rudí, shodili šuby* [domácí oděvy, v podstatě dlouhé košile volného střihu, někdy až ke kolenům, pozn. J. V.] *a nazí si lehli do sněhu, aby se prý zchladili. Nedostali žádný zápal plic, ani nic jiného*…“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 29-30.

[369] TÝŽ, *Deník*, s. 38.

[370] „*Celý večer se na nás chodili dívat sousedi, sousedky i děti*.“ TAMTÉŽ, s. 38.

[371] Znalosti ruštiny byly ale velmi skromné. „*Mluvilo se nejen ústy, ale i rukama, hlavou i nohama*.“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 30.

den ve Vozněsensku pomalu končí. Tři zajatci si ustelou na vlněné silné dece na zemi, přikrývají se kožichy a šubami. Po dlouhé době Pražan konstatuje, že „*se nám spalo poprvé na vytouženém venkově velice dobře*“.[372] A další dojmy z prvního dne? „*Tato prostá a bez přetvářky žijící rodina se nám hned prvního dne zalíbila. Zvláště docela přátelské jednání nás mile překvapilo*.“[373]

Druhý den je také nabit událostmi. Ráno se jde do cerkve[374] asi verstu[375] vzdálené.[376] Odpoledne zajatci navštěvují své druhy ve vesnici.[377] Přitom si prohlíží i okolí „svého“ domu a vesnici.[378] A k tomu se ještě koná svatba mladého atamana. Dozvídají se také jméno jejich kozáckého hostitele – Mark Falileovič Morozov. Večer zpívají zajatci české písně, které se všem líbily, poslouchat přišli opět i sousedé… Zajatci si získávají velkou oblibu – ať už pro svou řemeslnou zručnost, či pro svou kulturnost.[379] Sami jsou si své dobré pozice vědomi: „*Však jsme na našem starykovi*[380] *pozorovali, jak se chlubí svými „obrazovanými vojnnoplennymi“ (vzdělanými zajatci)*.“[381] Vztahy s místními ale nebyly až tak idylické, jak by se na první pohled mohlo zdát. *„Než se uvařilo, rozpředla se mezi mladými Morozovci* [tj. rodinou hospodáře, u kterého zajatci žili, pozn. J. V.]

---

[372] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 30.

[373] Sbližování zajatců s místními pomohly i zdánlivé drobnosti – Pražan daroval dceři hospodáře svatý obrázek, který místní velmi zaujal. „*Šel z ruky do ruky a nakonec byl vystaven na domácím oltáříčku*.“ TAMTÉŽ, s. 30.

[374] Ruské označení kostela.

[375] Ruská délková míra, 1066, 78m.

[376] Zajatci byli opravdu oblíbeni – hospodář se nabídl, že je do kostela odveze, nakonec ale jeho nabídky nevyužili.

[377] „*Po obědě jsme navštívili našeho praporčíka* [kterému byli všichni zajatci ve vsi podřízeni, pozn. J. V.] *(K. Valentu, nádraž. úřed. ze Strakonic). K večeru nás zase navštívili kolegové Michalík a Cvek* [jméno obtížně čitelné, pozn. J. V.] *od sousedky. Také k nám přišel praporčík. S ním navštívili jsme Neuderta, který byl marod*.“ F. PRAŽAN, *Deník*, s. 39.

[378] „*Hospodář má mnoho polí i březový a osikový les. Doma má 30 kusů hovězího dobytka, 21 ovcí, 4 koně, husy a slepice, které v zimě, jakže i jehňata má ve světnici. Vepřů je ve vsi mnoho, běhají po návsi, sbírajíce si potravu. Jsou porostlí hustými štětinami a ceny malé*.“ TAMTÉŽ, s. 39.

[379] Kulturní aktivity zajatců podrobně rozebírám v kapitole 7.6 „Vypravujeme, vzpomínáme, čteme, zpíváme.“ Volný čas.

[380] Výraz pro hospodáře, hlavu rodiny. V obecném smyslu i označení někoho zkušeného, znalého, ve vojenském prostředí i možný familiérní výraz pro důstojníka.

[381] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 31.

a námi rozprava o našem zajetí, při níž se nám, kteří jsme je dosud považovali a máme za bratry, vysmívali, co nás velice zabolelo. Jakmile však přišel stařík, hned je usadil a vyhnal. Starucha plakala, neboť s námi velice cítí a vlídně zachází.“[382] Ústrky však přicházely častěji v podobě nařízení „shora“.[383]

Pražan byl pověřen sepsáním seznamů všech zajatců. Při této činnosti si prohlédl mnoho obydlí a zaznamenal i typický oděv místních, mužů i žen.[384] Poznal i vztahy mezi ostatními zajatci a jejich hostiteli.[385] Kromě této úřednické činnosti pomáhali zajatci místním při všemožných pracích. A že bylo co dělat neustále – pracovalo se v lesích, pomáhalo se s chodem hospodářství, vyráběl se nejrůznější nábytek a dřevěné doplňky…[386] V prvních dnech si zajatci musí zvyknout na mnohé zvláštnosti,[387] obyčeje a postupy, které jsou jim často neznámé. Tak „*pískání v bytě považují za hřích, také kouřit se nemá*.“[388] Podlaha se umývá tak,

---

[382] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 56.

[383] Zajatcům bylo např. nařízeno oholit si hlavy, což v sibiřské zimě rozhodně nebylo příjemné.

[384] Po prohlídce Pražan vše pečlivě zaznamenal. Nabízí se nám tak unikátní pohled na exteriér i interiér ruské venkovské domácnosti. Nejdřív exteriér: „*Prohlédli jsme si chaty pěkně a čistě upravené, ale i chudé, jen primitivně slepené. Jak byly postaveny? Do čtverce o straně 4-5 m natloukli asi 2,5-3 m dlouhé kůly. Tyto propletli březovými nebo vrbovými větvemi, na strop dali několik silnějších kůlů, na něž položili buď prkna, ale obyčejně zase jen větve. Všechno vymazali hlínou se sekanou slámou, zevně i zevnitř. Střecha nebyla. Na jaře sníh scházeli a v létě tu příliš často nepršelo*.“ A interiér? „*Podlaha byla také hliněná. Hlavní byla pec. Na ní se obyčejně spalo. Nábytku bylo spoře. Stůl, dvě nebo tři lavice a truhla (jaščik) na šatstvo. Z nádobí měli několik železňáků bez noh, dole zúžených, několik číšek s talířky na čaj, několik hliněných džbánů na mléko. Hlavní, co každá žena musela mít do výbavy, byl samovar a vysoké galoše*.“ A nakonec oděv místních: *Oděv bych také jednoduchý. Nezbytná byla „šuba“* [jak jsem již zmínil, jde o domácí „košili“ volného střihu, pozn. J. V.]. *Na hlavě nosili muži čepice /furážky) nebo kožešinové papachy, ženy pak dlouhé šály, omotané kolem hlavy. Do kostela nebo na slavnosti se oblékali nedělně. Na národních krojích ženských převládaly dlouhé pentle od pestrých čepečků, sahající až skoro na zem. Na nohou nosili – i ženy – úzké holinky (sapogy). Muži nosili úzké kalhoty do vysokých bot a obyčejně pestře vyšívané rubašky navrch kalhot a přepásané. Mnozí si potrpěli na rubašky hedvábné, často pestrých barev*.“ F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 31.

[385] „*Nikde* [ani v chudších domech a chatrčích, pozn. J. V.] *si však naši vojáci nenaříkali na stravu. Všude měli denně maso*.“ TÝŽ, *Deník*, s. 40.

[386] Práci, kterou zajatci pro své hostitele museli vykonávat, se podrobně věnuji v kapitole 7.4 Práce.

[387] Domácí zvířata byla při mrazivějším počasí brána dovnitř, Pražan tak zmiňuje několik nocí, ve kterých jim šlapalo po hlavě tele…

[388] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 41.

že se silným nožem špína seškrabává. Praní prádla je také od našich končin odlišné.[389] Kromě těchto racionálních zvyků a postupů racionální povahy, poznávají i mnohé další, které jsou spíše rituální povahy.[390]

Stále je co objevovat. Navštíví se místní biograf a škola, kde jsou zajatci překvapeni způsobem výuky a také nepovinnou školní docházkou.[391] O den později je překvapí zručnost a odvaha malých Kozáků při jízdě na koni.[392] Informace o vesnici nezískávají jen z pozorování – při návštěvě obecního písaře, kterého Pražana označuje za snad jediného vzdělaného muže ve vesnici,[393] se dozvídají o historii městečka mnohé.[394] Rozhovory nejčastější se vedli s „Morozovci". Od svého „staryka" se tak zase dozvídají o, pro Čecha zvláštním, letním režimu ve městě.[395]

---

[389] „*Jak na Sibiři perou a mandlují prádlo – v nehlubokých neckách mají málo teplé vody. U užší strany stojí pradlena a drhne prádlo o hřbet roztažené levé ruky. Perou bez valch. Když prádlo mandlují, navinují je na malý váleček a prkénkem příč.* [příčně, pozn. J. V.] *rýhovaným válcem otáčejí*." F. PRAŽAN, *Deník*, s. 43.

[390] Tomuto tématu věnuji kapitolu 7. 3. „Lidé tu věří mnoha pověrám, kterých je bohatě." Svátky, slavnosti, obřady a obyčeje…

[391] *„Večeřeli jsme dříve, protože jsme šli do kinematografu, který za mnoho nestál. Obrazy byly nejasné a třásly se … Kino bylo ve škole, byla to dřevěná jednoduchá chalupa. Ve třídě dvě tabule (malé).* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 45.

[392] *„Již od rána jezdili kozácké děti po vsi na koních. Někteří chlapci sami, jiní, větší, seděli na koni a za provaz kolem zad táhli několik saní s dětmi nebo jedny větší, plné malých kozáčků. Obdivovali jsme se té odvaze, ale koně jsou tu na děti zvyklé a proto jim neublíží. I když někdy malý jezdec spadl, kůň zůstal tak dlouho stát, až se někdo našel a chlapce zpět vysadil. I děvčátka byla tak odvážná."* TÝŽ, *Vzpomínky*, s. 33.

[393] *„Písař byl snad jediný muž ve vsi, který byl vzdělaný, téměř všestranně. Děti posílal do školy."* TÝŽ, *Deník*, s. 52.

[394] Návštěva u písaře: *„K večeru jsme společně (‚sibiřské sdružení') navštívili obecního písaře, u něhož bydlel Viktor* [jeden ze zajatců, pozn. J. V.]. *Zde jsme prohlíželi časopisy a zpívali. Pohostil nás výborným čajem s mlékem, suchary a chlebem. Vypravoval nám o zdejší vsi (2.600 obyvatel). Ještě před 15 lety okolních vesnic nebylo. Nejvíce se sem stěhovali lidé v roce 1906-1912. Jižně bydlili Kirgizové, kteří měli veliká stáda na sta čítající krav (skotiny). Obilí neseli a jedli jen maso a mléko. Nyní již někteří žijí v pěkných dřevěných domcích. Vykládal také o povinnostech vojenských u Rusů – Kozáků…"* TAMTÉŽ, s. 52.

[395] *„Mladí ráno odjeli vytápět jizbu „na pášních". Pole rozsáhlá a dosti vzdálená – 25-30 verst. Proto staví uprostřed polí druhou chatu s ohradou, kde v létě bydlí. Ve vsi zůstanou „báby" (ženy), které pekou chléb a vedou domácnost."* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 56. Pražan se na takové pášně v létě také

Přesto zůstávají vlastní oči (a uši) nejlepším prostředkem poznávání. Zajatci si neprohlíží jen svou vesnici, ale i okolí. Jdou se projít k místním „mohylkám" – hřbitovu.[396] Dostávají se i do okolních vesnic, s kolegy si domluvili pěší výlet do tři versty vzdálené vesnice Nadeženská.[397] Dozvídají se, že se jejich čtvrti říká „Habeš"[398], s hrdostí pak svou později vzniknuvší kapelu nazývají „habešskou". *„Pomalu jsme se sžívali s prostým vesnickým životem a byli jsme spokojeni, ač často i na procházkách se vzpomínalo domova."*[399] S tímto Pražanovým konstatováním se rozloučím se sibiřským venkovem, ale jen nakrátko. Následující kapitola totiž pojedná o zvycích, slavnostech a obřadech ruského obyvatelstva, které byly neodmyslitelnou součástí života jak ve městě, tak na vesnici.

---

dostal. Jak na něj zapůsobily? *„Projeli jsme asi 25 verst* [tedy přibližně 26 km, pozn. J. V.] *když jsme uviděli naše pášně. Nikdy jsem nic podobného neviděl. Již zdálky nám běželi naproti psi a lísali se k nám. U statku stáli koně a po stepi rozběhnuti byli voli i telata. Poblíž chaty pobíhali berani, ovce a jehňata, jichž bylo 21.* Kromě tohoto zvířecího mumraje poznává Pražan i chatu, která byla pro lidi na pášních dočasným domovem. *„Malými nízkými dveřmi vešli jsme do chatky, zrobené z drnů. Bylo v ní velice příjemné teplo. Čtvrtinu chaty zaujímá pec, velice primitivně zrobená. Do chaty vedou tři okna, nemnoho světla. U jednoho stál malý, starý stůl, za nímž v zem zatlučená březová lavička. Téměř do půl chaty byla postavena jakási palanda, na níž je sláma. Toť společná, rodinná postel. Pod palandu se na noc zaháněla malá jehňátka, aby jim venku nebyla zima. V rohu ovšem nechyběly obrazy svatých (místo ikony). Po zdích bylo připevněno několik prkének, sloužících za poličky. Na pravé straně palandy, upevněny dvě pušky."* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 75.

[396] *„Po obědě jsme se šli podívat na hřbitov („mohylky"). Za vsí neohrazené místo s několika břízami. Hroby zaváty. Jen konce křížů ruských vyčnívali. Kolem hřbitova několik větrných mlýnů."* TAMTÉŽ, s. 56-57.

[397] Ve Vzpomínkách ji Pražan označuje jako „Nadeženku". *„S praporčíkem a kolegy jsme smluvili na odpoledne výlet do sousední vsi Naděženky, asi tři versty vzdálené. Cesta vedla dosud zasněženou plání* [bylo 23. března, pozn. J. V.]*, na níž jen rákosové snopky označovaly cestu. Za hodinu jsme byli na místě. Vesnice byla mnohem větší a výstavnější a proutěných a jen hlínou vymazaných chat tu bylo jen mál. Navštívili jsme zdejšího poručíka, jemuž jsme museli také zazpívat. Jeho domácí nás, jako všude, dobře pohostili."* F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 37.

[398] Habeš je starší název pro dnešní Etiopii. Jak toto pojmenování zdomácnělo mezi většinou nevzdělanými lidmi na Sibiři je mi nejasné a Pražan to nijak nevysvětluje.

[399] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 31.

6.2.3 „Lidé tu věří mnoha pověrám, kterých je bohatě.“[400] Svátky, slavnosti, obřady a obyčeje…

Při svém životě ve městě i na venkově se Pražan setkával s celou řadou svátků a slavností, které mu přišly zajímavé – proto je zaznamenal. Velmi obecně je lze rozdělit na slavnosti církevní, liturgické a slavnosti civilní.[401] Jaké to konkrétně byly? Svatby, pohřby, nedělní modlitby v cerkvi, liturgické svátky – vánoce a hlavně velikonoce, půsty a další.[402] Také slavnosti a obřady pro Čecha neznámé – svěcení vody v řekách, kirgizský pohřeb...[403] Všední život dával zajatcům příležitost poznat i mnoho drobnějších zvyků a obyčejů, například trojité křižování po jídle, ale i zvyky drsnější – trestání zlodějů podle „sibiřské spravedlnosti“ a další. Tuto kapitolu věnuji zachycení právě těchto zvyklostí a událostí, které nerozlučně patřily do všedního života měst a vesnic a tedy i do všedního života zajatců.

Prvním větším svátkem, kteří zajatci prožili v Rusku[404] byl masopust, „maslenka“.[405] Oslavy začaly již 12. února 1915. Vyvrcholily o dva dny později, v neděli před prvním postním dnem.[406] A přišel půst. Jak se mohli zajatci brzy přesvědčit, *„posty tu dodržují přísně a jsou dlouhé“*.[407] První postní oběd byla polévka s černými nudlemi maštěná konopným olejem. *„Chtěj nebo nechtěj pustili*

---

[400] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 82.

[401] Obojí se samozřejmě prolínalo, mezi oběma kategoriemi nelze stanovit přesnou hranici. Typickým příkladem může být svatba – část se odehrávala v kostele, podle církevních zvyklostí, následné bujaré oslavy pak již byly většinou rázu civilního.

[402] A opět platí, že Pražan průběh svátku nejen zaznamenal, ale i porovnával s domovem, resp. všímal si toho, co bylo, od z domova známého, jiné.

[403] Některé z nich jsem již zmínil v předchozích kapitolách, hlavně v kapitole 7.2 „V kanceláři je mnoho práce, neboť se má jet na děrevňu – vesnici.“ Ruská vesnice a její všední život.

[404] Záměrně vynechávám Vánoce a Silvestr roku 1914, které zajatci strávili na cestě na Sibiř.

[405] Ruský výraz pro masopust.

[406] *„Na návsi hlučno, hoši v řadách i po 12 vedle sebe se projížděli. Někteří jezdili vážně, jiní tryskem. Mezi nimi byli i přestrojeni do ženských šatů a obličej měli zastřený bílým neb černým šatem. Mimo ně jezdilo mnoho děvčat na saních. Před chatami seděli rodiče a dívali se na mladé … Večer někteří venku dělali ohně a běhali s hořící slámou … Večer, než šli domácí spát, navzájem se líbali a modlili. Byl poslední den před postem.“* F. PRAŽAN, Deník, s. 47-48.

[407] TAMTÉŽ, s. 50.

jsme se do toho, až jsme se té odporné mastnoty najedli.“[408] Nejdůležitějším svátkem církevního roku byly rozhodně Velikonoce.[409] Pojďme se nyní na takové ruské Velikonoce podívat.

Na Květnou neděli šli místní do kostela. Odtud si přinášeli vrbové proutky. 1. dubna 1915, na Zelený čtvrtek, hlavní svátky začaly. A začaly zcela prakticky – vytápěla se baně, aby se celá rodina mohla umýt. Na Velký pátek se držel přísný půst. Bílá sobota je ve znamení pečení a vaření, pekla se hlavně velikonoční „*paska*“.[410] Zajatci týž den navštěvují také kostel.[411] Po návratu shledávají zajatci svůj dočasný domov vymytý a uklizený.[412] Místní muži odcházejí do kostela,[413] vrací se až k ránu. Mezitím si zajatci, děti i hospodyně ustlali na zemi, postele musely zůstat zastlané. *„Teprve k ránu se rozezvučely zvony, oznamující Kristovo vzkříšení. Muži přišli z kostela a všichni třikrát zdravili slovy: „Christos voskres!“ a třikrát se pokřižovali. Odpovídalo se: „Voistinu voskres.“*[414] Tohle vše probíhalo kolem třetí hodiny ranní. I přesto začala hospodyně ihned připravovat hostinu z v kostele posvěcených jídel. Jejich rozdělení se ujal staryk, hlava rodiny.[415] Pak následovala na zajatecké poměry opulentní hostina. Polévka se skopovým masem, potom „lapša“,

---

[408] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 48.

[409] To je lehce patrné i z toho, jak velký prostor Pražan právě popisu Velikonoc věnuje.

[410] *„Něco jako náš mazanec, kterou v kostele dali posvětit.“* F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 39.

[411] *„Uprostřed kostela stála krásně ozdobená rakev, na jejímž víku byl obraz Krista. Ozdoby byly bohatě vyšívané, věnec uvitý z hedvábím obtočených drátků. Na levém oltáříku ležely ve zlatém plechu krásně vytepané postavy svatých. Na stěně visel obraz, asi z roku 1909, který znázorňoval pijana, od něhož se odvrací anděl strážný. Kolem obrazu pak napsáno pojednání o zhoubných účincích alkoholu.“* TAMTÉŽ, s. 39.

[412] O kultuře bydlení a stolování svědčí mnohé to, že Pražan při popisu uklizeného domu zdůrazňuje, že na stole byl ubrus…

[413] *„Do kostela nesl Sáša páschu* [Pražan slova páscha a paska libovolně zaměňuje, pozn. J. V.], *koláče, chleba, na misce pak barvená vajíčka, kus soleného masa vepř. (slaniny) a tvarohu k posvěcení, za něž jako i jiné výkony náboženské se platí víc jak u nás.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 72.

[414] TÝŽ, *Vzpomínky*, s. 39. V souvislosti s tímto pozdravem zaznamenává Pražan i další zvyk – lidé, jak doma, tak na ulici se po pozdravu líbali, ani zajatcům se tento zvyk nevyhnul.

[415] *„Staryk, jako hlava rodiny, vykonal náboženský obřad, předem se pokřižovav. Nejdříve vyřízl z prostředku „pasky“ malý kousek a odložil jej na mísu. Zbylou „pasku“ rozpůlil. Jednu polovinu rozdělil mezi všechny u stolu a druhou schoval pro Ivana a Pepíka, kteří byli na pášních. Potom oloupal obarvené vajíčko a rozdělil je na malé kousky. Totéž učinil se slaninou a tvarohem. Ode všeho oddělil část pro nepřítomné.“* TAMTÉŽ, s. 39.

tentokrát ale bez konopného oleje. *„Najedli jsme se jako nikdy předtím.“*[416] A pak se šlo konečně spát… Zajatci se probudili na Boží hod velikonoční. Oslavují tak, že chodí po besedách, tedy popovídat si s přáteli a známými. Přitom zjišťují, že místní děti neslaví tak jako u nás, *„ale staví vysoké houpačky a houpají se.“*[417] A ještě jedno zjištění – pozdrav „Nazdar“ u místních zdomácněl tak, že mladí ze vsi zajatce ani jinak nezdraví.

Druhým největším svátkem byly Vánoce. V porovnání se záznamem o Velikonocích vypadají Pražanovým pohledem jako chudé příbuzné. Pokud tedy mluvíme o Vánocích ruských. Zajatci si své vlastní, v termínu daném naším kalendářem, užili jak to nejlépe šlo.[418] 7. ledna byl ruský Štědrý den. O něm nenajdeme více než to, že zajatci dostali dárky od známých z doktorské rodiny a ještě od rodičů chlapce, kterého Pražan učil hře na klavír. Nový rok[419] je podobně skromný – Pražan žádnou větší oslavu ani nezaznamenal.[420]

Vedle těchto „hlavních“ svátků je ale celá řada dalších, menších prazdniků.[421] Svátek Tří králů, při kterém se světí voda,[422] 1. máj,[423] Svátek Nejsvětější trojice[424]

---

[416] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 39.

[417] TAMTÉŽ, s. 40.

[418] *„Stůl upraven z dveří, které položeny na malý stolek … Nejdříve podána káva bílá s vánočkou. Potom maso. Talířů nebylo ani příborů, proto se jedlo rukama, ale přesto nám chutnalo znamenitě. Nastala nadílka. Odpoledne již koupeny ořechy, křížaly, konfety, které teď rozdělily. Dlouho jsme vzpomínali na loňský večer i na domov.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 155-156.

[419] V roce 1916 připadl v Rusku na 14. ledna.

[420] Stejně tak ani zajatci Nový rok, resp. Silvestr příliš neslavili. *„Doma jsme popili, poveselili se do půl noci. Přivítali jsme nový rok 1918, s přáním šťastného návratu domů.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 185.

[421] Ruský výraz označující svátek, den, kdy se nepracuje.

[422] *„Na jezeře (Jordáně) slavnost svěcení vody. V ledu vysekán kříž. Led proražen a svěcenou vodu lidi pili, jí se myli, ji s sebou brali. Na ledě nastláno seno, jež s sebou brali dobytku, aby nestonal.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 163.

[423] Místní první máj neslavili, výjimkou je revoluční rok 1917, kdy se pořádají prvomájové průvody a demonstrace. Jak vypadala zajatecká oslava prvního máje? *„Oslava 1. máje – Za vyhrané vejce se koupily potřeby k pečení vánoček a káva. Kol. Ferdinand koupil štiky, které se upekly. Potom jsme pili bílou kávu s houskou, černou i čaj. Hospodyně u kol. Horáčka, zde byla hostina, nám ještě upekla zdobný chléb, který jsme omáčeli ve smetaně. Při hostině jsme vzpomínali na domov. Když bylo vše snědeno, zazpívalo se Kde domov můj.“* TAMTÉŽ, s. 86.

[424] *„Trojici slaví zde 3 dny.“* TAMTÉŽ, s. 95-96.

a celá řada dalších svátků, které Pražan ani neoznačuje jménem, jen zaznamenává, že *„zde je dnes prazdnik“*.[425] Některé z nich byly podobné svátkům známým v Čechách. Jedním z takových bylo modlení za mrtvé, podobné naší Památce zesnulých.[426]

Místní lidé byli velmi zbožní. Projevovalo se to nejen při svátcích, ale také v každodenním životě. Jedním z prvních zjištění po příjezdu do Vozněsensku je fakt, že se místní před i po jídle třikrát křižují. Zajatci se to naučili brzy také. První nedělní návštěva kostela, i když nebyl právě žádný ze svátků, je silným zážitkem.[427] Příležitost projevit svou zbožnost poskytovala i různá procesí[428] a církevní návštěvy.[429] Pražan si také všímá svátků jiných národů a vyznání. Bohužel se většinou omezí na prosté konstatování, jako například v zápisu z 2. srpna 1915: *„Mohamedáni měli nějaký svátek, neboť je jejich kněz stále svolával k pobožnosti.“*[430] Víc se o průběhu „cizích“ svátků nedozvíme…

Do všedního dne města i vesnice patří i události další – pohřby, kterých Pražan viděl několik a svatby, kterých se zúčastnil, v roli muzikanta či hosta, mnohokrát. Ruský pohřeb byl většinou prostý. *„Na cestě jsem viděl pohřeb dítěte. Vpředu nesla holka víko, za ní asi matka otevřenou rakvičku, šátkem přikrytou a vzadu šel otec s odkrytou hlavou.“*[431] V porovnání s prostými ruskými pohřby je proto pohřeb, který na požádání vypravily zajatci německému katolíkovi, který

---

[425] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 88.

[426] Památka zesnulých připadá na začátek listopadu, ruský svátek se ale konal v dubnu. *„…bylo dnes modlení za zemřelé, přičemž v kostele jedí. Je-li počasí příznivé, jdou na mohylky a zde na hrobech pojídají.“* TAMTÉŽ, s. 79-80.

[427] *„Ráno jsme se opět pomodlili. Byla neděle … Když pozvonili, odešli jsme do0 kostela s holými hlavami. Zde byla konána pobožnost, při níž hlavně zpěv a křižování. Pop nebyl přítomen, neboť odešel do války. Lidé opět kupovali svíčky a dávali je na svícny i lampy visací. Po pobožnosti jsme všichni líbali obraz Krista, na nebe vstupujícího.“* TAMTÉŽ, s. 38-39.

[428] *„Za rusko-japonské války poslali vojákům na pomoc posvátnou ikonu. Po vsi chodilo procesí s ikonou a lidé se modlili za úrodu, vláhu a zdraví. Uprostřed ulice stály čtyři stoly, u nichž se procesí zastavilo. Bylo modlení, neustálé křižování, líbání bible i kříže, kropení svěcenou vodou. Nakonec pop lidem sděloval zprávy z bojiště.“* F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 49.

[429] *„Dlouho do noci bylo modlení, do města přijel archijerjej.“* TÝŽ, *Deník*, s. 144.

[430] TAMTÉŽ, s. 122.

[431] Podobně vyznívá i popis dalšího pohřbu: *„Odpoledne jsme viděli pohřeb. Rakev odkrytá. Vpředu s křížem, na němž jméno zemřelého.“* TAMTÉŽ, s. 40.

zemřel v zajetí, značně slavnostní.[432] Díky starykovi, veteránovi rusko-japonské války, se dozvídají zajatci i o pohřebních ritech asijských národů.[433]

Veselejšími událostmi byly rozhodně svatby. Jak už jsem zmínil, zajatci jich díky svým muzikálním dovednostem, kdy byli pravidelně zváni, aby doprovázeli hostiny hudbou, viděli celou řadu. Nejživější popis ruské svatby, při které se oslavy protáhly na bohatýrské čtyři dny, pochází z března roku 1918.[434] *„Ve světnici pozoruhodná pec (grubka) s plotnou. Na stole dva stromky, ozdobené jako u nás na Vánoce. Obrazy svatých (ikony) ozdobené vyšívanými ručníky … Mnoho zajímavých zvyků – stále zpěv – vykupování – nevěsty, čapky, peřin atd. Pojedli jsme a k poledni jsme vyjeli* [do nevěstina bydliště, pozn. J. V.] *… Zde už mnoho lidí čekalo. Nevěsta hned – na důkaz pilné hospodyně – pomáhala odpřahat koně. Načlo se znovu hrát a hodovat … Bylo dost legrací i dosti výstředních. Hosté se složili na vodku a pilo se, ale byli jsme už unavení.“*[435] Ruské svatby byly (snad kromě monstrózních hostin) podobné svatbám středoevropským.[436] To samé už se nedá říct o svatbách dalších národů, s kterými se zajatci setkávali. *„Kirgizské svatby – ženich s nevěstou se uvidí až po svatbě.“*[437]

K většině ruských svátků neodmyslitelně patřil (a nadále patří) alkohol. Nový rok 1918 „zpestřují“ zajatcům opilci, došlo i k potyčkám. Vpravdě apokalyptický obraz poskytuje záznam ze 7. ledna, kdy se v Rusku slavilo Narození Páně. *„Opilců plné město. U kostela na zemi se váleli a byli už zachumeleni. Rvačky na denním*

---

[432] Tento pohřeb zmiňuji i v kapitole 7.6.1 „Večer jsme museli zpívat, což se nám stalo denně večerní zábavou.“ Hudba, zpěv. *„Rakev jsme potom naložili na vůz a jeli na hřbitov. Cestou jsme zpívali žalmy lat.* [latinské, pozn. J. V.]. *U hrobu jsme ještě zazpívali. Hor.* [jeden ze zajatců, který zastupoval kněze, pozn. J. V.] *přečetl řeč z evan. kancionálu.* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 191.

[433] *„Večer nám staryk vypravoval o hrobech kirgizských. Mrtvolu posadí do hrobu, navrchu nakladou kolíků a dřev a teprve naházejí hlíny. Hroby čínské – mrtvola v silné rakvi vynesena na step, kde nezakopána, pouze rakev omazána hlínou. Spalování mrtvol ve válce rusko-japonské.“* TAMTÉŽ, s. 52.

[434] Hudební stránce této svatby se podrobně věnuji v kapitole 7.6.1 této práce.

[435] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 196. Velké množství alkoholu bylo nezbytnou součástí každé ruské oslavy.

[436] Nejvýznamnějším rozdílem u některých svateb byla nepřítomnost hostů v kostele při obřadu.

[437] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 52.

pořádku.“[438] Ani zajatci se konzumaci alkoholu, vzhledem k množství svateb a dalších akcí, na kterých hráli, logicky nevyhnuli.[439]

Život prostých sibiřských lidí byl spoután řadou obyčejů a pověr. Mnohdy mají úsměvný charakter, u některých naopak tuhne krev v žilách. Jedním z drakonických zvyků vpravdě středověké spravedlnosti, jsou tresty pro zloděje koní.[440] Stejně tak zvyky Kirgizů připadnou dnešnímu člověku (ale stejně je hodnotil i Pražan) barbarské a brutální.[441] Drsnost chování místních dokládají i další příhody. Pražan si zaznamenal, jak místní „léčí“ skot: *„Jednomu chazjajinovi*[442] *přestal žrát vůl. Uřízl mu asi půl ucha a prutem do něho bil, aby hodně krve vyšlo. Ta stékala na zem, kde ji mnoho bylo.“*[443] Řada pověr, z nichž většina se vztahuje ke zdraví a nemocem, dnes působí úsměvně. *„Časně ráno postříkala mě hospodyně znenadání vodou, aby mě nebolela hlava.“*[444] Jiná tradiční metoda léčby, tentokráte nemoci zvané „sibiřská paní“,[445] působí ještě obskurněji. Postiženému byl dán k snězení kus papíru s napsanými zaříkáváními…[446]

---

[438] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 186.

[439] *„K večeru pro nás přijel kozák Barašev, abychom šli hrát na svatbu. Měli jsme se tam znamenitě, jídla a vodky až nás porazila. Odtud všichni jsme přijeli do klubu, kde už na nás čekali. Hráli jsme pod obraz. Podruhé jsme šli s F.* [F. Panáčem] *a Rad. k úřed.* [místnímu náčelníkovi, pozn. J. V.] *do skladu v hosti. Tam jsme se dorazili a ráno k páté domů. Bylo nám zle.“* TAMTÉŽ, s. 206. Ke cti Pražana a jeho kolegů je nutné zmínit, že takováto pijatika je zaznamenána jen velmi výjimečně.

[440] *„V chatě u Horáčka jsme se dozvěděli o přísných trestech za krádeže, zvláště koní, kteří se pasou na stepi. Chyceného zloděje zavedou k řece nebo jezeru, tam mu uvážou kámen na krk a hodí ho do vody.“* F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 38.

[441] *„Kirgizi, kteří na zimu obývají chaty za vesnicí, je ani nezavírají. Když odcházejí na jaře do stepi, kde bydlí v jurtách, položí na práh dveří polínko, což znamená: „Nejsme doma, nevcházejte do chaty!“ Kdyby se o to někdo pokusil a byl zjištěn, byl by přísně potrestán. Povalí ho na zem, na prsa mu položí dřevěnou desku a na ni uhodí sekerou nebo velkým kladivem. Tím mu odrazí vnitřnosti a je propuštěn. Potrestaný pomalu a za velkých bolestí umírá.“* TAMTÉŽ, s. 38.

[442] Ruské slovo pro hospodáře.

[443] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 112. Celý postup silně evokuje ve středověku oblíbené pouštění žilou.

[444] TAMTÉŽ, s. 82.

[445] Pražan ji popisuje jako celkovou ochablost těla. Přicházela tradičně na jaře, jedná se nejspíš o tzv. jarní únavu, způsobenou nedostatkem vitamínů a vyčerpaností organismu po dlouhé sibiřské zimě.

[446] *„Pepíka rozbolela hlava a tak dostal od staryka pilulku. Ale jakou! Na kousku papíru byla napsána nějaká slova – snad výhrůžky, snad nadávky. Písmo utrhl a smotal a tento středověký lék musel náš marod sníst. Raději pak marodění nechal.“* F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 42.

Pokud o ruských svátcích a slavnostech lze říci, že byly pestré, ale často velmi podobné těm, na které byli zajatci zvyklí, o obyčejích a rituálech to rozhodně neplatí. Zajatce místní zvyky někdy šokovaly, Pražan je několikrát explicitně označuje jako středověké. Inu, jiný kraj, jiný mrav…

6.2.4 „Co všechno musí člověk dělat na Sibiři!“[447]

Práce

Podstatnou složkou všedního dne zajatců byla práce. Tuto kapitolu věnuji právě zmapování zajatecké práce. Práce na vesnici i ve městě,[448] práce „povinné“ i pro zabavení,[449] práce kancelářské, domácí i venkovní… V podstatě byli zajatci „děvčaty pro všechno“, jejich podřízené postavení jim obecně neumožňovalo si tu kterou práci vybrat či odmítnout. Ale záleželo případ od případu – Pražan a další dva kolegové měli, jak jsem ukázal v předchozích kapitolách, se svým starykem dobré vztahy. Navíc byli velmi zruční, kvalita jejich výrobků jim zanedlouho přinesla oblibu, ať už vesničanů ve Vozněsensku nebo měšťanů v Kokčetavi. A byli také pracovití – Pražan si sám, pokud nemá výslovně přidělenou práci, vždy něco najde. Je tedy nasnadě, že postavení zajatců u staryka Morozova se nedalo přirovnávat k robotě, otroctví,[450] byl to spíše, pokud použiji termínu z přírodních věd, symbiotický vztah. Staryk zajatce neomezoval a nepřiděloval jim příliš často práce, oni toto kvitovali a pomáhali, když viděli, že je pomoci potřeba. Pražan charakterizuje tento vztah velmi trefně: *„Pracovali jsme bez dirigenta.“*[451]

První prací, která Pražana zaměstnávala v různých obdobách po zbytek pobytu v Rusku, se stala kancelářská činnost. Již první den pobytu v Petropavlovsku píše seznam členů své roty pro zajaté důstojníky. Ve Vozněsensku se stal pravou

[447] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 93. Zápis z 15. května 1915.

[448] V podstatě se od sebe příliš nelišila, jen na vesnici připadla zajatcům navíc starost o dobytek a všemožné domácí zvířectvo.

[449] Problematickému rozčlenění práce na „povinnou“ a „nepovinnou“ se věnuji i v kapitole 7.6 „Vypravujeme, vzpomínáme, čteme, zpíváme.“ Volný čas. I z výše řečeného vyplývá, že Pražan i jeho kolegové prakticky nerozlišovali mezi prací dobrovolnou a hospodářem přidělenou. Přesto je nutné, alespoň v některých případech, práci nesměšovat do jedné velké skupiny. Při podrobnějším pohledu totiž vynikne, že řadu činností dělali zajatci ve svém volném čase a pro svou zábavu (např. výroba dřevěných ptáčků). Důvody, proč jsem tuto činnost nezařadil do kapitoly 7.6, tedy části práce, věnující se speciálně trávení volného času, jsou k dohledání v úvodu zmíněné kapitoly.

[450] Ne všude a ne vždy samozřejmě panovaly takto ideální podmínky.

[451] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 47.

rukou staryka, který byl členem místní rady, samosprávy.[452] Pokud předběhnu událostem, nezbavil se Pražan kancelářské činnosti ani po vstupu do legií.[453] Gramotnosti zajatců využívali i mnozí místní (v drtivé většině případů negramotní) – zajatci pro ně psali adresy na dopisy atd.

Kancelářská činnost by však Pražana neuživila. Proto se již v Petropavlovsku chápe každé příležitosti, která může vynést nějaký rubl…[454] Po cestě do kanceláře zajatce zastaví obchodnice, které chce přesypat žoky s jetelovým semenem. Jak si Pražan hrdě poznamenává: *„Když jsme naložili žoky na sáně, ohřáli jsme se ve světnici a dostali 20 kop.* [kopějen, pozn. J. V.] *– první výdělek.“*[455] Jindy uklízí čekárnu u soudce.[456] Tyto příležitostné výdělky mizí s tím, jak zajatci odjíždí do Vozněsensku, kde získávají stálou práci u hospodáře.[457]

Vozněsensk, sibiřská vesnice. Triumvirát učitelů se dostává k poměrně zámožnému sedlákovi. Jakou práci jim svěřoval? Bylo jí moc nebo málo? Jak učitelé práci v zemědělství zvládali? První Pražanův zápis, zmiňující se o práci, v podstatě obrací všechny předešlé otázky v niveč. Proč? *„Po snídani jsme zrobili lavici, neboť jsme neměli kde sedět, když přišli hosté. Všem se líbila a divili se, že učitelé dovedou také pracovat.“*[458] Zajatci tedy nečekali, až jim bude nějaká práce přidělena, o své pohodlí se postarali sami. Zároveň ukázali místním svou manuální zručnost, o které se brzy dozví celá vesnice. Každodenní práce se nyní rozpadá do dvou oblastí – první jsou pomocné práce v hospodářství, druhou jsou všelijaké kutilské pokusy zajatců.[459]

---

[452] Součástí této práce byla mimo jiné výplata peněz místním chazjajinům, sedlákům. Šlo o poměrně velké obnosy. I to svědčí o důvěře, která panovala ve vztazích mezi starykem a zajatci.

[453] Po vstupu do legií se stal rotním písařem. Na II. sjezdu československého vojska na Rusi zastával pozici sekretáře.

[454] Nepracovalo se jen pro peníze, odměnou byly často i potraviny nebo jiné hmotné předměty. Nezanedbatelnou odměnou mohl být také rozhovor s místními, viz. dále.

[455] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 35.

[456] Zde je jim odměnou nejen 15 kopějek, ale i rozhovor se soudcem, vzdělaným člověkem, s kterým dlouho rozmlouvali.

[457] Nemizí tím ale fenomén příležitostné práce – zajatci často vypomohou i v jiných domácnostech, nedělají to ovšem již z nutnosti, aby se uživili…

[458] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 39.

[459] Kutilství zde nemá pejorativní přídech „neumělosti“, právě naopak. Zdůrazňuje vlastní iniciativu zajatců.

Na Morozově statku konali učitelé veškeré práce, související s chodem usedlosti.[460] Vozili, skládali a řezali dřevo,[461] poklízeli na dvoře, krmili dobytek i menší zvířectvo.[462] Postupně (při pobytu na pášních)[463] přešla prakticky veškerá starost o dobytek na ně samotné, pomáhali i při lovu ryb,[464] spravovali a vyráběli nářadí a nástroje.[465] Nelekli se ani prací rozsahem větších – opravují rozbitou bani, saně, vyrábí nábytek.[466] Vyrobí dokonce i žebřiňák, místními velmi obdivovaný.[467] Jsou i dny, kdy je práce méně. Zajatci se ale zabaví po svém. Spravují si oblečení,[468] vyrobí si vlastní metr, když zjistí, že ruský „aršín" má jen 71 cm. Vyřezávají si drobné kuchyňské náčiní. Pro hospodyni udělají valchu, když zjistí, že ji místní při praní nepoužívají… Postupně si Pražan a jeho kolegové vytváří záviděníhodnou pozici.[469] Když se zajatci ve Vozněsensku bouří proti špatnému zacházení a jsou nuceni dostavit se k atamanovi, tak *„jsme tam nešli, neboť nás, Morozovské kantory, znají všude. Proč? Do všeho se bez obavy pustíme, ač jsme tu třeba „z rodu"*

[460] V následujících pasážích vybírám k některým činnostem, z velkého množství zápisků, jen jeden příklad, který je podle mne nejilustrativnější.

[461] *„Když přijeli naši z lesa, pomáhali jsme jim skládat osiky."* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 40.

[462] Starost o zvířectvo byla opravdu komplexní – zajatci čistili chlév, vozili seno a šrot, zkoušeli dojit ovce. Řezali také volům oháňky, asistovali i u zabíjaček a kastrací.

[463] Viz. kapitola 7. 2. „V kanceláři je mnoho práce, neboť se má jet na děrevňu – vesnici." Ruská vesnice a její všední život.

[464] Ryby se lovili na ještě zamrzlém jezeře. *„Led, který byl asi 1 ½ m silný, na několika místech probili železnými sochory (plíšňa). Sotva na jednom místě v jámě prorazili, velikým tlakem vyhrnula se voda až do vrchu jámy. Pomocí dlouhých tyčí protáhli pod ledem motouz, na němž přivázána byla hustá síť, dole zatížená kostmi neb hliněnými rourkami ."* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 74-75.

[465] Pražan opravuje starý a zarezlý šicí stroj, spravuje polámané hrábě, společně opravují žentour atd.

[466] *„Odpoledne přinesl hospodář na lavici dříví a hned jsme se spolu dali do práce … Celé dopoledne jsem robil se „starikem" lavici a malý stůl do kuchyně."* TAMTÉŽ, s. 41-42. Zápisy z 1. a 2. února 1915.

[467] Před vlastní výrobou radvanů – žebřin, si zajatci připravují vhodné nástroje. Inspiraci získávají i při prohlídce atamanova žebřiňáku. *„Stařík s Ivanem odjeli na pášně a my dodělávali žebřiny, na něž se chodilo dívat mnoho lidí a každý chválil a nechtěl věřit, že my učitelé.."* TAMTÉŽ, s. 80.

[468] *„Od rána spravovali jsme kapsy, které byly všechny rozbité. Bylo to asi podívání na tři neumělé mistry! Dobře jsme vše spravili podšívkou z Pepíkova pláště."* TAMTÉŽ, s. 47.

[469] O jejich oblibě svědčí i následující příhoda: *„Cestou nás lidé zastavovali, abychom jim spravili tu „chukar", tu dveře a opět stoličku k mlátičce. Práce by bylo dost."* TAMTÉŽ, s. 81.

nerobili.“[470] Učitelé mají i jinak dobrou pozici – dochází totiž přípis, ve kterém je jejich najímání na práci zakázáno.[471]

Nakonec se ale s Vozněsenskem stejně rozloučí. Po přechodném období v Petropavlovsku a na práci ve fiktivní továrně,[472] se dostávají do Kokčetavi. Kokčetav je na rozdíl od Vozněsenska městem. Z Pražanova života tedy mizí všechny hospodářské práce. Druhým rozdílem je to, že zajatci bydlí „ve svém“.[473] První dny v Kokčetavi, strávené v místním vězení, jsou kráceny výrobou dřevěných ptáčků. Tato kratochvíle zajatcům přinese nečekané uznání i bohaté výdělky. *„Velký zájem o ptáčky, které robil Kostlán Ant.“*[474] Hlad místních po těchto hračkách byl opravdu velký. Ještě o více než dva měsíce později si Pražan poznamenává: *„Vyřezáváme stále ptáčky.“*[475] Tato zábava, které se rozrostla v živnost, ale zajatcům nestačila. *„Najata dílna za 3 R.* [ruble, pozn. J. V.] *měs.“*[476] Z práce mimo dům museli zajatci odvádět šedesát procent státu. I přes to se jim ale provoz dílny vyplatil. Zakázek bylo víc než dost – věšáky a stoličky do místního klubu (ve kterém zajatci také často koncertovali), rámy na zrcadla, obrazy i fotografie, opravy i výroba hudebních nástrojů, saní atd. A to i přes to, že poměry zajatců se nadále zhoršovaly.[477]

Nakonec přišel prakticky úplný zákaz práce v dílně.[478] Díky dobrým kontaktům s místními se ale pracovalo dál. Přesto si zajatci hledají náhradní práci –

---

[470] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 118.

[471] To bylo větším štěstím, než se může na první pohled zdát. Najímání na práci hodnotí Pražan jako moderní otroctví. *„Všichni jsou na stanici, kde se najímají na práci i do okolních vesnic, přičemž nechtějícím pracovati slibovány hlad a bití. Nadávky ovšem nechyběly. Slovanská láska – moderní bratrské otroctví.“* TAMTÉŽ, s. 119.

[472] O těchto událostech blíže v kapitole 6. Do nitra Rusi.

[473] Vystřídají několik bytů, většinou bydlí s domácím nebo domácí. Nejsou ale bezprostředně „podřízeni“ nějakému člověku, nemusí pomáhat při každodenních pracích, mají prostě větší svobodu.

[474] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 142. Pražan působil jen jako pomocník – omalovával a dokresloval detaily. Zaznamenal si postup výroby: *„Řezali jsme ptáčky a srnčí hlavy. Na mne připadlo přidělávat oči, ocásky a křídla. Větévky s ptáčky jsme připevňovali na březové špalíky.“*

[475] TAMTÉŽ, s. 150.

[476] TAMTÉŽ, s. 151. Zápis z 3. prosince 1915.

[477] Zajatcům byly zabaveny slamníky, museli si ostříhat hlavu dohola. Místnímu děvčeti, které by se se zajatci odvážilo promluvit, hrozily až tři měsíce vězení…

[478] *„Nepřející p. Fěldjebel nám však ze msty zakázal pracovat bez povolení načálstva* [místního náčelníka, správce, pozn. J. V.]*.“* F. PRAŽAN, *Deník,* s. 165.

hlásí se jako zahradníci pro městský sad. Nakonec se na zákaz nejspíš zapomnělo…[479] Firma funguje dál a měsíce v Kokčetavi pomalu ubíhají… S postupem času si zajatci troufají opravdu na vše – Pražan zmiňuje, jak sám vyrábí kladívka pro opravované piáno…

Po odjezdu z Kokčetavi už zajatci nedostanou takové příležitosti projevit svou manuální zručnost. Na místní obyvatele ale rozhodně zapůsobili. Nejen kulturně – hudbou, zpěvem, znalostmi, ale i činorodostí a šikovností. Zkrátka Morozovští kantoři, kteří uměli *„ze starého haraburdí udělat nové“*.[480]

[479] To dokládá zápis z konce května 1916: *„Stále roben nábytek.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 186.

[480] TAMTÉŽ, s. 148.

6.2.5 „Dnes jsme měli prazvláštní snídani.“[481]

Jídlo

Jídlo je bezesporu nejfrekventovanější téma, které v deníku Františka Pražana najdeme. S jistou nadsázkou se dá říct, že většina zápisků z let 1916, 1917 a poloviny roku 1918[482] se týká právě jídla a stolování. Tento fakt si uvědomoval i Pražan, když své deníkové záznamy v polovině šedesátých let minulého století přepracovával a cítil potřebu toto vysvětlit. *„Možná, až po letech bude někdo číst z dlouhé chvíle* [sic! J. V.] *tyto řádky, pomyslí si: „Vždyť ti naši předkové se tam na Sibiři starali jen a jen o to, aby měli co jíst.“ Ale věřte, že prošel-li člověk válkou a poznal, co je hlad, strach a nesčetné útrapy, ztrácí mnoho z kulturního života. Snadno se pak přizpůsobí primitivnímu životu lidí, kteří musí žít v poměrech zcela jiných a pro vzdělaného člověka zaostalých.“*[483] Jak vypadala běžná strava zajatců? Nakolik byla sibiřská jídla odlišná od těch, na která byli zvyklí z domova? Měli dostatek nebo strádali? Vařili si sami? Po přečtení této kapitoly by si měl být čtenář schopný na všechny tyto otázky odpovědět.

Nebylo by problémem popsat mnoho stránek seznamem rozličných jídel, která zajatci v Rusku konzumovali. O to mi však nejde. Nechci čtenáře zahltit, chci mu poskytnou strukturovaný (a tedy samozřejmě zjednodušený) vhled do dané problematiky. Překvapivě to bude vhled chronologický – jednotlivá vyčlenitelná období Pražanova pobytu v Rusku se totiž podstatně liší nejen úrovní ubytování nebo prací, kterou musel vykonávat, ale liší se i po gastronomické stránce. Necelý měsíc v Petropavlovsku je poměrně blahobytný,[484] pobyt ve Vozněsensku (i když to tak Pražanovi mnohdy nepřišlo) je vrcholem zajateckého poznávaní s ruskou kuchyní. A to co do kvality i kvantity. Nejisté období mezi Vozněsenskem a Kokčetaví

[481] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 89. Zápis z 9. května 1915. Co že bylo k této prazvláštní snídani? Jedno vejce slepičí, jedno lyscí a rak.

[482] Proč právě tato léta? Jde o období pobytu v Kokčetavi, do které se zajatci dostali v druhé polovině roku 1915. Brzy si na město a jeho život zvyknou. Právě díky absenci nových podnětů se zápisky stávají stereotypními, týkají se jídla, občas práce a zajateckého muzicírování.

[483] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 49.

[484] A není třeba se o něm více rozepisovat. Zajatcům vařili čeští kuchaři běžná česká jídla. A jídla bylo dost: *„Denně dostali jsme tolik černého chleba, že jsme jej nestačili jíst.“* TÝŽ, *Deník,* s. 34.

se v mnohém podobá nuzné době vojákování v rakousko-uherské armádě. Kokčetav sama je pak, hlavně zpočátku, macešskou živitelkou. Ale s postupným zabydlováním a navazováním kontaktů se i tady zajatci dočkají poměrného blahobytu i grandiózních hostin.

Vozněsensk přivítal zajatce pěkně. *„Hned nám dali jíst“.*[485] Pražan si všímá prvních novot. Ke všem chodům se přikusuje bílý pšeničný chléb. Všechna jídla se vydatně mastí.[486] A to je teprve začátek. Co teprve až přijdou „pilmeni“[487], rybí boršč, „kulaha“[488], „bubliky“[489], „vareniki“,[490] kumys[491] a „kyška“[492]… Zajatci hladem rozhodně netrpěli. Nebyla to ale jen nová jídla, na která si legionáři museli zvyknout. Pestrost stravy byla značně omezena častými půsty. Při nich se konzumovaly hlavně ryby.[493] A to v ubíjejícím množství: *„Šli jsme za hospodářem pro ryby. Málo jsme přinesli, ale jsme rádi, protože je máme již čtrnáct dní denně třikrát.“*[494] Půsty byly pro žaludky zajatců opravdu trýznivé. *„Domů jsme šli velmi hladoví a láteřili na sedminedělní půst, jehož jsme teprve polovičku prožili.“*[495] Po těchto zkušenostech si začínají zajatci občas vařit sami.[496]

---

[485] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 37. K prvnímu jídlu byla polévka ze skopového masa se zelím a brambory, nakrájené maso, jež se jedlo rukama. Poté opékané brambory polité kyselou smetanou a beraním lojem. Tradiční tečku udělal čajník a samovar.

[486] *„Při jídle se stále mastilo.“* TAMTÉŽ, s. 40.

[487] *„Hospodyně sekala zrovna v malých nečičkách drštku, kterou okořenila cibulí a solí. Cibuli zde mnoho jedí a hlavně syrovou … Na drobno rozsekanou drštku dávali do těsta, jako u nás knedlíky a říkali novému pokrmu „pilmeni“.“* TAMTÉŽ, s. 41.

[488] *„K večeři jsme měli nové jídlo. Byla to „kulaha“ – sibiřský med. Připravila ji hospodyně z režné mouky, kterou polila vřelou vodou a nechala 1 den na peci i 1 den v peci kvasit. Chutí připomínala naše šípkové povidlí. V ní omáčeli jsme chléb a čajem zapíjeli.“* TAMTÉŽ, s. 53.

[489] Pražan je přirovnává k preclíkům s anýzem, vařeným ve slané vodě a následně usušeným.

[490] *„Ráno připravovali naši nové jídlo – „vareniki“, druh plnění z těsta a tvarohu (sýra po rusku).* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 44.

[491] Nápoj z mléka, zajatci jej pravidelně kupovali od Kirgizů.

[492] Kyselé mléko.

[493] Ty byly oblíbeným pokrmem Rusů i mimo půsty, jedním z důvodů mohla být blízkost jezera Išim, kam se hospodář a zajatci často vydávali na lov.

[494] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 89. Povzdechy nad konzumací ryb jsou v zápiscích poměrně časté. Někdy jsou notně ironické: *„Oběd postní, rybičky nechyběly.“*

[495] TAMTÉŽ, s. 55.

[496] Šlo vesměs o jednoduché pokrmy – smažená vajíčka atd. Zajatci si vaří i při delších výletech, výpravách k jezeru a při pobytu na pášních.

Při vaření pomáhají i hospodyni. Důvod je prostý*: „Večer jsme ještě donesli ½ vědra ryb, jež jsem pomáhal čistit, neboť zde by to vařili pomálu se šupinami a nevykuchané* [podtrhl J. V.]. *“*[497]

I přes trápení o půstech a zvláštní hygienické návyky místních, je pobyt ve Vozněsensku tak, jak ho Pražan zaznamenal, utěšený. Legionáři si musí sami vařit jen zřídka, to svědčí o tom, že s místní stravou byli, kromě výše zmíněných výjimek, spokojeni. K jídlu, které u hospodáře dostávali, si tak jen přilepšují – kupují si limonádu a hrozinky, koupí si slepici[498] a dokonce i prase![499] Zabíjačka se, i přes to, že kaban[500] nejprve utekl, nakonec vydařila.[501] Při následné hostině narazili zajatci na problém – *„každý si dělal chutě na pivko, ale musel si nechat zajít chuť. “*[502] Kde sehnat v Rusku, kde byla zavedena trvá prohibice, alespoň kapku alkoholu? V době pobytu ve Vozněsensku se to podařilo jen občas a tajně,[503] v dalších letech v Kokčetavi to již nebyl problém. Co zajatci jinak pili? Čaj, vodu, kumys a často kyšku. V létě, při obrovských vedrech jim tyto nápoje, zvláště kyška, zcela nahrazovaly pevnou stravu.[504]

Po rozloučení s Vozněsenskem se zajatci na nějaký čas vrací do Petropavlovsku. Jako všechna „přechodná“ období, i toto je poznamenáno prudkým zhoršením zásobovací situace.[505] Ta se nezlepší ani po příjezdu do Kokčetavi. V místním vězení si Pražan hořce poznamenává: *„Živili jsme se od odjezdu z Krivoozerna* [kam se nechali najmout na práci do sirkárny a mlýna,

[497] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 86.

[498] Aby měli slavnostnější jídlo na oslavu pětistého výročí upálení Jana Husa.

[499] *„Večer jsme kupovali s P. prase, chceme udit a dělat jaternice i tlačenku. Jak to dopadne – nevím. Jednu jsme téměř na jisto koupili za 7 R.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 92.

[500] Ruský výraz pro prase domácí.

[501] *„Nabrousili jsme nože a šli na step hledat našeho „kabana“. Zatím došel Af.* [Afanas, pozn. J. V.] *pro řezníka. Než došel, kaban opět utekl se pást. Přihnali jsme ho po druhé. Nastala honba v ohradě, byl polodivoký. Konečně jsme ho chytili…“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 94.

[502] TAMTÉŽ, s. 95.

[503] Jednu takovou povedenou koupi si Pražana zaznamenal. *„Zde* [psáno při krátkém pobytu v Petropavlovsku, pozn. J. V.] *se nám podařilo koupit potají pivo, doma vyrobené. Bylo kalné, téměř bez pěny – ale bylo to pivo.“* TAMTÉŽ, 104.

[504] „*Jsme teď živi skoro výhradně čajem, kyškou a chlebem*.“ TAMTÉŽ, s. 111. Zápis z 26. června 1915.

[505] *„Chléb je nyní ztuchlý, tak nám nejede. Strava bídnější. K jídlu chodíme dost daleko, takže mnohý raději hladoví* [sic! J. V.]*, než by v tom parnu šel.“* TAMTÉŽ, s. 123.

pozn. J. V.] *stále sami výhradně jen čajem a chlebem.“*[506] Jak moc na zajatce doléhala tato tíživá situace? *„Máme jedinou starost – o vaření.“*[507] Ale pomalu se blýská na lepší časy. Po přestěhování do bytu začala Pražanovi a dalším kolegům vařit domácí.[508] Zajatce si oblíbili někteří místní lidé – místní lékař jim často zasílá potraviny,[509] na svátky dostávají pochutiny od různých známých a návštěv.[510] Přesto je jejich situace až do první čtvrti roku 1916 nepříliš růžová. Pak si ale Pražan poznamenává, že se poslední dobou jejich stravování zlepšuje – důkazem toho je několik bochníků chleba, které mají neustále v polici. Po Velikonocích stejného roku dostávají přípis, ve kterém je jim slíbeno, že budou opět dostávat čaj a cukr a i chleba navíc.[511] Až do konce pobytu v Kokčetavi, ač si zajatci musí vařit sami,[512] tak již hladem rozhodně nestrádají.

Pokud se mluví o jídle, Pražan měl oproti řadě zajatců velkou výhodu. Jako šikovný muzikant byl s kolegy velmi často zván na různé zábavy a oslavy. A toto pozvání se samozřejmě bez řádného pohoštění neobešlo. *„K poledni do vyš. hor. učil.* [vyššího hornického učiliště, pozn. J. V.]*, kde bylo loučení s řed Karpovem. Velká hostina. Hráli jsme pro poslech a potom k večeru, když se všeckoo namázlo, k tanci. Celé odpol. se jedlo* [podtrhl J. V.] *– stud. pečeně, šunka, zelí, teplá vepř. a husa, klobásy, pirožky s masem a polévkou ze sklenic, zmrzlina, čaj, dort a stále vodka.“*[513] Každá hostina nebyla samozřejmě takhle grandiózní, ale nějaké pohoštění (a neodmyslitelná vodka) pro hudebníky se našlo vždy. Co se týče alkoholu, mohli

[506] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 142.

[507] TAMTÉŽ, s. 144. Zápis z 22. října 1915, tedy ještě z období, kdy zajatci pobývali v kokčetavském vězení.

[508] S ní neměli rozhodně nejlepší vztahy, platilo to i pro jídlo – chtěla za něj 4 kopějky za den od každého, což Pražan považuje za horentní sumu. Škodila zajatcům i jinak – sebrala jim káď, takže vodu na vaření museli nosit v malých vědrech…

[509] 20. listopadu 1915: *„Doktor nám poslal celé hov. osrdí, o něž jsme se rozdělili.“* O tři dny později: *„Od doktora nám donesl Krejčí celou zadní kýtu vepřovou a osrdí na přilepšenou.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 149.

[510] Tak na Štědrý den roku 1915 *„od známé paní Barcovanové, choti Slováka, který zde žil přes dvacet let, jsme dostali po vánočce, ale jiného tvaru. Večer nám donesla sama mísu karbanátek.“* TAMTÉŽ, s. 155.

[511] Když měli nedostatek cukru, sladili si zajatci někdy i bonbóny, které rozpouštěli v horkém čaji…

[512] Z některých zajatců se postupně stávali velmi šikovní kuchaři. Co všechno si Pražan s kolegy vařil? Guláš, vepřové, brambory se škvarky, nudle, osrdí a často knedlíky.

[513] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 190.

zajatci v Kokčetavi, kromě tradiční vodky, která ve velkém množství nechyběla na žádné slavnosti, ochutnat i další „speciality". *„Také do nás nutili pivo s denaturovaným lihem. Každý jednu vypil a již měl toho petroleje dost."*[514] Pražan se mohl spolehnout ještě na jeden zdroj obživy. Doučoval němčinu a hru na klavír, často dostal po hodině oběd, někdy se zdržel i na večeři.

A když se nechtělo vařit, nešlo se nikam hrát a byla příležitost, vyzkoušeli legionáři něco exotického. *„Na svátek sv. Václava jsme zašli do „Sartské" kuchyně na pilmění. Připravují je z mletého skopového masa s cibulí a solí, kterého kousky zavinují do těsta, jako u nás knedlíky a vaří na sítách v páře. Jedí se s octem, pepřem a solí … Snědli jsme jich 100 kusů a zapili kumýsem.*[515]

Za svého šestiletého pobytu v Rusku legionáři dobře poznali místní kuchyni. Zažili chvíle hojnosti i naprostého nedostatku. Ani František Pražan nebyl výjimkou. Jeho zápisky jsou záznamy o jídle hustě protkané. Doufám, že po přečtení této kapitoly je zřejmé, proč tomu tak je. S ruskou kuchyní se Pražan nerozloučil ani po návratu domů. Vařil si oblíbená ruská jídla a jistě i vzpomínal na chvíle, kdy měl s kolegy v zajetí jedinou starost – o vaření…

[514] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 229.

[515] TAMTÉŽ, s. 209.

6.2.6 „Vypravujeme, vzpomínáme, čteme, zpíváme.“[516] Volný čas

Definic termínu „volný čas“ existuje velké množství. To samotné svědčí mimo jiné o tom, že je nesnadné jej definovat. Nebudu zde přebírat žádné z více či méně vědecky formulovaných vysvětlení,[517] ale pokusím se vymezit mé chápání volného času legionářů svými slovy. Volným časem chápu ta časová období, která nebyla naplněna povinnostmi (např. u Pražana prací u hospodáře či v kanceláři) či fyziologickými potřebami (spánek, jídlo[518]). Tedy období, které měly legionáři jen „sami pro sebe“. Důležitým bodem je to, že náplň volného času si určovali sami, ze své svobodné vůle,[519] dle svých koníčků, zálib i možností, které jim to které místo v Rusku pro vyžití nabízelo.

To, že si náplň volného času legionáři určovali sami, značně komplikuje pokusy o jakékoli její zmapování. Každý člověk je individualitou a na způsobu trávení volného času se to projevuje ve svrchované míře. Je tedy logické, že se při pokusu podchytit problematiku volného času otevírá obrovské a v úplnosti prakticky nepostihnutelné spektrum činností, kterými se legionáři bavili. Ale i přesto lze najít ve způsobech trávení volného času sjednocující prvky. Právě díky existenci

[516] F. PRAŽAN, *Deník,* s. 144.

[517] Už jen kvůli tomu, že bych musel nastínit jeho případná úskalí či výhody, probrat historii jeho vzniku, současný stav akceptace nebo odmítání a další. Aby měl takovýto exkurz smysl, měl by být alespoň trochu komplexní, tedy pojednat alespoň stručně i o dalších názorech. To celé by podle mne ale jen neúčelně zatížilo celou práci, cíle této kapitole jsou jiné.

[518] Jídlem tu myslím jen dobu, po kterou legionáři konzumovali poživatiny, nepočítám do ní tedy přípravu jídla (pokud si sami vařili).

[519] Rozlišit mezi tím, zda byla ta která práce vykonávána z vlastní iniciativy či na příkaz, je mnohdy těžší, než by se na první pohled mohlo zdát. Pokud zůstanu u Pražana, jako příkladu, řadu činností vykonává spolu s hospodářem, ale jen u některých se vysloveně zmiňuje o tom, že mu práce byla přidělena. Díky dobrým vztahům s hospodářem je vidět často vlastní iniciativa – zajatci mu spontánně, pokud vidí, že je potřeba, pomáhají s prací, vyrobí si sami lavici, když zjišťují, že během návštěv místních u svého hospodáře nemají kde sedět atd. I přesto jsem se rozhodl uvést veškerou manuální činnost zajatců do jedné kapitoly (jde o kapitolu 7.4 Co všechno musí člověk na Sibiři dělat! Práce), ve které ale obecně vymezím rozdíly mezi prací „povinnou“ a mezi prací pro vlastní zábavu a kulturní seberealizaci.

těchto styčných ploch jsem si mohl vymezit okruhy, oblíbené způsoby trávení volného času,[520] kterým se budu dále podrobněji věnovat. Původně měly být tyto okruhy čtyři – hudba a zpěv, sport a hry, rukodělná výroba nejrůznějších dekorativních či zábavných předmětů a aktivity jiné, méně frekventované. Nakonec jsem ale vybral jen jediný, který bude stát samostatně – kapitolu hudba a zpěv.[521] Hudba je totiž jedním z nejfrekventovanějších témat v Pražanových zápiscích. Veškeré zbývající volnočasové aktivity jsem shrnul do jediné kapitoly.[522] Pro tuto kapitolu čerpám materiál hlavně ze zápisků z let 1915 až 1918.[523] Pražan samozřejmě pobýval v Rusku déle, myslím ale, že hlavním obdobím, kdy mohl trávit volný čas nejvíce podle svých představ, je právě toto.[524]

[520] Věren koncepci této práce, zvolil jsem jako primární základ pro stanovení těchto okruhů deníkové zápisky Františka Pražana. Může tak dojít k situacím, kdy se oblíbenému způsobu zábavy (např. divadelnictví) nebudu podrobněji věnovat. Důvod je prostý – Pražan, bazální postava mé práce, se této zábavě neoddával nebo neměl možnost se jí oddávat.

[521] Jde o kapitolu 7. 6. 1. „Večer jsme museli zpívat, což se nám stalo denně večerní zábavou.“ Hudba, zpěv.

[522] Důvodem, který mne vedl k tomuto kroku, byla snaha nestrukturovat příliš násilně Pražanův všední den. Nejde mi o to, abych naplnil mnou vytvořené kategorie příklady z deníku. Pražan svůj volný čas trávil poměrně rozmanitě, proto by se dala vytřídit řada způsobů, ale nemyslím, že by to bylo užitečné a vhodné. Hudba – největší Pražanův koníček a nejfrekventovanější náplň volného času je rozebrána v samostatné kapitole, veškeré ostatní zábavy jsou v kapitole jediné (jde o kapitolu 7.6.2 „Dlouhou chvíli jsme si krátili hrou, zpěvem a čtením.“ Další volnočasové aktivity). Myslím, že zařazením do jedné kapitoly lépe vyplyne pestrost trávení zajateckého volného času.

[523] Konkrétně jde zhruba o období od příjezdu do Petropavlovsku do opuštění Kokčetavi, tedy od 1. ledna 1915 do 2. září 1918. Tohoto vymezení se striktně nedržím, pokud je to nutné a užitečné, uvádím i příklady mimo tento rámec (např. pro kapitolu 7. 6. 1. „Večer jsme museli zpívat, což se nám stalo denně večerní zábavou.“ Hudba, zpěv, díky jejímu charakteru používám materiál z celého pobytu v Rusku až do odjezdu na lodi domů).

[524] Období strávené na venkově a v Kokčetavi je určitě „nejjistější“ dobou v Pražanově anabázi – měl zajištěné základní potřeby, proto mohl věnovat svůj čas i zábavě, oddechu. Proto je toto období nejpodnětnější a nejlépe se z něj dá získat obraz trávení volného času. Tím samozřejmě nepopírám, že např. v prvních dnech zajetí, či v pozdější internaci na Ruském ostrově u Vladivostoku neměl volný čas, či jej aktivně netrávil. Možnosti vyžití byly ale značně omezené, proto by byl pohled vytvářený jen z těchto zápisků značně zúžený.

6.2.6.1 „Večer jsme museli zpívat, což se nám stalo denně večerní zábavou.“[525] Hudba, zpěv

Zpěv provázel Pražana na každém kroku. Pro dnešního člověka, zavaleného reprodukovanou hudbou, je až nepochopitelné, jak často a s jakou chutí legionáři[526] zpívali. A nešlo jen o zpívání pro sebe – organizovali se různě velké sbory, přepisovaly se party, aktualizoval se text písní… „*Zpívalo se všude a za všech okolností. Zpívalo se při odchodu na pozici, při návratu z pozice. Vojáci si zpěvem krátili volnou chvíli na frontě i v zázemí. Pěvecké sbory utužovaly soudržnost těla legií a jejich vystoupení znamenala příjemné vytržení ze světa války*.“[527] Muzikálnost byla legionářům vlastní – kromě zpěvu ovládali i hru na různé nástroje.[528] Od skromných počátku se nakonec legionářská hudba dobrala až k vlastním orchestrům.[529] Hudba nebyla jen potěšením a relaxací pro samotné legionáře, byla i důležitým pojítkem mezi nimi a místním obyvatelstvem.

Vraťme se však k Pražanovi. O tom, jakou měl úlohu zpěv na frontě jsem se již zmínil.[530] A ani v zajetí se toho mnoho nezměnilo. Zpívalo se často, s trochou nadsázky lze říct, že kromě starostí o stravu a práci, je zpěv a hudba obecně nejfrekventovanějším tématem v zajateckém období. A nejde jen o zpívání vlastní,[531]

---

[525] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 39-40. Zápis z 25. ledna 1915.

[526] Ale nejen oni, zpěv měl v tehdejším životě obecně daleko větší úlohu, než dnes. Lásku ke zpěvu si s sebou přinášeli již z civilního života. Pro učitele, jako byl Pražan, to platí dvojnásob.

[527] D. VÁCHA, *Kde domov můj?*, s. 192.

[528] U učitelů byla hra na nejméně jeden nástroj zcela běžnou záležitostí. Pražan například kromě zpěvu hrál na housle a na piáno. Objevila se i hra na exotičtější nástroje – Pražan zmiňuje, že s nimi občas hrál zajatec, který ovládal hru na „březovou kůru“.

[529] D. Vácha uvádí, že se v Rusku zformoval i symfonický orchestr, to však považuji, vzhledem k tomu, jaké obsazení a kolik nástrojů je v běžném symfonickém orchestru zastoupeno, za mírně nadsazené. Více o hudbě České družiny, ze které se stala hudba 1. československého střeleckého pluku, je k dohledání v článku B. PEŠKA (ed.), R. HOURA, *Hudba České družiny*, in: Historie a vojenství 3, 1999, s. 619-630.

[530] Viz. kapitola III. Čtyřikrát na frontě.

[531] Zajatci a legionáři se setkávali i s reprodukovanou hudbou. Jednak v zámožnějších domácnostech a pak také u „strýčků z Ameriky“, jak se přezdívalo členům křesťanské YMCA, kteří se snažili zpříjemnit legionářům trávení volného času.

hudba je častým námětem večerních debat, pozornost je věnována i ruskému hudebnímu životu – všemožným zábavám, při kterých místní hrají, zpívají a tancují…[532] Již druhý den svého pobytu ve Vozněsensku, tedy 24. ledna 1915, jsou zajatci vyzváni ke zpěvu. Všem se písně líbili, poslouchat přišli i sousedé.[533] Zpěv se stává každovečerní zábavou.[534] Prakticky není dne, kdy by se nezpívalo.[535] Zajatci nebrali zpěv jen jako prostou zábavu – o tom svědčí i množství zkoušek, které pořádali. Nevystačili si ani s původním repertoárem, který si přivezli v paměti z domova.[536] Jednak překládaly texty svých oblíbených písní do ruštiny, aby je přiblížily místnímu obyvatelstvu. Také ale přejímali písně ruské.[537] Zpočátku toto skromné obohacování repertoáru, založené nejspíš jen na poslechu ruského originálu a následného notového zachycení podle paměti, dostačovalo. Brzy se ale projevil „hlad" po nových písních. Jak se daly získat notové zápisy? *„Psali jsme o noty panu Kovandovi do Petrohradu."*[538] O necelý měsíc později *„došly nám*

[532] Hudební projevy místních, zvláště pokud se týká pobytu ve Vozněsensku, jsou zajatci nepříliš kladně hodnocené. Pražan zmiňuje hru místního mladík, při níž stávaly hrůzou vlasy na hlavě. Možná i proto zakrátko prakticky veškerý hudební život vesnice ovládli právě zajatci, a to jak zpěvem, tak hrou na nástroje.

[533] *„Večer jsme museli doma zpívat české písně, které se tak všem líbily, že i sousedé nás chodili poslouchat."* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 39.

[534] Viz. název této kapitoly.

[535] Jako příklad uvádím části zápisů z 1. – 6. února 1915, týkající se hudby. 1. února 1915: *„Večer jsme cvičili 4 hl.* [v úpravě pro čtyři hlasy, pozn. J. V.] *píseň „Boleráz"."* 2. února: *„Když přišli kol. z kanceláře, povečeřeli jsme a o černé hodince jsme si zazpívali a tekst našich písní jsme překládali do ruštiny. Líbil se jim* [ruskému hospodáři a jeho rodině, pozn. J. V.] *též."* 3. února se nezpívalo. 4. února: *„Večer jsme zpívali."* 5. února: *„Po večeři jsme si vypravovali o písních."* 6. února: *„Po snídani masité jsem rozepisoval čtyřhlasé písně; Které jsme u prapor. zkoušeli a nacvičili … Když jsme řádně vymrzli, zkoušeli jsme nejdříve doma, potom u praporčíka tyto písně."* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 41-44.

[536] Pražan si písně (text i noty) zaznamenával jednak přímo do deníků, vedl si ale i speciální sešit určený právě jen pro záznam písní a básní (Některé ukázky zápisu písní jak z deníků, tak ze sešitu s písněmi uvádím v příloze). Často se zmiňuje o tom, že psal noty či rozepisoval party pro vícehlasé skladby. Žádný z těchto vícehlasých partů se v Pražanově pozůstalosti bohužel nezachoval.

[537] Přestože na počátku svého pobytu ve Vozněsensku měli s ruštinou velké problémy, již 26. února, tedy po necelém měsíci pobytu, Pražan poznamenává: *„Po večeři jsme zpívali ruské písně."* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 51.

[538] Zápis z 27. října 1915. TAMTÉŽ, s. 145.

noty z Petrohradu … Po večeři jsme zkoušeli nové sbory.“[539] Kdo byl zmiňovaný pan Kovanda? Známý z předválečného období? Příbuzný někoho ze zajatců? Bohužel, tyto otázky zůstávají bez odpovědi. Pomoc při obstarávání not však nemuseli zajatci hledat jen u spřízněných duší.[540] *„Kol. Horáček byl angažován za učitele zpěvu na zdejší církevní škole.“*[541] Kromě odměny 10 rublů za hodinu přinášela tato práce možnost vypůjčit nebo opsat si notové partitury. Stejnou příležitost poskytovali jistě i místní hudebníci.[542] V pozdějším období začaly zásluhou Informačně – osvětového odboru československého vojska[543] vycházet různé drobné tisky obsahující texty písní.[544] Poslední možnost, jak obohatit repertoár, poskytovalo hudební nadání zajatců – skládali si písně i sami.[545] Ať už byla ale sbírka not jakkoli velká, suverénně nejoblíbenější a také nejčastěji zpívanou písní byla budoucí československá hymna – „Kde domov můj?“[546]

O tom, že zajatci nebrali své zkoušky a vystoupení na lehkou váhu, svědčí mimo jiné to, že Pražan označuje jejich pěvecký spolek jako náš „sibiřský hudební kroužek“. Spolu si nechali udělat i portrétní fotografii.[547] Jaký měl kroužek složení? František Pražan, Josef Hladík, Jan Havlík, Rudolf Horáček, M. Ferdinand

---

[539] Zápis z 19. listopadu 1915. F. PRAŽAN, *Deník,* s. 149.

[540] I když tato cesta byla mnohdy nejsnazší a přinášela nejlepší výsledky. Zajatcům se vyplatila známost s kokčetavským zvěrolékařem, předsedou místního klubu, který jim obstaral *„mnoho not na výběr“*. TAMTÉŽ, s. 150. Mimo to je podporoval i jinak – zasílal jim maso a další pochutiny na přilepšenou…

[541] Zápis z 31. října 1915. TAMTÉŽ, s. 146.

[542] Přestože mnohdy vystupovali Češi i Rusové na večírcích a zábavách společně, o bližších kontaktech a případné výměně či zapůjčení not se Pražan nezmiňuje.

[543] Mezi legionáři byl tento odbor familiérně nazýván „stovka“, dle své zkratky IOO.

[544] V Pražanově pozůstalosti se dochoval drobný sborník nazvaný *Pochodové písně československ. vojáka*, sešit 3, Irkutsk 1919. Obsahuje celkem šestnáct rozličných písní, první je symbolicky Marseillaisa.

[545] Pražan se zmiňuje o jediném takovém případu. *„Složili jsme si pochod ‚Sibiř‘.“* Notový záznam ani text se v Pražanově pozůstalosti nedochovaly.

[546] Vlastenectví legionářů bylo nezměrné, proto byla hymna zpívána vždy na větších shromážděních na úvod nebo na závěr. Na oblibě hymně přidávalo i to, že prakticky popisovala pocity legionářů, kteří se jistě mnohokrát, ztraceni v rozlehlých sibiřských pláních, tázali, kde domov můj? O vztahu k hymně mnohé vypovídá, že ji Pražan a jeho pěvecký kroužek často zkoušeli, aby byl přednes dokonalý. Přesto se při jejím poslechu často neubránili rozechvění. *„Hudba zahrála ‚Kde domov můj‘ – o vlivu této velebné hymny těžko psát!“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 238.

[547] Kopie originálu fotografie z roku 1915 je v příloze.

a František Panáč.[548] Zkoušky pěveckého sboru přitahovaly pozornost místních. Při řadě zkoušek měli čeští zpěváci početné obecenstvo.[549] Tím se však jejich pěvecké ambice neuspokojily. Už ve Vozněsensku se pořádala skromná vystoupení.[550] V Kokčetavi pak uspořádali několik pěveckých koncertů. I když byly někdy pronásledovány nepřízní vyšších správních úředníků,[551] konaly se vcelku pravidelně po celou dobu pobytu ve městě. První koncert se odehrál 1. prosince 1915.[552] Později zajatci vystupovali i s místními zpěváky a hudebníky.

Nejen zpěv nasycoval hudební vášeň Pražanovu. Jak jsem již zmínil, ovládal hru na housle a piáno. Jak se ale k nástrojům dostat? Zajatci si v Kokčetavi zřídili truhlářskou firmu na opravu nábytku a dalšího dřevěného zboží.[553] Jedním z opravovaného zboží byli i hudební nástroje. A tak se naskytla příležitost, jak si zahrát…[554] Nástroje se nejspíš také vypůjčovaly či kupovaly od místních,[555] některé si dokonce sami zajatci vyráběli.[556] To samozřejmě platí jen pro nástroje přenosné. Ale i tady se našla cesta – Pražan se brzy, kromě jiných profesí, etabloval

[548] František Panáč byl velkým přítelem Pražana. Padl 22. 9. 1918 v bojích u Nižního Tagilu.

[549] *„Potom jsme se šli podívat za ostatními k Vaníčkovi. Zde jsme si zpaměti zazpívali. V krátké době byla chata plna posluchačů.“* Zápis z 30. března 1915. F. PRAŽAN, *Deník*, s. 67.

[550] *„Na odpoledne byl domluven ‚domácí pěvecký koncert‘ v naší chatě. Než členové našeho ‚sibiřského sdružení‘ přišli, louskali jsme s Afanásem* [přezdívka Františka Panáče, pozn. J. V.] *‚tatarštinu‘, jejíž slabikář jsem koupil v Petropavlovsku. Když se veškeré sousedstvo sešlo, zpívali jsme ruské i české čtyřhlasé sbory. Mezi programem se besedovalo. Všichni byli nad míru spokojeni a my, zpěváci co ještě žijeme, jistě na tuto milou zábavu, jako mezi svými, rádi vzpomínáme.“* TÝŽ, *Vzpomínky*, s. 35.

[551] Po prvním koncertu přišel do Kokčetavi telegram od gubernátora, který pro příště další podobné aktivity zajatců zakázal. Pozice gubernátora ale nejspíš nebyla příliš silná – koncertovalo se nadále i přes jeho zákaz.

[552] *„… A s hochy do klubu. Elita již čekala. Kdejakou píseň i sbor jsme museli přezpívat.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 151.

[553] O činnosti této firmy podrobněji v kapitole 7.4 Práce.

[554] „*Potom jsem si na kufru zdřímL a šel za hochy k praporčíkovi. Mluvili jsme dohromady o ničem a i na housle – „skribky“ jsme hráli.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 73.

[555] Jedním z nástrojů, které první kapela zajatců vlastnila, byl i klarinet. Takto složitý nástroj, částečně ze dřeva, částečně z kovu, by se v improvizovaných podmínkách truhlářské dílny, podle mého názoru, dal vyrobit jen velmi obtížně.

[556] *„Z dlouhé chvíle spíme, někteří vyřezávají rámy, ptáčky i hudeb. nástroje.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 120.

jako ladič pijan. Zároveň také dával hodiny hry na klavír (i na housle),[557] možnosti, jak si na klavír zahrát tu tedy také byly. Další příležitostí k zahrání na piáno byly různé návštěvy a večírky, kdy byli zajatci vítanými společníky právě díky své kulturnosti a muzikálnosti.[558] A je tu ještě možnost poslední – dar místních.[559]

Když už je kapela pohromadě, jde se hrát. Jak takové „koncerty" vypadaly? *„Zahájila svou činnost* [první „habešská" kapela, pozn. J. V.] *čepobitím a byla přijata s nadšením. Ve chvilce byla celá ulice venku. Hráli jsme sice jen pro zábavu, ne jako potulní šumaři – pro peníze, ale najednou nám hospodyně začaly přinášet vejce a chtěly jen hrát a zas hrát. Zástup nenasytných posluchačů se rozrostl i o tzv. Austrijáky,*[560] *z nichž někteří se dali do tance. Naším impresáriem i pokladníkem byl kolega Vaníček, měl v krátku plný šátek vajec. Jedna hospodyně přinesla i veliký pecen chleba. Nejživěji bylo v ulici u jezera, kde se o nás ženské – „báby" – přímo tahaly a tak jsme nevěděli, které z nich zahrát dřív … Bylo již k večeru a chladno, proto jsme se za řízného Kmochova pochodu „Muziky, muziky" vrátili z úspěšného turné domů. Cestou nám ještě některé hospodyně domlouvaly, abychom jí také zahráli, že mají pro nás připravená vajíčka. Zkrátka úspěch stíhal úspěch."*[561] Někdy byla pro Čechy ale příležitost slavnostnější. Tak tomu bylo například při oslavě 500. výročí upálení mistra Jana Husa.[562] Jindy byli dokonce pověřeni zpěvem při latinské mši na velikonoční neděli, kterou celebroval zajatý polský kněz, speciálně pro tuto příležitost propuštěný.[563] Záležitostí poměrně všední

[557] Hodiny klavíru dával Pražan prakticky po celou dobu pobytu v Kokčetavi.

[558] Asi nejzvláštnějším případem, kdy si místní vyžádali zajatce ke hraní, je „ozvučování" filmové produkce – zajatci seděli za plátnem, na které se promítalo a hráli, dokud film neskončil. *„Potom načlo představení. Museli jsme hrát vzadu za obecenstvem po tmě."* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 188.

[559] Takto byla obohacena kapela zajatců v Kokčetavi. *„Dostali jsme dechové nástroje. Byli z rus.-jap. války* [rusko-japonská válka proběhla v letech 1904-1905, pozn. J. V.] *a podle toho také vyhlížely. Vybrali jsme flétnu, baskřídlovku, 3 horn i fr. piston."* TAMTÉŽ, s. 174-175.

[560] Ruské označení pro rakousko-uherské zajatce, Pražan zde možná míní své nečeské zajatecké kolegy.

[561] F. PRAŽAN, *Vzpomínky*, s. 43.

[562] *„Pomalu sešlo se nás přes 60. Kol. Michalík měl pěknou přednášku o našem mučedníku. Zazpívány: „Věno", „Hranice vzplála", „Svoji k svému", „Moravěnko" a jiné nár. mor. písně. V posvátné náladě vzpomínali jsme všichni na domov. Mocně jistě každého dojalo „Kde domov můj", kteroužto hymnu v takovém nadšení dosud žádný Čech v tak dalekém zajetí nezpíval."* TÝŽ, *Deník*, s. 115.

[563] *„Zpívali jsme lat. mši 2hl. s harmoniem ."* TAMTÉŽ, s. 246.

se našim muzikantům stalo hraní na svatbách. Objednávali si je i rodiny ze vzdálenějších vesnic a městeček. [564]

„Sibiřský pěvecký kroužek“ ale nebyl vždy jen aktivním účastníkem hudební produkce. Po příjezdu do Omsku,[565] *„hlav. města nové republiky (150.000 lidí),“*[566] se setkávají s kvalitativně odlišnou kulturou, než doposud. Chodilo se do kina a divadla, na výstavy, koncerty a přednášky.[567] Ale i přes tento „příval“ kultury se našly chvíle, kdy si nyní již legionáři, sami zazpívali a zahráli.

6.2.6.2 „Dlouhou chvíli jsme si krátili hrou, zpěvem a čtením.“[568] Další volnočasové aktivity

Volný čas zajatci netrávili jen zpěvem, ač by se tak, podle předchozí kapitoly, mohlo zdát. Ve dnech, kdy nebylo tolik práce nebo se nemohlo pracovat kvůli nepřízni počasí a na zpěv nebyla nálada, nacházely se i jiné způsoby ukrácení dlouhé chvíle. Jaké způsoby to byly? V podstatě odpovídaly kulturní úrovni zajatců – četly se knihy (i v ruštině, tím se zdokonalovala znalost jazyka), debatovalo se o nejrůznějších tématech, jak se „svými“, tak i s místními lidmi, chodilo se na procházky… Dalším zdrojem potěšení byla korespondence s domovem. Lístků

[564] 2. března 1918, svatba zámožnějších rodin. *„O ½ 11 jsme na dvojich saních vyjeli i s muzikou … Museli jsme jim zahrát. Hned bylo plno zvědavých posluchačů …Zajímavá kapela maloruská (housle a buben – tamburina se zvonky a malými pokličkami) … Nás posadili na postel i s harmoniem. Zvědavost veliká. Zahráli jsme, ale tancovat se pro nával nemohlo.“* F. PRAŽAN, *Deník,* s. 195-196. Pražan zmiňuje, že těmto svatebčanům hráli ještě 5. května…

[565] Zde již samozřejmě chyběl „Afanás“ – Fr. Panáč, který vstoupil do legií dříve a byl v této době na frontě.

[566] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 219.

[567] Program byl často kombinovaný, proto nejde jedno od druhého striktně odlišit. *„Večer v Americe* [kulturní klub amerického křesťanského sdružení YMCA, ve kterém byly pro legionáře organizovány nejrůznější akce, pozn. J. V.]. *Večírek. Chóry, přednáška, recitace, 2 sólo čelo a parodie na Othello a Desdemonu, výborně sehraná.“* TAMTÉŽ, s. 225. Záznam z 31. srpna 1918.

[568] Zápis z 15. října 1915. TAMTÉŽ, s. 143.

bylo oběma směry posíláno velmi mnoho.[569] Pojďme se nyní na tyto Pražanovy volnočasové aktivity podívat blíže.

Jednou z nejčastějších zábav byly procházky. Kromě fyzické aktivity představovaly klíč k poznání okolí[570] i života vlastního města. „Progulky“[571] nemusely mít určitý cíl. Někdy se šlo jen kvůli pěknému počasí,[572] jindy byl cíl procházky naplánován předem.[573] Často byla procházka zakončena návštěvou známých, zajatců nebo i místních, se kterými se zajatci spřátelili.[574] Obzvlášť kolem svátků se s návštěvami doslova roztrhl pytel.[575] Zajatci byli oblíbenými hosty, často se stávali hlavními baviči společnosti.[576] Ze zápisů z návštěv je cítit, že se každý

[569] Oněch sedm lístků, které se zachovaly v Pražanově pozůstalosti, představuje velmi nepatrný zlomek přijatých i odeslaných dopisů.

[570] Při procházce k řece Išim: *„Step byla plná děvčat, jež trhala kvítí. Na břehu, kde divoce roste chřest, dřevinka a j. rostliny, jsme pustili koně, který se volně pásl. Voda byla studená, nekoupal jsem se. Na sluníčku jsme se vypekli a šli domů.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 101.

[571] Ruské slovo znamenající procházku, Pražan jej používá velmi často.

[572] *„Protože bylo krásně šli jsme na „progulku“ a potkali kol. „Afanáse“ jak jede na saních. Přidali jsme se všichni čtyři, takže kůň měl co dělat.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 47.

[573] Tak tomu bylo např. při procházce do sousední vesnice Naděženské, kterou jsem popsal v kapitole 7.2 „V kanceláři je mnoho práce, neboť se má jet na děrevňu – vesnici.“[573] Ruská vesnice a její všední život. Čistě „poznávací“ výpravou byla i návštěva kirgizské vesnice, či lépe řečeno tábora, která ležela necelou půlhodinu chůze od Vozněsenska. *„Šlo nás několik. Asi za ½ hodiny došli jsme volně ke stanům. Jsou dosti veliké, ve tvaru válce, krytého buď polokoulí nebo komolým kuželem. Na žebernaté kostře mají napjatou vlněnou látku, jejíž horní část otvírají, když topí … Šli jsme k poslední chatě, kde tlustá Kirgizka vařila ve velikém mělkém kotli zvláštní jídlo. Sedli jsme si kolem a ona nám po rusku vykládala, co vaří … Za deset dní máme přijít na kumys. Navečer jsme šli domů.“* TAMTÉŽ, s. 96-97.

[574] Návštěvy byly velmi časté, v prvním období pobytu se navštěvovaly zajatci mezi sebou, později (po zvládnutí ruského jazyka a po navázání přátelských vztahů s místními) přibývá návštěv v ruských domácnostech.

[575] Například na Štědrý den roku 1916 se sešla u zajatců velké společnost: *„Horáček se přivalil s kufrem koláčů. Ustrojili jsme „večeřadlo“. Ještě jsme si zahráli. V tom se otevřely dveře a hosté byli zde. Přijeli pí. Smirnovová, Běljajevová, p. Matrochin, Běljajev, Javorovský.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 226.

[576] A nejde jen o návštěvy, na které byli pozváni kvůli hraní a zpívání.

hostitel chtěl před svými hosty náležitě ukázat. Kromě bohatých pohoštění[577] byli pro zajatce připravovány i různé soutěže, v nichž se poměřovali s místními.[578]

Další zábavou byl lov ryb. Kromě pomáhání při lovu místním, se zajatci takto bavili i sami.[579] S lovem úzce souvisí další oblíbená činnost – koupání.[580] Není se co divit, na Sibiři v létě často *„strašná vedra neustávají“*.[581] Koupání tedy bylo jedním z nemnoha prostředků, jak spalujícímu horku alespoň na chvíli utéct. Je zvláštní, že v Pražanově případě jsou plavání a procházky jedinými projevy „sportovní“ činnosti. U legionářů obecně byl duch sokolství hluboce zakořeněn, Pražan byl členem Sokola před i po válce.[582] Legionáři konali řadu sokolských cvičení, jak uvádí D. Vácha, *„cvičilo se všude, za každého počasí, za každé situace. Sokolské skupiny byly menší i větší; sestavené pro jednu příležitost nebo víceméně stabilní. Vojáci si cvičili nejen sami pro sebe, pro radost, ale secvičovali také složité sestavy pro potěchu obecenstva.“*[583] Proč u Pražana nic podobného nenajdeme? Myslím, že důvody jsou dva. Prvním je situace v Kokčetavi, kde strávil Pražan většinu zajateckého období – v průběhu pobytu byla řada zajatců odváděna na jiná místa na práci, nakonec zde zbylo jen sedm učitelů. Druhý důvod je mnohem prozaičtější – po celodenní dřině ve spalujícím žáru nebo v kruté zimě už mnoho sil na cvičení nezbývalo…

Nebyly však jen venkovní zábavy, volný čas se trávil i doma. U učitelů bylo snadno předpověditelnou zábavou čtení. Četly se noviny[584] i knihy.[585] Pražan brzy

[577] O nich více v kapitole 7.5 Jídlo.

[578] *„Sotva jsme došli domů, museli jsme na komando, kde nás nejdříve pohostili čajem s šajkami* [zákusky, pozn. J. V.]. *Hráli jsme při závodech. Vojáci hledali zavřenýma očima vědro, běhali se svázanýma nohama, běh o závod a skok do dálky. Za to byli poděleni košilemi, tabákem a j.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 186.

[579] *„Pepík s Viktorem šli na ryby, ale málo chytili.“* TAMTÉŽ, s. 50. O svých případných rybářských úspěších se Pražan nezmiňuje.

[580] O oblibě plavání svědčí i to, že si Pražan nezapomněl poznamenat, že v roce 1916 se poprvé koupali 24. března.

[581] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 202. Záznam z července 1916.

[582] Viz. kapitola 9. Poválečná léta Františka Pražana.

[583] D. VÁCHA, *Kde domov můj?*, s. 161.

[584] Noviny byly, stejně jako notové party, zajatcům zasílány vcelku pravidelně. Pražan dostával, kromě ruských a českých novin i novinové výstřižky z českých novin z Ameriky, kde měl známé.

[585] O tom, jak získával knihy, se Pražan blíže nezmiňuje. Vzhledem k počtu vzdělaných přátel, které si mezi místními získal, je ale nejpravděpodobnější, že si knihy od nich vypůjčoval.

ovládl jazyk hostitelů,[586] to mu umožňovalo číst knihy v ruštině.[587] Jeden jazyk ale zajatce neuspokojil. Pražan se stýká i s jazykem pro Čecha exotickým – tatarštinou. *„Po obědě jsme louskali s Afanasem tatarštinu.“*[588] Jaké výsledky toto „louskání“ mělo, se blíže nedozvíme. Pro Pražana to ale asi nebylo důležité, šlo o zábavu, ne o to, naučit se dokonale tatarštině. Čas, hlavně večerní, byl naplněn diskuzemi o nejrůznějších tématech. Zde se naplno projevuje úroveň vzdělanosti učitelů. Jakými tématy se zaobírali? Významem Vrchlického v české literatuře,[589] Josefem II. Pro mne je nejvíce fascinujícím zápis z 6. března 1915. *„Před večeří zopakovali jsme si posloupnost českých a rakouských panovníků, ve které byly ovšem i mezery, špatný vliv války na paměť.“*[590] Úsměvně pro dnešní dobu působí poznámka „ve které byly ovšem i mezery“… Kdo by dnes, kromě školených historiků a nemnoha učitelů, dokázal něco podobného? Debatovalo se samozřejmě i s místními. Od písaře ve Vozněsensku se zajatci dozvídají mnohé o vesnici a její historii, „staryk“, účastník rusko-japonské války jim vypráví o asijských zvycích… Debatou „na dálku“ byla korespondence. Zajatci psali domů velmi často, odpovědi přicházely v nemenší frekvenci.[591] Zajatcům byli posílány i peníze a další potřeby, které byly v Rusku těžko k sehnání.[592] Co takový dopis pro zajatce znamenal? *„Než jsme se vypravili, donesl mne jeden, který byl ve městě lístek od sl. Tobolářové … S ohromnou radostí četl jsem zprávy z drahé otčiny.“*[593]

---

[586] 7. dubna 1915, tedy po půlroce stráveném v zajetí, již Pražan zapisuje, že si po večeři dlouho povídali „po rusky“.

[587] O jaká díla a kterých konkrétních autorů šlo, se ale bohužel nedozvíme. Jen jednou Pražan zmiňuje, že četl Tolstoje.

[588] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 53.

[589] *„Sešlo se nás 6 učitelů a rokovali jsme o významu Vrchlického v české literatuře. V úsudcích jsme se shodli.“* TAMTÉŽ, s. 54.

[590] TAMTÉŽ, s. 54.

[591] Zajatcům psali i známí a přátelé. Pražan často vyjmenovává všechny osoby, od kterých mu psaní přišlo. Kromě rodiny jsou to i nejrůznější lidé z Poličky i okolních vesnic, kde působil jako učitel.

[592] *„Ještě na komandě mně bed.* [bedničku s dary z domova, pozn. J. V.] *rozdělali a prohlídli. Dostal jsem prádlo i antisep. Mýdla. Zásilka došla až na jedno mýdlo v úplném pořádku. Byl jsem opět šťasten.* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 170.

[593] Dopisy byly samozřejmě cenzurovány. Nejinak tomu bylo i u tohoto, cenzor ale byl nepříliš pečlivý. *„Asi dvě věty, jednající o nemocech, byly zaškrtány, ale přece jsem je přečetl.“* TAMTÉŽ, s. 102-103.

Když se nezpívalo, nedebatovalo, nepsalo domů a nebylo počasí na koupání, zábavou se staly různé hry. Zajatci hrají karty,[594] dámu a šachy. Pražan se zmiňuje i o „výrobě“ vlastních her, nic bližšího o jejich pravidlech se ale nedozvídáme.[595] Seznamují se i s hrami novými. Jednou z nich je, dnes všeobecně známé, „Člověče, nezlob se“, které však Pražana příliš nezaujalo.[596]

Jak jsem ukázal v této a předchozí kapitole, zajatci se dokázali zabavit i v složitých a někdy ne příliš přátelských podmínkách. Vedli bohatý společenský život, získávali přátele mezi místními. Poznávali okolí, sportovali. Bavili se i mezi sebou – hrami, diskuzemi, vzpomínáním na domov. Dokázali si svou činorodostí zpestřit mnohdy stereotypně plynoucí dny svého sibiřského pobytu.

[594] *„Jelikož oběd byl až později, zahráli jsme si filky…“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 57.

[595] *„Do večera jsme s T. udělali ještě hru „Nebe“, abychom si měli čím ukrátit chvíli, až budeme v továrně v Krivozrnu.“* TAMTÉŽ, s. 128.

[596] *„Odpoledne nás navštívil kolega Cvek, který nás seznámil s novou hrou – Člověče nezlob se! Strašně zdlouhavá hra* [podtrhl J. V.]*.“* TAMTÉŽ, s. 128. Pražan si obkreslil do deníku hrací plochu a podrobně zaznamenal i pravidla „nové hry“.

7. Československým legionářem

30. července 1918 Pražan i s dalšími po dlouhém loučení opouští Kokčetav, kde strávil takřka tři roky života. Co ho k tomu přimělo? *„Zpráva o všeob(ecné) mobilis(aci) Čechoslov(áků)… Došlo opět vyzvání do vojska … Večer se vykládalo dlouho o situaci. My se stále nemůžeme rozhodnout.“*[597] Proč najednou československá legie tolik potřebovala nové dobrovolníky, jazykem té doby dobrovolce? K zodpovězení této otázky musím alespoň stručně nastínit vývoj v Rusku po demokratické revoluci v roce 1917.[598]

Svržení cara a nastolení částečně demokratických pořádků přinesla Rusku březnová[599] revoluce. Představitelem moci se stává Prozatímní vláda, která se snaží dostát svým spojenecký závazkům a pokračuje v boji proti Německu, Rakousko-Uhersku a jejich satelitům. Všeobecné mínění Rusů bylo ale zaměřeno proti válce. Po demonstracích proti vládě se jejím předsedou stává Alexander Kerenskij. Jedním z pokusů, jak pozvednout Rusko z chaosu a stmelit jej, byla i ofenzíva na takzvané Jihozápadní frontě.[600] Čechoslováci se do bojů zapojili druhého dne, 2. července 1917. Místem jejich útoku byla vesnička Zborov…[601] Po brilantně provedené operaci, která byla jedním z mála úspěchů celé operace,[602] se Čechoslovákům dostalo

[597] F. PRAŽAN,. *Deník*, s. 211-212. Zápisy ze dne 24., 26. a 29. června 1918.

[598] Samozřejmě bych se měl věnovat i událostem předcházejícím – vzniku České družiny, úspěšným bojům starodružiníků s nepřítelem, politickým tahanicím krajanských sdružení v Petrohradu a Moskvě… Soubojem „monarchistů“ a „demokratů“ o vliv na československé hnutí na Rusi atd. I když tyto události jistě patří do mapovaného období, do každodenního života F. P. se prakticky nepromítnuly, proto je, místo stručného a pro nezasvěceného čtenáře tedy matoucího a neužitečného exkurzu, raději úplně pomíjím a odkazuji na fundované a komplexní výklady v následujících pracích: R. SAK, *Anabáze*, Jinočany 1996; I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země a velká válka*, Praha 2001.

[599] Podle ruského kalendáře se odehrála v únoru.

[600] Byla zahájena 1. července 1917.

[601] Průběh legendární bitvy u Zborova je popsán v desítkách publikací, podrobněji se mu proto nevěnuji.

[602] Ruská ofenzíva měla jepičí život. Německý protiútok, který přišel 19. července vymazal všechny získané úspěchy a uvrhl armádu i společnost do ještě většího chaosu a defétistické nálady.

zasloužené pozornosti. Bylo jim dovoleno zahájit nábor do dvou vznikajících československých divizí. Dlouho odkládaný sen se Čechoslovákům splnil.[603]

Do slibně rozehrané partie však vstoupila další událost, bolševická revoluce. Na počátku listopadu 1917[604] se moci ujaly bolševická strana, do čela státu se vyšvihl V. I. Lenin. Co to znamenalo pro Čechoslováky? *„Sotva se však stalo zjevným, že bolševici si přejí mír za každou cenu, nemohlo být smíru mezi nimi a Čechoslováky, jimž jedině vítězné završení války slibovalo naději na úspěch … I pohlíželi bolševici na československé osvobozenecké hnutí s nedůvěrou: bylo přece plodem carského režimu a hlavně – bylo to silné nekomunistické hnutí na ruském území, organizované vojensky.“*[605]

Čechoslováci dostávali výzvy k zachování neutrality – nevměšování se do interních ruských záležitostí.[606] Zpočátku se neutrální chování, i když to bylo pro mnohé z legionářů obtížné, dařilo udržovat. Z výše zmíněného citátu ale jasně vyplývá, že bylo jen otázkou času, kdy dojde k větším či menším třenicím mezi bojechtivými legionáři a ruskou vládou, snažící se o co nejrychlejší uzavření separátního míru s Centrálními mocnostmi. To chápala i politická reprezentace mimo Rusko – snažila se evakuovat jednotky přes Vladivostok a Tichý oceán[607] do Francie, kde by se znovu zapojily do bojů. Rozkaz k evakuaci byl vydán 20. února 1920.[608] Čechoslováci začali narychlo opouštět Ukrajinu. Ústup a evakuaci jim notně zkomplikoval separátní mír uzavřený 3. března 1918 mezi sovětským Ruskem a Centrálními mocnostmi. Rusko bylo vyřazeno z boje, německé oddíly postupovaly na Ukrajinu a Čechoslováci? I přes značný vojenský potenciál to byla v obrovských

---

[603] Brzy se přihlásilo téměř třicet tisíc dobrovolníků. Z nich byl vytvořen samostatný československý armádní sbor o dvou divizích. Každá z nich čítala čtyři pluky o třech praporech, součástí každé byla jedna dělostřelecká brigáda a rota technického zabezpečení.

[604] Přesněji 7. listopadu 1917, podle ruského kalendáře na konci října 1917.

[605] R. SAK, *Anabáze*, s. 19.

[606] První taková výzva pochází z konce května 1917 od T. G. Masaryka: *„Konečně vás* [československé legionáře, pozn. J. V.] *žádáme, abyste se v žádném případě nevměšovali do poměrů v ruské armádě; straňte se všech rozporů, neúčastněte se jich a ovšem nemůže být vaším úkolem dělat v ruské armádě pořádek.“* TAMTÉŽ, s. 19.

[607] Objevily se i varianty počítající s částečnou evakuací ze severoruských přístavů Archangelsk a Murmansk.

[608] Vydala jej Odbočka Československé národní rady na Rusi (dále jen OČSNR), vrcholný orgán spravující ruské záležitosti, odbočka Národní rady sídlící v Paříži.

rozlohách Ruska jen hrstka mužů, hrstka, která se mohla v ruském „moři“ rychle utopit…

A Rusové se snažili, aby k utopení došlo. Řadou obstrukcí a průtahů[609] zdržovali československé ešelony,[610] až nakonec došlo, díky iniciativě místních funkcionářů, k úplnému zastavení pohybu na východ.[611] Ruská politická reprezentace si však přála zbavit se co nejrychleji nebezpečného vojska a dostat jej mimo své území. Proto navrhla pokračovat v evakuaci 2. divize do Vladivostoku, 1. divize měla být přepravena do Archangelsku.[612] Jak by tento záměr dopadl v praxi, už se bohužel nedozvíme. 14. května 1918 totiž došlo na Čeljabinském nádraží k proslulému incidentu. Československý voják byl těžce raněn kusem železa, který byl vyhozen z projíždějícího vlaku německých a maďarských zajatců. Údajný pachatel byl zlynčován, deset Čechoslováků ze strážního oddílu arestováno místním sovětem. Československá odpověď byla rychlá – dva pluky vyrazily do města a během krátké doby jej ovládly. I přes pokusy celý incident urovnat, vypuklo záhy mezi oběma stranami otevřené nepřátelství…

Ještě před čeljabinským incidentem došlo k svolání sjezdu vojenských delegátů československého vojska.[613] Jaký byl původní cíl sjezdu? *„Legalizovat onu dvojjedinou podobu legií jako řádně organizovaného vojska a současně též politického sdružení občanů usilujících o svobodu své vlasti.“*[614] Tuto dvojjedinnost bude dobré si zapamatovat, protože se později výrazně promítne do osudů II. sjezdu československého vojska na Rusi a tím i do osudu Františka Pražana. Ve vzrušené situaci jsou však výsledky sjezdu naprosto odlišné. Jeho závěry v podstatě vyvádějí legie z dosavadní neutrality a staví je proti bolševickému

[609] Jedním ze sporných bodů bylo dojednané předávání zbraní Rusům – jednotliví ruští velitelé často požadovali odevzdání většího, než domluveného, množství, to samozřejmě nebylo legionářům po vůli a vznikaly četné konflikty…

[610] Slovo ruského původu, označení pro jednotlivý vlak, transport.

[611] Většina vlaků se zastavila 10. dubna 1918.

[612] Tento plán byl schválen i dohodovými spojenci, hodil se zejména Britům, kteří plánovali brzké vylodění svých jednotek v Archangelsku.

[613] Svolala jej Odbočka Československé národní rady na Rusi.

[614] R. SAK, *Anabáze,* s. 33.

Rusku.[615] Následující období, ve kterém legie svým energickým jednáním ovládly značnou část Ruska a celou sibiřskou magistrálu, pro nás překvapivě není až tak zajímavé. Zajímavější věci se začnou dít až poté, co se na přelomu let 1918-1919 vyčerpaní a ruskými poměry stále více frustrovaní legionáři začnou bouřit proti dalším bojům s bolševiky. Vraťme se však nyní od celého šedesátitisícového československého armádního sboru zpět k jeho malé součásti – novopečenému legionáři Františku Pražanovi.

7.1 „Jsem instruktorem 4. čety.“[616]

„Přijeli naši známí z Petrop(avlovsku). Rozhodli jsme se, že brzy pojedeme za nimi.“[617] Po dlouhém rozmýšlení se Pražan i s kamarády rozhodli pro vstup do československé legie. 30. července[618] opouští Kokčetav a přes Petropavlovsk se dostávají do Omsku, hlavního města nové republiky. 3. srpna se stává Pražan legionářem, o čtyři dny později je zařazen k strážné rotě 1. záložního pluku. Vstup do legií je na první pohled velkou událostí, ve všedním životě novopečeného legionáře se ale příliš nezměnilo. Pražan se věnuje kancelářské činnosti, i když tentokrát má novou podobu – eviduje materiál a munici, rozděluje zbraně, ruční bomby[619] a munici, píše seznam dobrovolců své roty atd. Ubyla, jakoby mávnutím kouzelného proutku, starost o jídlo, o které bylo v legiích, na ruské poměry, dobře postaráno.[620] A zůstal hlad po kultuře – navštěvuje se kino,[621] divadlo, výstavy[622]

[615] Účastníci sjezdu odmítají vydat zbraně ruským sovětům a zřizují Prozatímní výkonný výbor, orgán, který se jako jediný má starat o přepravu celého vojska do Vladivostoku. V podstatě tak obchází OČSNR.

[616] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 222.

[617] TAMTÉŽ, s. 212.

[618] Tedy již po 1. sjezdu československého vojska na Rusi i po čeljabinském incidentu a vypuknutí otevřených střetů s bolševiky.

[619] Starší název pro ruční granát.

[620] Obzvlášť tato změna vynikne v porovnání s předchozím obdobím v Kokčetavi, kde jsou zápisky plné poznámek o jídle. Od příjezdu do Omsku nastává přesný opak – kromě svátků a nečetných oslav, je uměním najít jakoukoli zmínku o jídle.

a různá představení, zpívá se.[623] Přibylo dramatických momentů – často je držena pohotovost, na denním pořádku jsou konflikty mezi legionáři a místními,[624] reflektují se veškeré politické události, o kterých se legionáři dozvídají.[625] Pražanovi přibyla i funkce důvěrníka, do které byl zvolen v listopadu roku 1918.[626] Přesto je to stále celkem poklidný život.[627] Přijde Štědrý den roku 1918, při dobré večeři se vzpomíná „*všech doma i v poli padlých i živých*“.[628] Silvestr je u strýčka z Ameriky, ale program je krátký, brzy se jde spát.

Rok 1919 bude pro Pražana velmi hektickým. Předzvěstí jsou stále častější záznamy s podobnými tématy: zhoršování situace, rozkol mezi vojáky a důstojníky, touha už konečně odjet domů.[629] Vyvrcholením revolučních nálad ve vojsku je mimořádný sjezd v Jekatěrinburgu[630] a hlavně II. sjezd československého vojska na Rusi. Na obou byl Pražan, jako zvolený delegát, přítomen. Průběh obou sjezdů

---

[621] *„Šli jsme do kina (Revoluce v Moskvě a Zvoník u M(atky) B(oží) v (Paří)ži).“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 235.

[622] *„K večeru jsme byli na výstavce. Památek tři sály. Mnoho maleb a perokreseb(ných) náčrtů, fotografií, plánů bojišť, brožur, pohledů (Praha, slet) sochy. Kořist od bolšev(iků) – prapory, rozbitá lafeta, mnoho květin v hrncích. Lidí mnoho.“* TAMTÉŽ, s. 225.

[623] V tomto období jde suverénně nejčastěji o zpěv písně Kde domov můj.

[624] Jedním z dramatických dnů byl například 18. listopad roku 1918. *„Ve tři a půl nás zbudili – byla opět pohotovost. K šesté boj, ovšem malý. Jeden oddíl kozáků odzbrojil druhý (150), že to byli monarchisti. Náš jeden náhodně raněn, když šel pro čaj.. V noci přišel velitel. Leželi jsme ustrojeni a připraveni. Byl klid.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 240.

[625] V deníku jsou zprávy často zmatené a neúplné. Typickým příkladem může být zápis z 2. listopadu 1918. *„Večer nové radio: rozvrat vojsk na ital. frontě, v Pole* [jedná se o istrijské město Pula, pozn. J. V.] *desant spoj(enců)… ve Vídni nepořádky, delegace Čechů do Švýcar.“* TAMTÉŽ, s. 237.

[626] A jak poznamenává, byl zvolen všemi hlasy. Důvěrníci byli produktem již dříve zmíněné dvojjakosti vojska. Šlo o rotní důvěrníky, rotné, plukovní a divisní výbory. Nejvyšším orgánem pak byl sjezd vojska. Důvěrníci často plnili nevděčnou úlohu zprostředkovatelů mezi vojáky a důstojníky.

[627] Který je ovšem čím dál častěji přerušován tragickými událostmi. Pro Pražana je nejsmutnější zpráva o smrti Afanáse – Františka Panáče, který zahynul v boji.

[628] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 248.

[629] Symptomatické jsou zápisy z 18. a 19. února 1919: *„Odpol. schůze v zastup(itelstvu). Poměry horší a horší … Po obědě dův(ěrnická) schůze. Nepořádky veliké. Chceme pluk. Plnomocníka. Deputace k vel(iteli) pl(uku).“* TAMTÉŽ, s. 260-261.

[630] Konal se ve dnech 24. března – 17. dubna 1919.

i jejich výsledky popíši maximálně úsporně.[631] Výsledkem jekatěrinburgského sjezdu, kterého se zúčastnil i Bohdan Pavlů, politický plnomocník československého vojska, bylo prohlášení, které ve své podstatě vyzývalo k pasivní rezistenci. Legionáři se neměli účastnit „proti partyzánských" akcí, neměli aktivně vystupovat proti místnímu obyvatelstvu, práci v ruských podnicích měli omezit na minimum. A trpělivě vyčkávat druhého sjezdu…

Drama kolem II. sjezdu československého vojska na Rusi, zakázaného ještě před jeho shromážděním, začalo 20. května 1919 v Tomsku. Výsledek první rezoluce byl jasný a rozhodný: odpravit vojsko co nejrychleji domů. Než se to podaří, skončit zasahování do ruských záležitostí a obnovit neutralitu legií. Druhou zastávkou, do které byl sjezd přenesen, byla stanice s poetickým názvem – Zima. Konečnou pro delegáty byl Irkutsk. Zde byli internování, místní posádka ale vypověděla poslušnost svým důstojníkům a zajaté delegáty osvobodila.[632] Celé drama nakonec skončilo shodou – delegáti se přípisem podřídili československé vládě,[633] Bohdan Pavlů naopak uznal požadavky sjezdu. Ale to by bylo v rozháraných ruských poměrech příliš šťastné řešení. Na rozkaz generála Janina[634] byli delegáti sjezdu

[631] Jaké důvody mě k tomuto kroku vedly? Bylo jich vícero. Jednak jsou oba sjezdy a jejich veškerá agenda záležitostí převážně politickou. Tématem mé práce je ale mapování každodennosti, ne „exkluzivit", kterých se Pražan účastnil. Zároveň jde, alespoň podle mne, o téma natolik zajímavé, že by si zasloužilo vlastního zpracování v samostatné studii – rád bych se tomuto problému někdy v budoucnu věnoval… Umístění takovéto autonomní studie do mé práce mi přijde nekoncepční a pro čtenáře matoucí. Zároveň, pokud by mělo být poctivě a přehledně zmapováno pozadí událostí, které utvářely atmosféru na obou sjezdech, by neúnosně narostl rozsah práce. A jak jsem se již zmínil, odchýlil bych se od původních cílů této diplomové práce. Případné zájemce do třetice odkazuji na výtečné zpracování zmíněné problematiky v knize R. SAKA, *Anabáze*, Jinočany 1996.

[632] Tato nejednost ve vojsku vedla k demisi Bohdana Pavlů, generála Jana Syrového a podplukovníka Rudolfa Medka. Posíleni tímto krokem se delegáti rozhodli obsadit pomocí spřízněných jednotek redakci Československého deníku, oficiálního listu legií, který zastával linii vládní, resp. linii vedení. Kancelář byla obsazena, ale „úspěch" měl krátkého trvání. Již druhý den vyšel deník ve své obvyklé podobě.

[633] Uvádím celé znění zmíněného přípisu, kterým fakticky skončila aktivní činnost sjezdu. *„Podepsaní prohlašují, že přiznávají zákonnou platnost všech příkazů vlády Československé republiky i jejich podřízených orgánů. Je zabezpečeno, že veškerá přání i žádosti budou předloženy ke konečnému rozhodnutí vládě Československé republiky i také poselstvu Národního shromáždění. Irkutsk 14. června 1919."* J. ŘEPKA, *II. sjezd československého vojska na Rusi. Události a dokumenty*, Praha 1928.

[634] Maurice Janin, francouzský generál, vrchní velitel československého vojska na Rusi.

internování a posléze byl celý sjezd – padesát tři delegátů – odvezen do Vladivostoku. Zde měli setrvat až do příjezdu delegace z vlasti, která by celou věc dořešila.

7.2 „Připomínali jsme si Havlíčkovy časy a rakouskou policii.“[635] V internaci na Gornostaji a Ruském ostrově

Jedním z účastníků rebelujícího sjezdu byl i František Pražan. A účastníkem ne ledajakým – zastával dokonce post sekretáře sjezdu![636] Jak už jsem zmínil v předcházejícím textu, pominu raději veškeré sjezdové události a okolnosti internace. Budu se věnovat dlouhé cestě do Vladivostoku, resp. do bývalých ruských kasáren pár verst za městem, pobytu v nich a později na Ruském ostrově, kam byli delegáti převezeni.

18. července byli delegáti v irkutské internaci. Aniž to věděli, trávili poslední den v Irkutsku. Po půlnoci byli probuzeni a tajně odvedeni do přistaveného vlaku. *„Co se v nás odehrávalo, těžko napsati, Jak s námi jednali čistě po rakušácku jak za dob Havlíčkových.“*[637] K ránu přijíždí k Bajkalu. Ze zápisků je poznat, že ani mučivé napětí a nejistota vzniklá při a hlavně po II. sjezdu vojska Pražana příliš nepoznamenala. Je pořád dobrým pozorovatelem okolí,[638] všímá si rázu krajiny, [639] fauny a flóry.[640] Dalšími objekty, kterým věnuje Pražan velkou pozornost, jsou

[635] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 305-306.

[636] V některých pramenech je jeho funkce označována i jako jednatel. Myslím si ale, že označení sekretář je pro činnost, kterou vykonával, daleko přesnější a vhodnější.

[637] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 306.

[638] *„Trať jde podél břehu. Cestou je 39 tunelů a 14 galerií. Něco podob(ného) jsem dosud neviděl.“* TAMTÉŽ, s. 306.

[639] *„Mezi tím jsme měli opět „prověrku“ a byli jsme u jezera. Květena velice rozmanitá (lilie, žluté máky, mnoho jiných). Lesy, čisté říčky, hory z bílým mramorem, jak sníh bílým.“* TAMTÉŽ, s. 306-307.

[640] Obzvlášť bohaté rostlinstvo Pražana fascinovalo. Často doslova vypočítává, které květiny z vlaku viděl, když nezná jejich přesný název, přirovnává je k flóře domácí.

nejrůznější etnika žijící kolem trati[641]… Vlak projede Čínou a poté se opět navrací do Ruska. 29. července jsou zajatci na dočasném konci své pouti. Zastavují u Vladivostoku a jsou dopraveni do kasáren Gornostaj. Jak to zde vypadalo? *„Jsme ubytováni v kasárnách zděných. Všude však vlhko, na betonové podlaze voda i bláto.“*[642]

Na nepohodlné ubytování dá Pražanovi zcela zapomenout jitro příštího dne. Ironií osudu mu právě odsun internovaných delegátů umožnil poprvé v životě spatřit moře.[643] Život v Gornostaji je po předchozích událostech zvláštně poklidný. Zajatci se chodí každý den koupat, chytají ryby, dostávají dobrou stravu a dokonce i pivo. Pražan jako sekretář sjezdu pilně sepisuje nejrůznější podklady a materiály o činnosti delegátů. Přesto je ve vzduchu cítit napětí z očekávaného příjezdu delegace z vlasti.[644]

14. srpna delegace konečně přijíždí. Čelním představitelem byl spisovatel František Václav Krejčí.[645] *„Vůdce Dr. Krejčí měl přivítací řeč k nám s pozdravem od vlasti. Žádá vše upřímně vyznati a slíbil spravedlivě souditi. Odpověděl předseda Řepka. S obžalovaných stávají se žalobci.“*[646] Delegace se nakonec na Gornostaj vrátila ještě dvakrát. Při druhé návštěvě byla delegátům nabídnuta přeprava na nedaleký Ruský ostrov, ovšem pod podmínkou, že přestanou agitovat. Pražan však měl jiné starosti. *„S nedočk(avostí) četl dopisy bratrovy, ale hned jsem poznal, že tatínek asi nežije. Zprávami jsem mnoho nebyl potěšen. Kromě toho došly lístky*

---

[641] 19. července si Pražan prohlíží *„Viděli Burjaky v nár. krojích i Burjaky s malými kloboučky s barevným dnem … Jinak dlouhý barevný plášť, převázaný bar(evnou) šňůrou, na prsou ozdoba v pravém úhlu. Typy mongolské.“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 308. 20. července vidí první Japonce a Japonky, o tři dny později první Číňany.

[642] TAMTÉŽ, s. 315.

[643] *„Po prvé v životě u moře (Tichého oceánu). Pohled krásný. Nedaleko Ruský ostrov* [na který budou delegáti zanedlouho odvezeni, pozn. J. V.]*, kde nemocnice, kasárny, naši nemocní evakuováni. Moře nebylo klidné, ale přes to jsme se vykoupali. Chytali jsme ježky, hvězdice různých druhů, kraby, škeble, mořské chaluhy a j. živočichy. Byli jsme veselí. Každý měl těch památek plný šátek.“* TAMTÉŽ, s. 316.

[644] Jejím úkolem bylo připravit vojska na co nejrychlejší odjezd z Ruska přes přístav Vladivostok.

[645] Celkem měla delegace patnáct členů.

[646] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 320. Celé setkání se neslo, stejně jako řeč Krejčího, ve které je opět patrná dvojznačnost vojenské a občanské stránky věci, v překvapivě přátelském duchu. Internovaní delegáti byli tímto průběhem, jak si poznamenal Pražan, navýsost potěšeni.

od Kostlána[647]*, (který myslí, že nás zastřelili). Neměl jsem už do psaní chuti. Domov mi leží v hlavě.“*[648] Zbylých pár dnů na Gornostaji je ve znamení kancelářské práce a procházek po okolí.

25. srpna jsou zajatci přepraveni na Ruský ostrov, kde se setkávají s již dříve evakuovanými legionáři, mezi kterými nacházejí mnoho známých. Domovem se jim stávají kasárna vzdálená od přístavu asi osm verst.[649] Delegáti jsou sice hlídáni,[650] ale volnost jejich pohybu po ostrově není, až na krátké období domácího vězení, nijak omezována. Jak vypadá všední den na Ruském ostrově? Vždy je spojen s mořem. Pokud je počasí, delegáti se koupou a jezdí na loďkách, když ne, loví ryby a sbírají rozličné mořské živočichy.[651] Láká i samotný ostrov. Pražan se často prochází, sám své procházky označuje za *„průzkumné cesty“*. Nachází při nich věci zvláštní – kapradiny vysoké jako dospělý člověk, osm obrovských zapomenutých houfnic, ale i věci obvyklejší a příjemnější – dva stromy vlašských ořechů, velké množství hub, které se stávají vítaným doplňkem stravy… Když se nechytá a nepromenáduje, tak se vaří různé pochoutky a upravuje se prozatímní domov. Po večerech se diskutuje nad nejčerstvějšími událostmi, zpívá, hrají se různé hry. Zpestřením je občasný výlet do Vladivostoku. A ani na Ruském ostrově se Pražan nezbavuje věčného sepisování materiálů a nejrůznějších prohlášení.

Smutným vytrhnutím z všedních dní na Ruském ostrově je potvrzení úmrtí Pražanova otce, který zemřel v prosinci roku 1918.[652] Veselejší příležitost k rozptýlení poskytovala oslava výročí bělohorské bitvy.[653] *„Odpoledne přišla delegace z města. Večer schůze (referát br. Sýkora a Bednář). Potom histor(ický) večer k výr(očí) bělohor(ské) bitvy. 1. Zazpíván chorál Prausův. 2. br. Lonský*

---

[647] Pražanova přítele, výrobce dřevěných ptáčků, z pobytu v Kokčetavi.

[648] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 322.

[649] Viz. Pražanem zhotovená mapa Vladivostoku a Ruského ostrova v příloze.

[650] Legionářům, kteří je hlídají, přezdívá Pražan posměšně „Švejci“.

[651] *„Chytili jsme zvláštní, velice pěknou larvu, několik raků poustevníků a vyplašili jsme na sta krabů pod kameny. Obešli jsme celý záliv a zpět domů .“* F. PRAŽAN, *Deník*, s. 325-326.

[652] *„Došel právě dopis od Lády, že tatínek zemřel 31. XII. 1918 v Plzni u Máři* [sestry Františka Pražana ml., pozn. J. V.] *chřipkou špan(ělskou) a mrtvici mozku. Byl jsem opět zarmoucen.“* TAMTÉŽ, s. 331. V jakém pořádku a s jakou rychlostí byla doručována korespondence, když se Pražan dozvídá o této smutné události po deseti měsících, není třeba příliš rozebírat.

[653] A nebyla to jen příležitost k rozptýlení – pro delegáty byla připravena lázeň s teplou vodou, Pražan při tom vzpomíná, že se nemyli v teplé vodě od pobytu v Irkutsku…

po krátkém úvodu recitoval své básně (podle Petra Bezruče – Petr Bezpráva přenáší na papír všechnu svoji bolest nad zklamáním a osudem armády čsl.…) 3. Kde domov můj … Strýček z Am. nám poslal knihy, čokoládu, dop. papír, míč kop(ací), box(erské) rukavice.“[654] A na ještě jedno výročí si Pražan vzpomněl – 30. listopadu 1919 tomu bylo právě pět let, co upadl na ruské frontě do zajetí…

Proslýchá se, že delegáti budou brzy odesláni domů. To opět jen posiluje nejistotu a zvyšuje touhu po konečném rozsouzení jejich sporu.[655] Toho se ale na Ruském ostrově nedočkají. 21. prosince se dozvídají, že o dva dny později proběhne naloďování na japonskou loď, která je odveze do Itálie. Konají se poslední přípravy, balí se všechny potřebné věci a II. sjezd československého vojska na Rusi vydává své poslední dokumenty.[656] Prvním z nich je prohlášení československému vojsku na Rusi. Druhým, obšírnějším, je zpráva vládě československé republiky, která má být po návratu do vlasti předložena prezidentu Masarykovi a všem ministrům.

22. prosince se dlouho do noci zatloukaly kufry. 23. prosince byli delegáti časně ráno vzbuzeni a dopraveni na loď, která je odveze domů.[657] *„Dostal jsem číslo postele až u stropu – 972. Hned jsem se vydal do města za Emanem a do baru pro dárky … Asi k 8. h. jsme našli loď. Nastalo rovnání. Málo místa a zima (netopí se).“*[658] První noc na lodi je poslední nocí u ruských břehů. Po pěti letech, na Štědrý den roku 1919, Pražan definitivně opustí Rusko…

---

[654] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 339-340.

[655] *„Hoši se připravují do města. Ultimativní žádost do týdne oznámiti kdy a kým bude vyřešen konečně náš spor.“* TAMTÉŽ, s. 343.

[656] Obě byla vydána 23. prosince 1919, tedy den před odplutím z Ruského ostrova.

[657] Pražan se při nástupu na loď setkává neuvěřitelnou náhodou opět se svým kamarádem Josefem Hladíkem.

[658] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 350.

8. Domů!

„*Shunko Maru*[659] *(Jarní paprsek) jest jméno lodi, která nás má dovézti do Terstu. Podle slov kapitána jest to zcela nová loď, neboť byla spuštěna na moře teprve v listopadu a koná tudíž první svojí velkou cestu po moři. Je majetkem japonské akciové společnosti „Gokoschakai" v Kobe…*"[660]

Prosinec roku 1919. Pražan je už více než pět let pryč z domova. V Rusku zůstává spolu s ním ještě celá řada legionářů. Netrpělivě čekají na okamžik, který je definitivně oddělí od čím dál víc prodlužovaného a tím víc nechtěného pobytu v Rusku a přiblíží je vlasti. Jaké byly pocity legionářů těsně před a během odjezdu? Byl odjezd „oddechnutím" nebo byl naplněn i sentimentalitou a vzpomínkami na dobu strávenou v Rusku?[661] A jak probíhala samotná cesta po moři? Pro mnohé to byla první mořská plavba a to plavba často poměrně dlouhá. Jak žili ve stísněných poměrech na lodi? A jaké byly jejich dojmy z exotického prostředí, kterým pluli a z přístavů, v kterých pravidelně zastavovali na doplnění zásob?

Štědrý den roku 1919. Blýská se na lepší časy. Tohle blýskání má pro Pražana zcela konkrétní podobu. Jde o japonskou pronajatou loď,[662] která má odvézt legionáře[663] z Ruského ostrova do Terstu a odtud se mají konečně vydat domů. Cesta začíná 24. prosince „*asi o 1 ½ hod. vyzvednuty kotvy a nastal odjezd. Kolos*[664] *se pomalu otáčel. Objeli jsme Rus(ký) ostr(ov).*"[665] Loučení s Ruskem nebylo jen

[659] Pražan v deníku uvádí jméno lodi ve tvaru „Sunko-Maru".

[660] Archiv autora, *Shunko Maru, neperiodický list pro 15. evakuační transport*, s. 2.

[661] Tato otázka je nejaktuálnější u vojáků, kteří se, tak jako Pražan, dostali do zajetí hned na začátku války. V Rusku pak žili čtyři i více let, je tedy zřejmé, že v nich pobyt v „nedomácím" prostředí musel nechat za tu dobu hodně vzpomínek, dobrých i zlých.

[662] Loď byla pronajata na pět měsíců i s japonskou posádkou. Ta čítala celkem padesát sedm lidí, z toho dvanáct důstojníků a pětačtyřicet námořníků.

[663] Spolu s legionáři odváží loď i osazenstvo tzv. školy nezletilých.

[664] Podle informací poskytnutých japonským kapitánem Jomagatou: „*Nosnost* [resp. výtlak, pozn. J. V.] *Shunko Maru obnáší 11 000 tun, včetně s uhlím a vodou… Rozměry lodi jsou následující: 425 angl. stop (130 m) dlouhá, 45 stop (15 m) široká a 37 stop (11 m) hluboká… Normální ponor lodi jest 24 stop (7 m).*" Archiv autora, *Shunko Maru, neperiodický list pro 15. evakuační transport*, s. 2.

[665] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 350.

radostné. „*Většina na palubě. Všecky pocity střídaly se v duši* [podtrhl J. V.].“[666] Je otázkou, jak přesně Pražan vystihl duševní rozpoložení svých kamarádů. Pro něj však platí, že nálada byla spíše stísněná, nikde v jeho zápiscích nenajdeme euforické oslavy odjezdu. Strach z plavby? Silné vzpomínky na pět let strávených v Rusku? Obavy z toho, co ho čeká doma? Nebo možná jen prostá únava po všem, co v Rusku prožil... Štědrý den i Boží hod proběhly bez oslav, Pražan s kamarády vzpomíná na domov. První dny na palubě jsou ve znamení zkoumání nového, dočasného domova.[667] A není to jen zkoumání příjemné. Již druhý den na palubě „*mořská nemoc již začíná. Točila se mi hlava, proto jsem celé odpol. ležel a nejedl*.“[668]

8.1 Téměř každý je na palubě…[669] Moře a přístavy

Legionáři se na palubě lodi rozhodně nenudili. Prozatím pominu různé formy „kultury“, kterými bavili sebe a své kamarády na lodi, o nich pojednám později. Nyní se chci věnovat zábavě takřka nevyčerpatelné: pozorování moře a jeho fauny a hlavně reflexi vzhledu a života přístavních měst, ve kterých Sunko Maru pravidelně zastavovala, aby doplnila zásoby. A že bylo co zaznamenávat a rozebírat… Po třech dnech plavby je Sunko Maru poblíž nejjižnějšího japonského ostrova Kjúšú a vplouvá do přístavu Karatsu.[670] Už zběžný pohled Pražana zaujal. „*Vše velmi pečlivě sděláno jako zahrádky*.“[671] Po zakotvení v přístavu nastal velký shon. Jednak se nakládalo uhlí, atraktivnější podívanou ale slibovaly připluvší loďky kupců. „*Zpočátku se zboží vytahovalo v košíku, za st. rus. rubly, dolary, jeny. Potom vše vytáhli na palubu a v několika minutách byl obchod v proudu na několika místech.*

[666] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 350.

[667] 25. prosince si Pražan poznamenává: „*Prohledal jsem si palubu podrobně. Vzadu u kormidla počítací strojek na rychlost … Loď je asi 180 kroků dlouhá*.“ TAMTÉŽ, s. 351.

[668] TAMTÉŽ, s. 351.

[669] TAMTÉŽ, s. 351. Popis situace při plavbě podél japonských ostrovů.

[670] V deníku je označován jako „Karatshu“.

[671] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 351.

(pohledy, pomeranče, mandarinky, střevíce, mýdla, šátky atd).“[672] Uhlí nepodávali jen muži, ale i ženy a děti.[673] V kontrastu k tomuto chaosu, upoceným a špinavým obchodníkům s uhlím, působí japonská krajina i město upraveně. *„Při slunečném osvětlení bylo vidět pečlivě upravených políček na kopcích.“*[674]

Sunko Maru se v přístavu zdržela další dva dny kvůli cyklonu. Díky tomuto zdržení proniká Pražan blíže k tajemstvím japonské gastronomie. „*Japonci vaří a pekou létavé ryby, vozí jich celé koše*.“[675] 30. prosince se, za stále ještě řádícího cyklonu, vydávají na další plavbu. Na Silvestra se moře uklidňuje, Pražan s kamarády opět vzpomíná na domov. Nový rok zastihl loď s legionáři poblíž Šanghaje. Do samotného přístavu se nedostali, Pražan si tak jen poznamenává, že voda zde byla silně kalná.[676] Plavba dál pokračuje bez problémů, na širém moři není příliš co zajímavého vidět, proto se poznámky stávají poměrně stereotypními.[677] Občasným rozptýlením jsou jen rozliční mořští živočichové. Tak „*jsme dnes viděli u lodi plouti dlouhého hnědého hada s černými skvrnami*“,[678] jindy zase loď doprovází několik delfínů.

Velkou změnou byl příjezd do Singapuru.[679] Pražan lapidárně komentuje: „Bylo to podívání!“ Singapur té doby byl opravdovým Babylonem. „*Město čistě rázu*

---

[672] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 352.

[673] Pražan si všímá častého zapojování dětí do těžké práce: „*Celý den pršelo a ubohé děti, celé černé, s hadrem přes hlavu a koncem v ústech* [sic! J. V.] *nakládaly*.“ Toto zvláštní postavení dětí dokládá i jiný postřeh. Brzy po příjezdu obchodnických bárek *„přijely dvě loďky dětí, které žebraly cigarety*“. TAMTÉŽ, s. 352.

[674] TAMTÉŽ, s. 353.

[675] „*Ryba má velikou hlavu, je růžové až červené barvy. Ostnoploutvá. Za hlavou složená křídla, zelená s modrými skvrnami, pod nimi po třech nožkách a ještě za nimi ploutve*.“ TAMTÉŽ, s. 353-354. Zda tuto, pro středoevropana, exotickou pochoutku ochutnal, se Pražan nezmiňuje. Hned následující poznámka, totiž „*Naši začínají péct chléb*“, napovídá možná mnohé…

[676] Barva vody odpovídá tzv. brakické vodě. Ta vzniká v místech ústí řek do moře, barva odpovídá množství nečistot a kalů, které řeka do moře přináší. Šanghaj leží na ústí řeky Jang-c'-ťiang, ta je v deníku zachycena ve fonetickém tvaru – Jangsekjank.

[677] Pražan si stručně zapisuje panující počasí a stav moře. Přivyklý na rozmary moře se omezuje na konstatování typu opět to trochu houpá apod.

[678] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 356. Jde o zápis z 6. ledna.

[679] Sunko Maru dorazila k Singapuru 12. ledna 1920 a zdržela se v přístavu po dva dny. O tom, jak velký rozdíl byl mezi všedními dny na volném moři a příjezdem, pobytem v různých přístavech, svědčí i nesrovnatelný rozsah poznámek v deníku.

exotického. Lodi holand., franc., japon. dost. Lodi provázejí Malajci nazí na malých loďkách, kteří žebrají a házené kovové peníze z moře vytahují v zubech, potápějíce se.“[680] Brzy poté, co Sunko Maru obklopil houf bárek a člunů, došlo na záležitost již tradiční – obchod vším možným. Korále, mušle, banány, kokosové ořechy, ananasy, pomeranče… Pestrá skoro tak, jako je nabídka, je i forma platby za zboží. *„Pepek koupil čepici banánů a pomerančů za stř. rubl.*“[681] Na rozdíl od Šanghaje v Singapuru se Pražan podíval i do vlastního přístavu a prošel se po městě. Mumraj, který zažil po příjezdu se opakuje. První, čeho si všímá, je pestrost lidí a jejich oděvů. „*Všude různých národů, kteří po svém oděni. Malajci v turbanech a úz(kých) sukních, jiní po evropsku, jiní téměř nazí jen se zástěrkou. Někteří skoro černí, mezi nimi typy velice pěkné. Jsou z většiny velmi hubení, chodí zpříma a pohled sebevědomý.*“[682] Zajímavá je tato pasáž hned z několika důvodů – ten nejpatrnější spočívá v popisu stylu oblékání jednotlivých vrstev, etnik. Mezi řádky se dá vyčíst i jistá ideální harmonie, souznění, které ve městě mezi jednotlivými etniky panuje. Byla realita opravdu taková? Nejspíš ne. Obraz reality byl v zápise nejspíš transformován vlivem Pražanovy filantropie. Ostatně, nad slunce jasnější doklad Pražanova smýšlení je o pár řádek dál. Ve městě naráží na celou řadu „*Číňanů, kteří vozí malé kočárky (rikša). Nejvyšší číslo jsme viděli 13000. Běhají za několik centů, krok dlouhý, jsou celí upocení a hubení. Vyzývali i nás, my však odřekli tuto nelidskou službu* [podtrhl J. V.].“[683] Mumraj, který panoval ve městě se odráží i na formě poznámek ze Singapuru. Autor spontánně přechází od jednoho zážitku k druhému,[684] jsou tu zvláštní rostliny a stromy,[685] pěkné ulice, ve kterých jezdí

[680] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 359.

[681] TAMTÉŽ, s. 359. Preferovány byly, díky rozličnosti měn a jejich diskutabilní převoditelnosti, nejspíše mince s větším obsahem drahých kovů, i Pražan v obou případech zmiňuje právě stříbrné mince.

[682] TAMTÉŽ, s. 359.

[683] Jako zdůraznění znechucení z této „nelidské služby“ a s obviňujícím podtónem následuje hned za touto pasáží věta: „*Ovšem někteří z bratří i důstojníků jezdili.*“ TAMTÉŽ, s. 359.

[684] To působí v porovnání k ostatním zápisům, formou do velké míry rigidních, ozvláštňujícím a oživujícím dojmem.

[685] „*Na kraji města jsme viděli zblízka první palmy (6 m), kokosové u malého baráčku, banány i jakési stromy s květy pod. kaméliím.*“ F. PRAŽAN, *Deník,* s. 359.

„tramwaye“,[686] domorodci ozdobení různými náramky,[687] špinavé ulice v čínských čtvrtích, obchody, ve kterých musíte smlouvat,[688] kořalny, žebravé děti[689]… Není se co divit, že se večer legionáři vrátili na loď celí unavení.

14. ledna Sunko Maru odplouvá dál. Zápisky se opět redukují na pár vět ke každému dni. Míjí Sumatru, u které Pražan pozoruje hejna létavých ryb, stany domorodců a majáky. 19. ledna potkávají loď s německými zajatci mířící do Hamburku. O den později připlouvají k Ceylonu.[690] Plavba dál probíhá nerušeně. 28. ledna zajíždí Sunko Maru do Adenského zálivu a blíží se k Africe.[691] O den později zastavují v přístavu, který Pražan nepojmenovává ani neupřesňuje jeho polohu. Vzhledem k tomu, že zmiňuje jeho obyvatele jako „Araby a Somály“, jednalo se s největší pravděpodobností o jeden z afrických přístavů na pobřeží dnešního Somálska.[692] „*Město rázu čistě orientálního. Na břehu nová evr. čtvrť. Stavby betonové s plochými střechami a moderní*.“[693] A opět začíná nám již známý lidský mumraj okolo nově připluvší lodi. Obchodníci, Somálové jen v zástěrách, Arabové v sukních a s turbany, somálští kluci, „*výbor. plavci. S kap(itánského) můstku skákali do moře*“.[694] Líní a slabí dělníci, kteří žebrají o chleba… Pražan si kupuje opět pohledy, mušle a několik datlí na ochutnání. Pozornost věnovaná domorodci Sunko Maru má však jepičí život. Když přijíždí francouzská loď, houfně se všichni přesunují k ní.

---

[686] „*Na ulicích tramwaye. Město evropského rázu. Pěkné ulice i domy několikapatrové. Obchod na obchodu*.“ F. PRAŽAN, *Deník,* s. 359.

[687] *„Mnohé* [děti, pozn. J. V.] *mají ozdobené nohy stř. náramky, uši, nos. I dospělí mají v nose několik dírek, v nich stř. i zlaté knoflíčky, taktéž i v uších … Žen jsme viděli málo. Jsou však pěkných rysů a chodí jako muži.“* TAMTÉŽ, s. 360.

[688] „*Obchodníci nás přímo tahali do svých krámů. Ceny však namnoze o 100 procent zvyšují, muselo se smlouvat… Nejvíce obchodů bylo se zlatem, ovocem, hedvábím. Čínští podomní obch. (jídelny, mlékaři, řezníci, hokynáři, kartáčníci aj.) stojí všude*.“ TAMTÉŽ, s. 360.

[689] „*Děti domorodců nás obklopují a tahajíce nás za ruce žebrají. Dáš-li jednomu, celý houf jich přiběhne a těžko se jich zbavíš*.“ TAMTÉŽ, s. 360.

[690] Ceylon je starší název pro Srí Lanku, ostrovní stát ležící jižně od Indie.

[691] Zde se Pražan mýlí, uvádí totiž, že „*jsme viděli pobřeží Afriky, průliv Džibraltarský však zatím ne*.“ Evidentně se mělo jednat o průliv, resp. průplav suezský.

[692] A s největší pravděpodobností to byl přístav Džibuti v dnešním státě stejného jména. V Pražanově pozůstalosti se totiž dochovalo několik pohledů zobrazujících právě tento přístav.

[693] F. PRAŽAN, *Deník,* s. 367.

[694] TAMTÉŽ, s. 368.

Další plavba vede na sever, do Rudého moře a k Suezskému průplavu. Citelně se ochlazuje. 4. února už má loď po obou stranách pusté břehy Afriky a Sinajského poloostrova. O den později doráží k Suezu. Podobně jako v Karatsu, Singapuru a v africkém přístavu Džibuti, i zde bylo mnoho k vidění.[695] Loď vjíždí do průplavu v noci. Po rozednění se posádka rozmnožila o místního lodivoda a tureckou komisi, která zkontrolovala celou japonskou posádku. Na pustých březích Pražan viděl stanice, většinou s anglickou posádkou, lopatkovité kaktusy, velké jako dům, závěje a hory písku… Zaujalo ho i množství zvířectva – loď doprovázejí hejna malých racků, na březích jsou vidět jednohrbí velbloudi, „*zde spousty vodního ptactva (pelikáni, plameňáci, volavky aj).*“[696] 5. února Sunko Maru zastavuje na konci průplavu u Port-Saidu. A jde se na průzkum města, „*ale bez peněz…*[697] *Prohlédli jsme si evropskou čtvrť, zde mnoho obchodů. Na ulici peněžníků dosti. Arabové nás tahali do krámů. Vojsko tur., angl. i ital., prapory vlály … Do tur. čtvrti nás nepustili z opatrnosti. Vdané Arabky a Turkyně zastřený obličej.*“[698]

Sunko Maru vplouvá do středozemního moře. To chce legionáře ještě naposledy potrápit. *„Nastalo houpání, ale pořádné. Bolela hlava. V noci se vše stupňovalo … Ani jsme nemohli vstát, někteří „honili Davida“.*[699] 10. února již

[695] Pražan to komentuje: *Chtěli jsme si zazpívat, ale každý se chtěl dívat, proto jsme toho nechali*.“ TAMTÉŽ, s. 372.

[696] TAMTÉŽ, s. 373.

[697] Je zvláštní, že i když Pražan jde do města, jak sám píše bez peněz, o pár řádků dál vypočítává věci, které si ve městě koupil… „*Koupili jsme si pohledy, mýdlo a poslali domů po dvou lístkách*.“TAMTÉŽ, s. 375.

[698] TAMTÉŽ, s. 375. Opět je z líčení cítit jistá zmatečnost, způsobená množstvím podnětů, které zůstaly v autorově paměti. Zmíní se tak o přítomnosti vojenských posádek různých států, pak popíše sortiment arabských obchodů, nevpuštění do turecké čtvrti a opět se vrací k vojsku: „*Celé lágry stanů vojska*“. Celé to svědčí o tom, jak velkým a vítaným zpestřením na jinak poměrně stereotypní plavbě byly zastávky v rozličných přístavech.

[699] TAMTÉŽ, s. 376. Ono tajuplné „honit Davida“ nabude zcela prozaického smyslu, když odcituji pasáž z listu, který si sami legionáři na palubě vydávali. „*David, který kdysi zabil Goliáše pronikl na loď Shunko-Maru. Zde svým vyzývavým chováním podráždil „Sibiřské obry“, kteří na konec přešli v útok a honili zuřivě Davida po celé palubě. Dne 28. XII. záhy z rána nahnali ho u zábradlí, odkudž ho vrhli do moře rybám* [podtrhl J. V.].“ Archiv autora, *Shunko Maru, neperiodický list pro 15. evakuační transport*, s. 10.

je vidět pobřeží Albánie a Itálie,[700] o den později plují podél dalmátských břehů. 12. únor. Po proplutí okolo malebného pobřeží Istrie míjí Pirano, Kopar a odpoledne doplouvají do Terstu. Konečně na pevné zemi, blízko domovu… Ale radost veškerá žádná. Pražanovo rozpoložení signalizuje už pohled na ztichlý přístav. „*Přístav pěkný, město výstavné, ale mrtvé*.“[701] I setkání s českými legionáři z Itálie, kteří na své krajany čekali, na náladě nepřidává. „*První zprávy z domova nepříznivé*.“[702] Poslední noc strávená na lodi, od rána se pak nosí balíky ven na molo. Pražan si prohlíží svůj poslední přístav,[703] nakupuje poslední věci domů a loučí se s mořem i se Sunko Maru.

8.2 Vypral jsem si prádlo. Konala se zpěvní zkouška…[704] Všední dny na Sunko Maru

Dny strávené na palubě lodi se neskládaly jen z pozorování moře a jeho obyvatel, návštěv přístavů a obchodování s domorodci. Ba naopak. Většina dnů strávených na volném moři mnoho příležitostí k zábavě neposkytovala. Ale legionáři se dovedli ve stísněných podmínkách zabavit stejně dobře jako v ruském zajetí. V této kapitole se pokusím popsat nejrůznější způsoby trávení „volného času“[705] na palubě. Změnily se nějak nebo zůstaly stejné jako v letech strávených v Rusku? Přibylo v nezvyklém prostředí společných zábav nebo se naopak každý snažil uchovat si alespoň nějaké soukromí?

---

[700] Zde se opět Pražan dopouští drobné nepřesnosti, průliv mezi Itálií a výběžkem balkánského poloostrova nazývá „Otramským“, správně se sedmdesát šest km široký průliv jmenuje Otrantský.

[701] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 377.

[702] TAMTÉŽ, s. 378.

[703] „*Velice čistý a pěkný přístav. Všude ital. vliv cítit. Koupil jsem domů růz. věci*…“ TAMTÉŽ, s. 378.

[704] TAMTÉŽ, s. 358. Zápis ze dne 9. ledna 1920.

[705] Volný čas asi není nejvhodnější pojem, protože po dobu plavby neměli legionáři prakticky žádné stálé povinnosti. Přesto tento pojem používán, abych zdůraznil, že veškeré aktivity, které legionáři provozovali, plynuly jen z jejich svobodné vůle a činorodosti.

Je příznačné, že v zápiscích z prvních dnů na lodi nenalezneme o nějaké „organizované“ zábavě ani zmínku. Veškerý čas zabíral „průzkum“ lodi, pozorování moře a ostrovů, první návštěva přístavu[706] a konečně i přivykání rozmarům moře.[707] Již brzy poté se ale společenský život rozmáhá. Pátý den plavby se schází předsednictvo a jedná o vydávání časopisu Sunko-Maru. Úmysl je schválen.[708] O flexibilitě legionářů vypovídá mnohé to, že desetistránkový „list“ vyšel již 5. ledna, tedy sedmý den po schválení vydávání. Jaké byly cíle redaktorů? „*Časopis „Shunko Maru“,* [709] *jehož první číslo čtenářstvu předkládáme, bude vycházeti v nepravidelných lhůtách. Program jeho je určen prostředím, ve kterém nyní žijeme, a bude přibližně následující: Stručný přehled světových událostí, pokud podaří se získati spolehlivé zprávy a nákup evropských žurnálů. Stručný popis míst, kterými budeme postupně projížděti. Drobné úvahy. Drobné zprávy o našem vnitřním životě a praktické pokyny. Humoristická část – satira. Insertní část. Spolupracovníci jsou vřele vítáni, jmenovitě pokud mohou poskytnouti krátké, obsahově zhuštěné příspěvky. Drobné zprávy z míst a dobré vtipy přijímáme stejně vřele*.“[710] Poslední věta úvodníku je ve své podstatě lapidárním shrnutím omezení a překážek, které narušovaly veškeré kulturní aktivity legionářů. Na straně druhé je dokladem nadšení, které tyto překážky pomáhalo překonávat. „*List následkem technických obtíží je vydáván jednotlivým skupinám v omezeném množství, proto jeho živé kolování mezi čtenáři musí nahraditi tento nedostatek*.“[711] První číslo obsahuje stručný úvod, technický popis lodi Shunko Maru od japonského kapitána a dále naučné pojednání o vzniku větru a jeho extrémních projevech, tedy tornádech, uragánech a smrštích.

[706] Šlo o japonský přístav Karatsu, Sunko Maru v něm zakotvila již čtvrtý den plavby, tedy 27. prosince.

[707] Zejména zpočátku tzv. mořská nemoc, jak píše Pražan, řádila. V některých dnech donutila legionáře zůstávat prakticky celý den na lůžku. Takovým dnem byl např. 30. prosinec, kdy „*mořská nemoc řádila více. Lehl jsem si a tak jsem to vydržel. Ani k obědu jsem nešel. Bylo mi od žal(udku) špatně z toho houpání.*“ F. PRAŽAN, *Deník*, s. 355.

[708] První číslo Shunko Maru, neperiodického listu pro 15. evakuační transport, se zachovalo v pozůstalosti Františka Pražana. Bylo vydáno nákladem delegátů 2. vojenského sjezdu (tedy i Františka Pražana) ve Formozském (Formoza je starší název Tchaj-wanu) průlivu.

[709] V celém listu je název lodi uváděn ve tvaru Shunko-Maru.

[710] Archiv autora, *Shunko Maru, neperiodický list pro 15. evakuační transport*, s. 1.

[711] TAMTÉŽ, s. 1.

Následuje další naučný zeměpisný článek o tzv. kalmovém pásmu[712], mapa dosavadní plavby legionářů[713] a popis zastávky v Karatsu.[714] Poslední oddíl tvoří tři původní básně (Houpání, Dobrý hospodář a Byl) a humorné, ironické pohledy na každodenní život na lodi.[715] Proč zde tak podrobně uvádím obsah listu? Myslím, že dobře vystihuje kulturnost, „lidskost", kterou si legionáři dokázali zachovat a rozvíjet i v těžkých podmínkách. Básně anonymních autorů nepatří k příliš rafinované a hodnotné poezii, jde spíše o mnohdy neuměle zveršované reakce na aktuální situaci tížící legionáře. Přesto jsou dokladem jistého kulturního přetlaku, který v některých z nich byl. Stejně tak ironické postřehy, jeden týkající se nesmyslných obstrukcí při raportu[716] a druhý, alegoricky popisující následky mořské nemoci,[717] ukazují nadhled a kousavý humor, jaký si příslušníci vojska dokázali udržet. Stejně tak geografické články,[718] článek o technických specifikacích Sunko Maru a popis návštěvy přístavu Karatsu dokládají živý zájem o vše, co se legionářů nějak dotýkalo.

V Pražanově pozůstalosti se dochovalo bohužel jen první číslo listu. S určitostí lze tvrdit, že vyšlo i číslo druhé, jeho tisk je zmíněn v zápiscích z 20. ledna. „*K večeru jsem pomáhal Janouškovi s kartama a po večeři Abelesovi s tisknutím 2. č. Sunko-Maru*."[719] O žádných dalších číslech už zmínky nenajdeme. Okolo časopisu Sunko-Maru zbývá poslední otázka: podílel se na jeho vzniku Pražan kromě finančního přispění a pomoci při tisku i nějakým literárním příspěvkem? Odpověď je nejistá. V Pražanově pozůstalosti se dochoval sešit s aktualizovanými básněmi a písněmi, i s tvorbou původní.[720] Je tedy jisté, že psal, nebo alespoň

[712] Oblast kolem rovníku, která je specifická svým klimatem.

[713] Mapu přetiskuji v příloze.

[714] Popis v listu konfrontuji s Pražanovými zápisky v kapitole 8.1 Téměř každý je na palubě… Moře a přístavy.

[715] Kompletní obsah posledních dvou stránek listu uvádím v příloze.

[716] Autor tohoto příspěvku se ukryl pod značkou Alfa.

[717] Celý text tohoto příspěvku uvádím v kapitole 8.1 Téměř každý je na palubě… Moře a přístavy.

[718] Oba články jsou na to, v jakém prostředí vznikaly, poměrně fundované. Jejich autorem je jistý Konstantin Jonák. Jsou to také jediné dva články, které jsou podepsané celým jménem.

[719] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 365.

[720] Blíže obsah Pražanovy literární pozůstalosti rozebírám v kapitole Úvod a některé básně a písně uvádím v příloze.

upravoval poezii. Zda však některá báseň pochází od něj, není možné potvrdit ani vyvrátit.[721]

Jaké byly další kulturní aktivity, kromě tisku vlastního listu? Jedna je pro Pražana i po další legionáře neodmyslitelná a provází je na všech cestách jejich válečné anabáze - zpěv.[722] U Pražana je zpěv samotný doplněn i úpravou, aktualizací písní: „*Kde domov můj? Tam kde řádí Čechů vrazi, předáky nám v žalář sází a kde úpí věrný Čech, zakovaný v okovech, ta nešťastná, krásná země, země česká, domov můj*…“[723] Jak je z textu vidno, nebyl zpěv jen prostředkem kulturního vyžití, ale také možností zúčtovat alespoň na dálku s nenáviděnými nepřáteli. To rozhodně platilo pro období pobytu v Rusku. Zůstal tón písní stejně vyhrocený i při plavbě domů? Nebo převládl sentiment a touha po co nejrychlejším návratu domů a s ním i „smířlivější“ písně? Na palubě je zpěv spojen často i s dalšími formami zábavy – improvizovanými divadelními představeními, kuplety, parodiemi, vyprávěním anekdot… Tak je na Silvestr roku 1919 „*malá zábava sylvestrovská. Zpívali jsme – Večer, Chorál, Keď som, Ty musíš, Kde domov můj*.“[724] Že celou záležitost brali zpěváci seriózně, potvrzuje i množství zkoušek, které pravidelně vykonávali. Silvestrovská zábava však pokračovala. „*Br. Pára dával kuplety a přednášel. Hoch ze školy nezl.*[725] *zazpíval jednu rus. a jednu českou píseň … Byl sice program chudičký, s harmonikou, ale na lodi to muselo stačit*.“[726] Zpívalo se však nejen při významnějších příležitostech. Zpívalo nebo zkoušelo se v různě velkých sborech prakticky každý den. Tak v období od šestého do devátého ledna 1920 Pražan zaznamenává: „*Večer jsme při měsíčku zpívali… Odpoledne byla zkouška velkého sboru na přídi lodi… Skoro celý den jsme polehávali a po čaji zpívali… Konala*

[721] V Pražanově pozůstalosti se dochovala jen hrst původních básní. Básně v listu jsou navíc, jak už jsem zmínil, formálně jednoduché, nelze v nich najít jakékoliv typické figury či obraty, které by pomohly identifikovat autora či jej ztotožnit právě s Pražanem.

[722] Podrobněji se úloze a oblibě zpěvu věnuji v kapitole 6.2.6.2 Hudba, zpěv.

[723] Text dále pokračuje: „*Kde domov můj? Ve vsi u nás jako v městě, svírají se české pěstě, celý národ proklíná vrahy z Vídně, Berlína: Svobodu chce Čechů plémě, mezi Čechy domov můj! Kde domov můj? U nás v nejistoty muce, zrají símě revoluce a čeká se s nadějí bratři že nám přispějí: Na věky pak bude volna, země česká, domov můj*!“ Text je zapsán v Pražanově sešitu s písněmi a básněmi, který je v archivu autora.

[724] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 355-356.

[725] Jednalo se o studenta tzv. školy nezletilých, jejíž členové byli na palubě spolu s legionáři.

[726] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 355-356.

se zpěvní zkouška.“[727] Je nutné zdůraznit, že se nemuselo jednat jen o organizované zkoušky či vystoupení. Mnohdy záznamy v deníku ukazují spíš na spontánnost hudební produkce. Zpívání také provází řadu činností. Zpívá se při praní, pomáhání v kuchyni, uklízení…

Zpěv měl, jak vyplývá z výše zmíněného, v podstatě trojí funkci. Jednak sloužil jako potěcha pro jednotlivé zpěváky.[728] Zároveň umožňoval seberealizaci hudebně nadaným jedincům, jakým Pražan bezesporu byl, při organizaci a secvičování sborů, případně při psaní notových partů a úpravě textů. A konečně, přinášel potěšení ostatním legionářům a členům posádky při veřejných produkcích a zábavách. Ty se konaly nepravidelně, jednak logicky při významnějších příležitostech, jako byla např. výše zmíněná silvestrovská oslava, jindy nelze v datu jejich konání dohledat nějaký hlubší význam. Kdo tyto zábavy, na kterých bývalo vždy plno, organizoval, protože zde se o spontaneitě hovořit nedá, se ze zápisků nedozvíme.

Zvláštní příležitostí, která se bez zpěvu také neobešla, byl pohřeb legionáře Františka Bílka.[729] „*Hned jsme rozepsali „Anděl lásky“ a cvičilo se. Nálada stísněná*.“[730] Pohřeb byl stanoven na odpoledne téhož dne a účastnila se jej i japonská posádka. Japonci dle námořnických zvyklostí zašili mrtvého do „*sil(ného) plachtového pytle … Na prsa přišili červenobílou vlajku, na níž připevněn křížek dřevěný s nápisem a jap. důstoj. darovaná kytička umělých chryzantém*.“[731] Je zvláštní, že se Japonci starali o všechny přípravy. Bylo to z úcty k zemřelému nebo šlo o standardní postup, kdy posádka věděla nejlépe co dělat? V zápiscích nenajdeme žádné komentáře týkající se vztahů a styků legionářů s posádkou. Nemnohé indicie napovídají, že byly víceméně sporadické, hlavně kvůli jazykové

[727] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 357-358. Zápisy z 6., 7., 8. a 9. ledna 1920.

[728] Zpěv měl jistě i očistnou funkci psychickou, Pražan si například zaznamenává pocity při zpěvu české hymny, která byla součástí prakticky každého vystoupení. Zároveň mohl sborový zpěv dodávat a posilovat pocit bratrství, příslušnosti k legionářskému kolektivu. Hlubší zkoumání těchto zajímavých otázek bohužel přesahuje rámec mé práce, ale i tak spadá spíše do pole působnosti odborníků zabývajících se psychologií.

[729] Rodák z Nového Jičína, zemřel 3. února 1920 na zánět středního ucha a mozkových blan.

[730] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 370.

[731] TAMTÉŽ, s. 370.

bariéře.[732] Nejspíš byly tedy pohřební přípravy nechány na japonských námořnících jen z praktických důvodů… Průběh tohoto pohřbu zachytil nejen Pražan, ale i další z legionářů na Sunko Maru, Jan Čížkovský.[733] Pražan: „*Zazpívali jsme Anděl lásky. Vel. lodi podpl. Svátek měl 1krát řeč a po ní br. Řepka se rozloučil s odcházejícím bratrem, jemuž, jako i tisícům jiných, zůstane pomník vyrytý v srdcích čsl. národa* [sic J.V.]. *Po ukončení, za zpěvu hymny Kde domov můj, jap. důst. šlápnutím na zvlášť k tomu upravený provaz* [na kterém spočíval pytel s nebožtíkem, pozn. J. V.] *můstek spustil a za okamžik přijaly vlny novou oběť války*.“[734] Čížkovský: „*Všecky nás překvapila zpráva o náhlé smrti bratra Josefa Bílka… Pohřeb ohlášen japonským velitelem na 5. hodinu odpoledne – dle námořních zvyků – při západu slunce*.“ Zde se potvrzuje, že funebrální přípravy i samotný čas pohřbu určila japonská posádka. „*Byl jsem požádán, abych se sborem nacvičil nějaký příležitostný sbor. Spěšně jsem napsal známý, hojně zpívaný, „Anděl lásky“. Bratři oblékli zemřelého do vojenské uniformy a pak teprve námořníci zašili jej, zatíživše náležitě* železy, *do silného nepromokavého plátna… Nad mrtvolou upevněny křížem národní vlajky japonská a československá, na stožáru vztyčena vlajka republiky (všecky s černým florem). Pak promluvil za transport podplukovník Svátek a za celé československé vojsko předseda sjezdu* [II. revolučního sjezdu čs. vojska na Rusi, pozn. J. V.] *bratr Řepka. Za zvuků národní hymny „Kde domov můj“ spuštěn padací most a mrtvolam jsouc zatížena, klesla do vln a ihned padal ke dnu. Po smutném aktu lodní píšťala as 15 vteřin hučela – poslední pozdrav hrdinovi*.“[735]

Ale nejen zpěvem byl legionář na cestě domů živ. Pro zájemce se na palubě konaly různé přednášky. Tak se 31. prosince před silvestrovskou oslavou konala přednáška Ing. Němce o radiotelegrafii, den po Třech králích přednášel Matějka o finančních poměrech legionářů. 27. ledna pak měl bratr Doležal přednášku

[732] Alespoň jeden z legionářů ovládal angličtinu, rozhovor pro list Shunko-Maru s japonským kapitánem byl veden nejspíše v tomto jazyce. Většina legionářů však japonské posádce srozumitelný jazyk neovládala.

[733] S Pražanem se shodují v datu pohřbu – u obou je jím 3. únor. Rozchází se však v zachycení jména zemřelého legionáře. Pražan jej jmenuje jako Františka Bílka, u Čížkovského je uvedeno jméno Josef Bílek.

[734] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 370-371.

[735] Deník Jana Čížkovského, in: M. CTIBOROVÁ (ed.), *Českoslovenští legionáři, rodáci a občané okresu České Budějovice*, České Budějovice 2000, s. 75.

o zahradách. Našli se i zábavy více tělesnější. Inspirace se našla u Japonců, kteří *„šerm v kuklách a brnění bamb(usovými) holemi. I naši potom šermovali.“*[736] A pak věci obyčejnější: vykládání karet, debaty o situaci doma, o politice, opalování, schůzování,[737] šití pytlíčků na nakoupený čaj a koření, uklízení, čtení…

U Pražana najdeme ještě jednu specifickou činnost. Jakožto jednatel II. sjezdu československého vojska na Rusi pořizoval zápisy ze schůzí. O této „úřednické“ činnosti se zmiňuje jen velmi úsečně. A bohužel stejně krátce komentuje i některé své další, pro historika velmi zajímavé, aktivity. Například šestadvacátý leden: „*Dopsal jsem Vyhnanství a slunil se*.“[738] V zápiscích není žádná kapitola nazvaná „Vyhnanství“. Stejně tak v ostatní pozůstalosti se neobjevuje žádné takto nazvaný útvar. Byl to tedy článek pro list Shunko-Maru? Nebo se jedná o nedochovanou báseň? Přepracovanou píseň? Mnoho otázek, žádná odpověď. Stejné je to i se zápisy ze 16. a 24. ledna. „*Překládal jsem*.“[739] Kontext nic nenapoví o tom, co Pražan mohl překládat. V pozůstalosti jsou zapsány různé písně v ruštině. Překládal je, aby obohatil repertoár pěveckého kroužku? To je velmi nepravděpodobné, většina legionářů strávila v Rusku dlouhou dobu, takže ruštinu ovládali dobře. Také písně upravené z ruštiny se v pozůstalosti nedochovaly. Překládal tedy nějaké literární dílo z ruštiny? Žádný překlad se nedochoval, a i tak by bylo těžké uvěřit, že by takovému počinu věnoval tak malý prostor. Překládal rozhovory mezi posádkou a legionáři? Těžko, Pražan neuměl anglicky. Tyto malé záhady už asi nikdo nerozluští. Ale není to ani nutné. Tak jako tak se legionáři na lodi dokázali zabavit.[740] Dokázali se zabavit vnějšími podněty, to popisuje kapitola 8.1 „Téměř každý je na palubě…“ Zábavu si „vyráběli“ i sami – na lodi probíhaly hudební produkce, divadelní improvizace, vydával se časopis… Pokud bych měl

[736] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 356. Pravděpodobně se jednalo o tzv. Kendó, což v překladu znamená „cesta meče“. Jde o tradiční japonské bojové umění, které se trénuje právě v brnění a s meči vyrobenými z bambusu nebo dubového dřeva. Více o tomto sportu např. H. OZAWA, *Kendó: úplný průvodce*, Praha 2005.

[737] Schůzovalo se poměrně často. První schůze, o které jsem se již zmiňoval, schválila vydávání listu Shunko-Maru, na schůzi další byla zvolena hospodářská komise.

[738] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 366.

[739] TAMTÉŽ, s. 364-366.

[740] Jediným dnem, kdy si Pražan stěžuje na nudu, je 2. leden. „*Den byl dlouhý a mrzutý*.“ Jiné zmínky o nudě či nutnosti „zabíjet čas“ v zápiscích po celou dobu plavby nenajdeme.

charakterizovat a shrnout způsob adaptace legionářů na nové prostředí a dočasný pobyt v něm, pak by je vystihlo nejlépe jedno slovo – činorodost.

8.3 Po pěti a půl roce na půdě Československé republiky!

Pražanova odysea se chýlí ke konci. 13. února 1920 nasedá v Terstu do sanitního vlaku. Od návratu domů jej dělí již jen pár dní. V jaké náladě byl? Převažovala radost nebo obavy ze změn, které se doma odehrály či mohly odehrát? V předešlých kapitolách jsem ukázal, že u Pražana převládaly, pro nezasvěceného pozorovatele těžko pochopitelné, obavy a někdy i skepse. Při bližším pohledu se ale důvody jeho chmur snadno najdou. Je nutné si uvědomit, že na lodi byli kromě „řadových" legionářů i všichni dříve internovaní účastníci II. sjezdu československého vojska na Rusi. Pražan ani ostatní neměli příliš zpráv o tom, jak jsou jejich postoje a činy vnímány doma.[741] Nejistota a obavy jsou tedy zcela pochopitelné. Na jistotě a náladě nepřidaly ani starosti o členy rodiny a známé, pět let odloučení je dlouhá doba… Že Pražan nebyl při nasedání do sanitního vlaku zrovna v nejlepším rozpoložení nepřímo dokládá i poznámka, kterou si zapsal: „*Mnozí to* [nástup do vlaku, pozn. J. V.] *oslavili dalmatským vínem přes příliš*."[742] V protikladu k popisovaným bujarým oslavám většiny legionářů, působí toto konstatování značně nezúčastněně.

[741] O tom, jak nejisté bylo postavení internovaných, svědčí i poznámka v nedatovaném dopise adresovaném bratru Ládovi, ve kterém Pražan obsáhle popisuje vznik československých legií v Rusku, problémy, které vznikly mezi vedením a vojáky, situaci okolo II. sjezdu československých vojsk, internaci jeho účastníků atd. „*Ládo, neříkej mamince o tom nic a jen pro sebe si to nech, neb pro místo, kde by to mělo účel, je to pravda, která bude tajena u nás*." Jak se musel Pražan cítit, když musel o své, podle svého nejlepšího přesvědčení správné, činnosti mlčet i před členy vlastní rodiny?

[742] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 378.

Legionáři opouští Terst. „*Jeli jsme velice pomalu. Hůře se spaním. V noci se muselo zatopit*.“[743] Další den projíždí vlak „*krajinou chudou, ale romantickou. Vápencové hory, v dáli zasněžené Alpy*.“[744] Projíždí Postojnou,[745] odpoledne Lublaň. Zde se dostává legionářům nadšeného přivítání i s hudbou. Pražan, tak jako při všech svých cestách, zaznamenává měnící se ráz krajiny. V (dnešním) Slovinsku *„lesy hustěji. Na vrcholcích kostelíky, kterých zde četně.“*[746] Za Lublaní *„dál krajina hornatější. Strmé skály, vápenky. Tunelů několik.*“[747] Večer přejíždí legionáři hranice Rakouské republiky. A přichází tolik očekávaný den. Pro Pražana a další v sanitním vlaku je jím 16. únor. „*Poslední stan. Sumerau. V údolí dělícím obě republiky vlak dlouho hvízdal. Po pěti a půl roce na půdě čsl. republiky!*“[748] Prvním městem, do kterého přijíždí, jsou České Budějovice. Jak je tolik milovaná a v myšlenkách hýčkaná vlast přivítala? Nijak nadšeně… *„Uvítání* [v Českých Budějovicích, pozn. J. V.] *slabé. Lidu málo, jen několik hledajících známé. Hudba sice hrála, ale nás to nijak zvlášť nenaladilo. Sp(olek) kř(esťanských) mužů nám dal večeři, pivo, kakao.“*[749] Pozitivnější skutečnost našel Pražan při listování Českým slovem, objevil zde totiž článek, „*v němž delegáti II. sjezdu* [československého vojska na Rusi, pozn. J. V.] *právoplatně uznáni… “*[750] Přes tuto jistě potěšující zprávu je dojem ze zápisků z prvního dne v Čechách rozpačitý. Přivítání Pražana nenadchlo, nad uznáním legitimnosti II. sjezdu československého vojska také nijak nejásá. Citové rozechvění vyjadřuje jediná, již zmíněná, věta o pěti a půl létech strávených v cizině. Vlast Pražanovi ukázala macešskou tvář…

Ale to se mělo zlepšit. Druhý den, 17. února, odjíždí osobním vlakem do Prahy. Po cestě už bylo více živo, asi tak si legionáři v duchu představovali přivítání. *„Všude děti vítali nás křikem a šátky … V Benešově Sokolky nás hostily čajem a suchary. Velký zájem* [podtrhl J. V.] *o malé ruské vojíny. Večer v 7 hod.*

[743] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 378.

[744] TAMTÉŽ, s. 378.

[745] Město v dnešním Slovinsku.

[746] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 378.

[747] TAMTÉŽ, s. 379.

[748] TAMTÉŽ, s. 379.

[749] TAMTÉŽ, s. 379.

[750] TAMTÉŽ, s. 379-380.

v Praze.“[751] Z nádraží jel Pražan do kasáren ve Vršovicích. *„Zde zima… Když jsem pojedl nějaké žaludové kávy, unaven odnášením balíků, šel jsem spát. Ale dlouho jsem nespal. Našel mne Láda,*[752] *jel za mnou až do Budějovic, ale my již byli pryč. To bylo shledání po pěti létech! Toho povídání!“*[753] Zde je poprvé cítit opravdová radost nad shledáním s někým blízkým, uvolnění napětí, které bylo v malých náznacích patrné po celou dobu cesty z Ruska domů. Krátký pobyt v Praze je ve znamení setkávání se se známými a blízkými. Již druhý den „*ráno přivedli mi švagra Františka, bratra Marušky. Hned jsme to museli oslavit italským. Odstěhovali mne do jeho bytu*.“[754] Později téhož dne Pražan potkává další známé. Stručně (a šťastně) to shrnuje do jediné věty: „*Opět mezi svými*.“[755] 19. února se schází s funkcionáři II. sjezdu vojska na Rusi a volí komisi, která měla předstoupit před ministry a presidenta.[756] O den později stihne navštívit lázně, odpoledne jde na kávu, večer s kamarádem do Sedmy. Touha po domovu ale převažuje. „*Rozhodl jsem se jeti domů. V noci dán telegr(am) a všichni mi pomohli donésti na Vils. nádraží* [Wilsonovo nádraží, pozn. J. V.] *zavazadla.“*[757]

Jak dojel domů? Jaké bylo přivítání? Sešel se se všemi, které chtěl vidět?[758] Nevíme. Poslední stručný záznam v deníku je z 21. února 1920. „*Málo jsme spali*.“[759] Nic víc. Tak tedy končí (alespoň pro čtenáře čtyř sešitů zápisků) více než pět let[760] dlouhé putování Františka Pražana, učitele z Poličky, legionáře československého vojska na Rusi.

---

[751] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 380.

[752] Bratr Františka Pražana, naposledy se viděli 5. listopadu 1914 na východní frontě.

[753] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 380.

[754] TAMTÉŽ, s. 380.

[755] TAMTÉŽ, s. 380.

[756] Podle záznamu byli jejími členy zvoleni Řepka, Jaša, Kopačka, Kučera, Svoboda V.

[757] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 381.

[758] To samozřejmě neplatí pro Pražanova tatínka, který zemřel v průběhu války a jehož výročí úmrtí je v deníku vzpomínáno.

[759] F. PRAŽAN, *Deník*, s. 381.

[760] Pražan opustil domov den po mobilizaci rakousko-uherské armády, tedy 27. července 1914. Domů se vrátil 21. února 1920. Mimo domov tedy strávil přibližně pět let a šest měsíců.

9. Poválečná léta Františka Pražana

S koncem války, resp. s návratem z války domů, život rozhodně neskončil. Ba naopak. Legionáři si zvykali na změněnou realitu domova, vlasti[761] a s větším či menším úspěchem se zapojovali zpět do civilního života.[762] Jak si na vše nové zvykl František Pražan? Vrátil se na učitelské místo, které měl před válkou? Nebo si hledal místo jinde? Vzpomínal na válku, svou legionářskou anabázi a účast na II. sjezdu československého vojska na Rusi nebo se naopak snažil válečnou minulost vytěsnit, zapomenout? Angažoval se politicky? Zapojoval se do občanských, spolkových aktivit? Bohužel, Pražanovy deníky končí již zmíněným zápisem z 21. února roku 1920, o poválečném období se tak nic nedozvíme.[763] Odpovědi na všechny výše zmíněné otázky sem se tedy pokoušel hledat ve vyprávění dcery Františka Pražana, paní Zdeňky Čepelákové.

Ladislav Pražan se domů z italské fronty vrátil v roce 1918.[764] Jeho starší bratr až o dva roky později – na konci února 1920. Co se doma mezitím změnilo?

---

[761] Proměny lze, s hodně velkým zobecněním, rozdělit do dvou druhů. Prvním z nich jsou změny globální – proměna celého středoevropského prostoru, zapříčiněná rozpadem Rakouska-Uherska a vznikem nástupnických států, mezi nimi i Československé republiky, orientaci ČSR na Francii atd. Do určité míry protipólem jsou pak změny „lokální", ovlivňující jen životy jedinců. Do této kategorie spadají všechny podstatné události v rodině a příbuzenstvu, které se udály během pobytu legionářů v cizině – úmrtí, narození, svatby atd. Stejně tak sem může patřit přestěhování a jakékoliv další změny, které pozměnily tvář domova…

[762] Zde je nutné zdůraznit, že legionáři (právem) patřili mezi oslavované hrdiny první republiky. Sehnání práce by tedy neměl být problém, ne vždy to ale platilo. Největší uplatnění nacházeli legionáři logicky v nově budované armádě, o invalidy pak bylo postaráno přidělováním trafik atd.

[763] Podle informací paní Zdeňky Čepelákové si už její otec po svém návratu domů deník nikdy nevedl.

[764] Podle vzpomínek paní Čepelákové byl Ladislav „vyreklamován" z fronty během roku 1918, ještě před koncem války. To si protiřečí s interpretací, která je uvedená v knize o poličské pile. *„V roce 1918 válka končí a syn Ladislav se vrací domů, aby vystřídal svého otce. Ale šedesátiletému zakladateli podniku není osudem dopřáno, aby se dožil zaslouženého odpočinku, plodů své tvrdé práce i návratu svého prvorozeného syna Františka z ruských legií. Koncem roku 1918 umírá na epidemickou chřipku..."* K. ZÁMEČNÍK, *Poličská pila*, s. 6. Aby toho nebylo málo, v dopisu z 22. května 1919 Ladislav bratrovi Františkovi píše: *„Po mém návratu z Albánie…"* Archiv autora, Dopis F. Pražanovi z 22. května 1919. Buď jak buď, tato nesrovnalost není pro mou práci důležitá – Ladislav se vrací domů v průběhu roku 1918, František Pražan starší umírá ve stejném roce.

Jednu smutnou zprávu znal navracející se legionář již dopředu, zprávu o úmrtí otce. Pilu po otci zdědil mladší syn Ladislav.[765] *„Když se vrátil* [František Pražan ml., pozn. J. V.], *tak měl nějaké zdravotní problémy… K učení už se nevrátil. Nejdřív byl zaměstnancem pily v Poličce a když se stavěla pila v Borové … byl tatínek přijat jako správce, té pobočky borovské. A tam jsme tedy bydleli,*[766] *tam jsem se narodila. Bydleli jsme tam až do roku 1941.“*[767] Jak se František Pražan ml. do nové roli vžil? *„Pamatuji si ho velice dobře, nosil vždycky rajtky a holínky, v létě pumpky a polobotky a kožený kabát, tříčtvrťák. Dělal na pile prakticky všecko – když přivezli dřevo, vyběhl s notýskem a zapisoval čísla klád,*[768] *pak samozřejmě dělal všechno kolem výplat, dodávek do Poličky, prostě zajišťoval veškerý chod.“*[769] Správcovství pily nebylo jedinou činností, která vyplňovala čas bývalého legionáře. Byl také starostou borovského Sokola.[770] Na počátku třicátých let se v Borové začala stavět sokolovna.[771] *„Tatínek přišel kolem páté z práce, vypil kafe a odebral*

[765] Fakt, že rodinné „stříbro“ zdědil mladší syn, vypadá na první pohled zvláštně, odkazuji proto na kapitolu I. Předválečná léta Františka Pražana. Že pilu bude řídit právě pro obchod nadanější Ladislav bylo rozhodnuto již před válkou. Mezi bratry to nevneslo absolutně žádnou zášť, o tom svědčí jak mimořádně dobré vztahy v době, kdy se občas navštěvovali na východní frontě, tak i vřelé vztahy v poválečném období.

[766] Svou rodinu ubytoval správce v domě přímo v areálu pily.

[767] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006. Filiální pila v Borové byla otevřena již v roce 1911. Krutá zima let 1928-1929 zapříčinila na Vysočině rozsáhlé polomy, tento nadbytek dřeva byl prvotně zpracováván právě na pile v Borové, odtud se dřevo vozilo k finálnímu zpracování do pily v Poličce. Od roku 1935, po zpracování materiálu z polomů dochází k postupnému útlumu provozu pily v Borové. Provoz ale pokračoval i po dobu druhé světové války, správcem zůstal František Pražan.

[768] Po poražení byla ještě v lese každá kláda opatřena číslem, aby se usnadnila evidence vytěženého a zpracovaného materiálu.

[769] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[770] Tuto funkci vykonával i po obsazení Československa německými vojsky. Sokolská organizace byla 8. 10. 1941 zrušena a veškerý majetek zabaven. Řada jejích členů byla již od počátku okupace tvrdě pronásledována. Se Sokolem je spojena i nepěkná vzpomínka. V počátcích okupace přišel na pilu český četník a bez bližšího vysvětlení odvedl Františka Pražana do Poličky. Ten se vrátil druhý den, důvodem předvolání byl právě Sokol – v Poličce musel okupačním orgánům odevzdat veškerou agendu borovského Sokola.

[771] *„Byla to na tehdejší dobu moderní, krásná sokolovna, s šatnou, jevištěm a veškerým nářadím. Dokonce tam byly umývárny, což byl v tehdejší době div…“* Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

se na sokolovnu. A to bylo každodenně. Nevím jak moc byla spokojená maminka, ale prostě bylo to tak. Tam pomáhal, sháněl materiál, organizoval pomocníky[772] *... Když bylo potřeba dřevo* [trámy a další dřevený materiál na stavbu, pozn. J. V.], *tak jej tatínek dodal."* S úsměvem paní Čepeláková dodává: *„Nevím, jestli mu to bylo žinantní, ale zaplaceno za to nikdy nedostal."*[773] Obětavost a nadšení místních se ale stavbou sokolovny nevybily. Dalším společně realizovaným projektem bylo koupaliště.[774] Sokol se samozřejmě staral o sportovní vyžití obyvatel, ale nejen o to. Většinu oslav pořádali právě členové Sokola, v sokolovně pravidelně účinkovalo loutkové divadlo atd.

„Tatínek si moc přál syna, ale měl dvě holky."[775] Po odstěhování z Borové v roce 1941 se Pražanovi vrátili do Poličky. *„Protože tatínkovi chtěli vynahradit, že z rodinného majetku nic nemá, tak dostal v Poličce po babičce dům. Starý městský dům, ještě s chlívem pro krávu, kůlnou na dvorku ... Bylo to sice ve městě, ale na druhou stranu to byl dům z opuky, takže všude byla pořádná zima, na to doplatila maminka zdravím."*[776] Druhou světovou válku prožili rodina bývalého legionáře v Poličce. Vysočina byla, hlavně ke konci války, významným střediskem partyzánské činnosti, František Pražan se ale do odboje již aktivně nezapojil. Důvody byly dvojí: jednak byla pila v Borové, kam dojížděl každý den do práce, pod poměrně přísným dohledem německých orgánů.[777] Důvod druhý spočívá v minulosti – jako aktivní člen Sokola a navíc ještě legionář byl pro Němce

[772] Borová byla chudá vesnice, sokolovnu si stavěli místní lidé svépomocí.

[773] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[774] To bylo v té době poměrně luxusem, koupaliště neměla ani blízká Polička…

[775] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006. Jak ale dál vzpomíná, byla to právě ona, kdo mužského potomka „nahrazovala". *„Ale já, jako bych to podvědomě tušila, tak mě do toho kluka moc nescházelo. Tatínkovi se to zřejmě líbilo, já byla vždycky takový větroplach…"*

[776] Matka paní Čepelákové trpěla po celý zbytek života silným astmatem. Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[777] Pila vyráběla již před válkou muniční truhlíky pro poličskou zbrojovku. Po záboru Československé republiky výroba pokračovala nadále. O postoji k německé správě svědčí mimo jiné to, že během války byla výroba, i přes přísnou kontrolu ze strany německých odběratelů, snížena přibližně o 50 %, s poukazem na nedostatek potřebného materiálu.

primárně podezřelý a vnímaný jako nespolehlivý. Přesto se našly cesty, jak krajanům pomoci.[778]

Po osvobození[779] pokračoval života dál. Mnohdy ale ne podle představ, které osvobození měli… Ladislav Pražan byl zatčen a uvězněn, od transportu do Sovětského svazu ho uchránila jen odvaha známých. Poličská pila se stala sídlem jednotky NKVD.[780] *„Zařízení závodu, kanceláří i bytu bylo zcela vyrabováno, hnací řemeny strojů přeřezány a sklad řeziva rozkraden. Provoz podniku zcela ustal.“*[781] I přes všechny tyto neblahé zkušenosti se Pražanův postoj k Rusům zásadněji nezměnil.[782] Pronásledování komunisty neustalo, vrcholem byl neblahý rok 1948, kdy byla jak poličská, tak borovská pila znárodněny.[783] *„Tatínek to nesl velice těžce, pro něj to byla těžká rána. Pila pro něj nebyla majetek, on z toho v podstatě nic neměl,*[784] *ale bylo to něco, co založil tatínek, rodinná tradice.“*[785] František Pražan

[778] Jednou z nich bylo paradoxně i zaměstnání na pile. Provoz byl pro okupanty důležitý, takže zaměstnanci nebyli ze závodu odváděni na práci do Německa. Pražanova rodina pomáhala i jídlem a případně penězi, které se dávaly především rodinám totálně nasazených. *„Za války tatínek co mohl, tu nějaký med, sádlo, dával známým, kteří měli někoho v rodině zavřeného.“* Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[779] Prvními vojáky, kteří se dostali do Poličky byli údajně československí vojáci generála Svobody. Ti se chovali naprosto korektně, dokonce místní varovali před chováním některých sovětských vojáků. Po jejich odjezdu se v bytě u Pražanů se usadili dva ruští důstojníci, kteří se chovali opravdu „jako doma“. Ještě před tím se opilý ruský důstojník dožadoval „děvušek“, odpor Františka Pražana, který umožnil zbytku rodiny uprchnout, ho málem stál život. Nepříčetnému Rusovi se znelíbila Pražanova kravata, podle níž usoudil, že je to jistě „buržoj“ a chystal se ho zastřelit… Až po dlouhé debatě (jak asi tehdy bývalý legionář děkoval za dobrou znalost ruštiny získanou na Sibiři!) se mu podařilo důstojníka uchlácholit a poté z bytu také uprchl. Potom, co se Pražan dozvěděl, že by ohlášení incidentu stálo pachatele s největší pravděpodobností život, se rozhodl celou věc nehlásit…

[780] Ruská tajná policie proslulá brutálními metodami.

[781] K. ZÁMEČNÍK, *Poličská pila*, s. 10.

[782] *„Pořád hrál ruské písničky, pořád se u nás vařila ruská jídla, to mu* [kladný vztah k Rusům, pozn. J. V.] *už zůstalo do* konce života.“ Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[783] Vrcholem absurdity bylo, že po znárodnění a zabavení prakticky veškerého majetku byl Ladislav Pražan donucen platit milionářskou daň. Po znárodnění pracoval jako skladník, později se do pily, ale na podřadné místo vrátil.

[784] Po svém návratu z Ruska vložil František Pražan ml. svou část dědictví po otci do rodinné pily. Tento podíl mu nebyl nikdy vyplacen zpět, kvůli znárodnění to ani nebylo možné.

pracoval jako technický úředník na poličské pile až do doby odchodu do důchodu. I poté ale zůstal aktivní. Po celou dobu pobytu v Poličce (od roku 1941) působil v Sokole, až do násilného sloučení všech podobných spolků do jednotné tělovýchovné organizace, které bylo provedeno v roce 1948. Nezanevřel ani na zpěv. *„Chodil do pěveckého sboru Kollár, pravidelně měli koncerty, kterých se zúčastňovalo velké množství lidí. Žil velice kulturně. Navštěvoval v Poličce veškeré koncerty, výstavy, rád četl … Dokud mohl,*[786] *hrál v orchestrálním sdružení na housle a doma na piáno.“*[787] Když se Kolár rozpadl, díky nezájmu mladších, začal Pražan chodit zpívat do evangelického kostela. *„Ač katolík, ale v katolickém* [kostele, pozn. J. V.] *zpívali falešně, chodil proto do evangelického.“*[788] Posledním dějinným zvratem, který starý legionář zažil, byla okupace Československé socialistické republiky armádami „spřátelených mocností“.[789] Poznamenala tato hořká událost nějak jeho vztah k Rusům? *„On už to v té době tolik neprožíval. Vím, že podepsal nějaké petice za neutralitu, jak se tehdy podepisovaly. Ale politika ho už příliš nezajímala. Ono už v tom věku se bere asi všechno jinak…“*[790]

„Až do těch osmdesáti šesti byl tatínek v pořádku. Sice ho bolely kolena a špatně slyšel, ale pořád ještě měl zájem o všecko, chodil na výstavy, poslouchal rádio, četl. Potom ten poslední rok to bylo horší… Když jsem za ním byla naposledy v nemocnici, to mu bylo osmdesát sedm a už jen ležel, tak říkal: Ještě aspoň rok!“ Ale ten už Františku Pražanovi nebyl dán. Umírá 13. srpna 1975.

---

[785] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[786] Na sklonku života trpěl tzv. kontrakturami. Jde o zkrácené, fixované držení části těla (v tomto případě rukou), které je způsobené zkrácením příslušných svalů a jejich částečnou vazivovou přeměnou, tedy laicky řečeno ztuhnutím svalů.

[787] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

[788] TAMTÉŽ.

[789] K invazi vojsk došlo v noci z 20. na 21. srpna roku 1968.

[790] Archiv autora, Přepis rozhovoru s paní Čepelákovou ze dne 9. dubna 2006.

Závěr

Jeden lidský osud. A ještě ne celý. Právě ten je většinovým obsahem této práce. Nic víc, nic méně. Je to málo? Zpracoval jsem deníkové zápisky Františka Pražana dobře? A co znamená v tomto případě „dobře“? Vyzískal jsem z nich to, co stálo za zveřejnění? Je výsledek čtivý a přínosný? S přibývajícím rozsahem práce těchto palčivých otázek neubývalo, ba naopak. Právě zde bych (si) na ně chtěl odpovědět.

Legionářské problematice byla věnována celá řada knih, studií a sborníků. Na první pohled by se tak mohlo zdát, že je toto téma „vyčerpané“ a nelze k němu dodat nic nového. Platí to jen částečně – většinová pozornost se zaměřovala na politickou a vojenskou stránku a mezinárodní kontext celého vystoupení legií. Z dějin se vytratil „obyčejný“ jednotlivec.[791] A právě k němu, k jeho příběhu se v posledních letech vracíme.[792] Ať už v pracích syntetického charakteru[793], v dílčích studiích či prostřednictvím edic deníků jednotlivých legionářů.[794]

Má práce je také takovým návratem. Zabývá se životem Františka Pražana, učitele z Poličky. Nevojáka, který zažil v rakouské uniformě východní frontu, kde byl zajat. Poté prožil více než tři roky v ruském zajetí. Vstoupil do legií, zúčastnil se II. sjezdu československého vojska na Rusi, byl internován u Vladivostoku. Domů se vrací po moři, hranice československé republiky překračuje 16. února 1920. Pokud jsem řekl, že se zabývá životem, musím to nyní korigovat – zabývá se převážně jen životem ve válce, právě výše zmíněnými

[791] Obyčejným jednotlivcem myslím prostého vojína legií nebo zajatce, který zůstal po celou válku v ruském zajetí a domů se nevracel jako hrdina. Samozřejmě se individuality jako takové neztratily – každý zná generála Gajdu, vrchního velitele československého vojska na Rusi generála Maurice Janina, Rudolfa Medka, spisovatele a vojáka. Jak je ale patrné, jde o exkluzivní osobnosti, které se přímo podílely na běhu „velkých“ dějin. Jde o rytíře, kterým byla věnována drtivá většina pozornosti, na panoše se zapomnělo…

[792] Ať už tento návrat nazýváme dějinami každodennosti nebo jakkoli jinak.

[793] Jmenuji jen jedinou, pro mne velmi podstatnou – diplomovou práci Daniela Váchy, která se zabývá každodenností československých legionářů na Rusi.

[794] Řada edic i samostatných studií je uvedena v seznamu literatury.

událostmi.[795] Jádrem celé práce je část zabývající se každodenností v Rusku.[796] V ní se snažím „rozbít“ zápisky na nejmenší možné detaily, dostat se až k nepřefiltrované realitě a z ní zpětně složit obraz každodennosti. Respektive model každodennosti Františka Pražana. Původně jsem chtěl tento model porovnávat s memoáry a deníky dalších legionářů.[797] Z různých důvodů jsem od toho upustil.[798] Potenciálnímu čtenáři nabízím celou řadu vydaných deníků a prací, které se podobnému tématu věnují. Jak s tímto naloží, je zcela na něm. Byl bych rád, kdyby ho má studie o jednom jediném člověku ve válkou zmítaném Rusku, inspirovala k dalšímu studiu a tedy i k porovnávání jednotlivých osudů, slohu, stylu a obsahu vzpomínek atd.

Každodennost v Rusku je nepochybným jádrem práce. Ostatní části ale nejsou jen přítěží, balastem, který jsem okolo tohoto středu navršil. Snažil jsem se vyprávět příběh – dovést svého hrdinu do Ruska, provést ho touto obrovskou zemí a pak jej odvézt domů. Tento příběh není samoúčelný, měl by poskytnout čtenáři chronologickou niť, které se může přidržet pokaždé, když začne tápat v nezměrných sibiřských pláních a v do značné míře stereotypním životě, který zde byli zajatci nuceni vést…

Legionáři, ať již jako oslavovaní hrdinové nebo proklínaní bojovníci proti bolševické revoluci, jsou minulostí. Žádný z československých legionářů, kteří bojovali na všech frontách První světové války, již nežije. František Pražan, hrdina mého příběhu, zemřel v roce 1975, o sedm let dříve, než jsem se narodil… Přesto

[795] Pražanovu před a poválečnému životu se velmi stručně věnuji v kapitolách 1. a 10. této práce.

[796] Jde o kapitolu sedmou – Rusko pohledem zajatce a legionáře.

[797] Tuto komparaci provádím v různé míře jen v některých kapitolách této práce. Čistě „komparačního rázu“ je kapitola 3. Čtyřikrát na frontě.

[798] Samozřejmě chápu, že vypuštění komparace Pražanových vzpomínek s dalšími prameny může být vzato jako snaha ulehčit si práci. Přesto tomu tak není. Uvedu alespoň stručně nejdůležitější důvody, které mne k tomuto kroku vedly. I při vypuštění komparačních pasáží má práce nabyla rozsahu, se kterým jsem nepočítal. Chtěl jsem zachovat čtivost a celistvost práce, ne se trapně hnát za co nejvyšším počtem stran a poznámek pod čarou… Výsledek komparace by byl značně subjektivní a pro čtenáře tedy pravděpodobně zavádějící a nic podstatného nepřinášející. Vždy bych musel vybrat jen nepatrnou část z obrovského množství dochovaných vzpomínek legionářů a poté značně generalizovat. Tím bych se vzdaloval tématu práce – vzpomínkám jediného legionáře. Udržet rovnováhu mezi prostorem daným Pražanovi a prostorem daným dalším vzpomínkám by bylo také velmi obtížné.

si rozhodně nezaslouží zapomnění. Dovolím si nyní přirovnat pohled a vnímání historie k pohledu z jedoucího vlaku. Čím rychleji vlak jede, tím víc se lidé vyklání, aby viděli co nejvíce dopředu. Pokud se podívají přímo před sebe, vidí rychle se střídající a rozmazané obrazy. Zpět se nemá smysl dívat, vše mizí rychleji, než to stihne lidské oko postřehnout. Když ale vlak zpomalí, dává tím příležitost k podrobnějšímu pozorování krajiny před sebou. I krajiny, která pomalu mizí z dohledu a ve které může pozorné oko najít mnoho zajímavého a inspirativního. Má práce chce být pomyslnou malou brzdou, která zpomalí vlak dnešní uspěchané doby a umožní čtenáři nahlédnout do minulosti a uvědomit si, že dnešek vyrůstá z kořenů včerejška. I z tak nepatrných kořenů, jakým je příběh jednoho legionáře z Poličky.

Seznam zkratek[799]

apod. – a podobně

atd. – a tak dále

aj. – a jiné

b.d. – bez datace

br. – bratr

c. a k. – císařský a královský

č. – číslo

čs. – československý

čsl. – československý

ed. – editor

edd. – editoři

evr. - evropský

h., hod. – hodin

IOO – Informačně osvětový odbor, legionáři populárně nazývaný „stovka“

J. V. – Jiří Váňa, poznámka, komentář autora

kř. – křesťanský

např. – například

nár. – národní

OČSNR – Odbočka Československé národní rady na Rusi

pozn. – poznámka

r. – roku

rus. – ruský

resp. – respektive

s. – strana

tzn. – to znamená

YMCA – Young Men´s Christian Association, křesťanské sdružení mladých lidí

[799] Následující seznam není rozhodně úplný. Pražan ve svých zápiscích mechanicky krátí celou řadu běžných slov, jejichž význam je ale dobře rozpoznatelný z kontextu, ve kterém je v celé práci uvádím. Proto jsem se rozhodl do seznamu zařadit jen zkratky nejfrekventovanější a také zkratky, které označují již neexistující instituce, jevy a mohly by tak čtenáři působit problémy.

Prameny

Fragmenty pozůstalosti Františka Pražana, archiv autora.

BOUČEK, B., *Prosím, aby zápisník byl odevzdán mé ženě jako pozůstalost*, Praha 1998.

BOUČEK, J. (ed.), *Haličská fronta roku 1914 v dopisech z pozůstalosti Jana Heidlera*, in: Historie a vojenství 2, 2003, s. 337 – 343.

BOUČEK, J., *Rok 1915 v dopisech Václava Chaloupeckého*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 49 – 58.

BRŮNA, O. – JURMAN, O. (edd.), *Legionářská odyssea. Deník Františka Prudila z ruské fronty*, Praha 1990.

DUFKA, J., *Přál jsem si míti křídla. Vzpomínky hluckého legionáře z let 1915-1920*, Velehrad 2002.

GALANDAUER, J. (ed.), ADÁMEK, J., *Trochu vzpomínek z I. světové války a ze zajetí let 1914-1920 I.*, in: Historie a vojenství 4, 2002, s. 913 – 934.

GALANDAUER, J. (ed.), ADÁMEK, J., *Trochu vzpomínek z I. světové války a ze zajetí let 1914-1920 II.*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 126 – 155.

HINDENBURG, P. von, *Paměti*, Brno 1997.

HOBST, L., *Český důstojník na frontách monarchie, válečný deník*, Brno-Kohoutovice 2003.

JANKOVIČ, M. – KRULICHOVÁ, M., *Zapomenuté hlasy. Korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války*, Hradec Králové 1986.

JAROŠ, K., *Z turecké armády do britského zajetí*, Praha-Litomyšl 1995.

Osobní deník Jana Faláře, in: J. KREJČOVÁ (ed.), Československí legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice, Prachatice 2000.

Osobní deník Jana Hejla, in: J. KREJČOVÁ (ed.), Československí legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice, Prachatice 2000.

Osobní deník Jana Čížkovského, in: M. CTIBOROVÁ (ed.), Československí legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice, České Budějovice 2000.

Osobní deník Bohumila Vestfála, in: M. CTIBOROVÁ (ed.), Československí legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice, České Budějovice 2000.

PEŠKA, B. (ed.), R. HOURA, *Hudba České družiny*, in: Historie a vojenství 3, 1999, s. 619-630.

OPLETAL, B., *Zápisky z velké války. Anabáze hanáckého medika 1914-1920*, Praha-Litomyšl 1998.

Vzpomínky Josefa Chuchla, in: M. CTIBOROVÁ (ed.), Československí legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice, České Budějovice 2000.

Použitá literatura

BENEŠ, E., *Smysl československé revoluce,* Praha 1923.

BLÁHA, S., *Co dal Masaryk armádě a brannosti národa*, Praha 1990.

BRÁTKA, P. (ed.), *Husitská tradice a československé legie 1914-1920, Českoslovenští legionáři rodáci okresu Tábo*r, Tábor 1999.

BROFT, M. – DANGL, V. a kol., *Vojenské dějiny Československa, II. díl, 1526-1918*, Praha 1986.

CTIBOROVÁ, M. (ed.), *Za naši samostatnost. Českoslovenští legionáři rodáci a občané okresu České Budějovice*, České Budějovice 2000.

ČECHUROVÁ, J., *Listy Aloise Rašína z vězení manželce a dětem*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 87 – 93.

DREBOTA, J. – MOULIS, M. (edd.), *Národ žije 1918-1998*, Praha 1998.

FIDLER, J., *Zborov 1917*, Brno 2003.

FIRSOV, J., *Hektografické materiály a korespondence v propagandě patriotického hnutí českých a slovenských zajatců v Rusku*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 23 – 36.

FRYŠČOK, M. A., *Legionáři, car a ruská vlajka*, Brno 1998.

FUČÍK, J., *Pražský pěší pluk č. 28 na italské frontě 1915-1918*, in: Historie a vojenství 4, 1996, s. 16 – 59.

FUČÍK, J., *Soča (Isonzo) 1917*, Praha – Litomyšl 1999.

FUČÍK, J., *K posledním bojům a rozpadu rakousko-uherské armády v říjnu 1918*, in: Historie a vojenství 1, 1999, s. 26-51.

FUČÍK, J., *Piava 1918*, Praha 2001.

GALANDAUER, J., *O struktuře české historické paměti*, in: Historie a vojenství 1, 1996, s. 132 – 136.

GALANDAUER, J., *Wacht am Rhein a Kde domov můj. Válečné nadšení v Čechách v létě 1914*, in: Historie a vojenství 5, 1996, s. 22 – 43.

GALANDAUER, J., *2.7.1917, Bitva u Zborova. Česká legenda*, Praha 2002.

GALANDAUER, J., *Slovník prvního československého odboje 1914-18*, Praha 1993.

GALANDAUER, J., *O samostatný československý stát 1914-1918*, Praha 1992.

GREGOROVIČ, M., *První československý odboj, Čs. legie 1914-1920*, Praha 1992.

HART, L., *Historie první světové války*, Brno 2001.

HAVRÁNEK, J., *Rodina jako stále pevná základna společnosti za 1. a 2. světové války*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 71 – 73.

HAVEL, P. – HODÍK, M., *Stravování jako součást zaopatření c. (a) k. armády do roku 1918*, in: Historie a vojenství 4, 2002, s. 860-883.

HÁJKOVÁ, D., *Masarykův exil. Svědectví dopisů*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 74 – 86.

HOFFMANN, R. J. – HARASKO, A., *Odsun. Dokumentace o příčinách, plánování a realizaci „etnické čistky" ve středu Evropy 1848/49 – 1945/46*, svazek I, München 2000.

HOLEČEK, V., *Naše vojsko*, Irkutsk 1919.

HONZÍK, M., *Legionáři*, Praha 1990.

JANKA, O., *Vilém Stavovský (1896-1972). Voják, pilot, politický vězeň a člověk*, in: Historie a vojenství 2, 1996, s. 124 – 140.

JINDRA, Z., *První světová válka*, Praha 1987.

KEEGAN, J., *První světová válka*, Praha-Plzeň 2003.

KLIMEK, A., *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XIII., 1918-1929*, Praha 2000.

KLIMEK, A., *Říjen 1918: Vznik Československa*, Praha-Litomyšl 1998.

KLIMEK, A. – KUBŮ, E., *Československá zahraniční politika 1918-1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*, Praha 1995.

KOCOUREK, K. A. M., *Aktivní nebo pasivní revoluce doma? Vzpomínky Viktora Dyka, Josefa Svatopluka Machara a Aloise Rašína z vězení během Velké války (1914-1918)*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 106 – 125.

Kol. autorů, *Zborov 1917-1997*, Praha 1997.

Kol. autorů, Dějiny *vojenského umění. Vojenské umění v době imperialismu*, Praha 1955.

Kol. autorů, *Památce pětiletého výročí bitvy u Zborova*, Praha 1922.

KONEČNÝ, S., *Poličští legionáři 1914-1920*, Polička 2000.

KRATOCHVÍL, J., *Cesta revoluce*, Praha 1928.

KRBCOVÁ, I. (ed.), *Příběh českého spojaře na italské frontě v roce 1916*, in: Historie a vojenství 2, 2002, s. 418-451.

KREJČOVÁ, J. (ed.), *Československí legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice*, Prachatice 2000.

KUDELA, I., *PhDr. Josef Kudela (1886-1942) a první československý odboj*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 156 – 173.

KUDELA, J., *Přehled vývoje čsl. revolučního hnutí na Rusi. Do odchodu čsl. armádního sboru z Ukrajiny*, Praha 1923.

KUDELA, J., *Generál St. Čeček, Velitel povolžské fronty*, Brno 1930.

KUTÍLKOVÁ, D., *K problematice stejnokrojů Československého vojska na Rusi 1919-1920*, in: Historie a vojenství 2, 2003, s. 397 – 420.

MARTÍNEK, Z (ed.), *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Pelhřimov*, Pelhřimov 2000.

MASARYK, T. G., *Naše nynější krize (výňatky)*, Chilk 1920.

MEDEK, R., *Legionářství ve vlasti*, Praha 1924.

MOMMSEN, H. – KOVÁČ, D. – MALÍŘ, J. – MARKOVÁ, M., *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno 2000.

NÁLEVKA, V., *Světová politika ve 20. století*, Praha 2000.

Náš odboj. Tourné výstavy „Památníku odboje“, Praha 1920.

Od Sarajeva k velké válce I, Praha 1995.

Od Sarajeva k velké válce II, Praha 1995.

OLEJNÍK, J (ed.), *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občan okresu Strakonice*, Strakonice 2000.

OZAWA, H., *Kendó : úplný průvodce*, Praha 2005.

PAZDERA, D., *Korespondence jako jeden z pramenů pro výzkum každodennosti českých vojáků rakousko-uherské armády ve Velké válce,* in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 37 – 43.

PETRÁŠ, J. (ed.), *Česká společnost a první světová válka*, České Budějovice 1998.

PETRÁŠ, J. (ed.), *Regiony a první světová válka*, České Budějovice 1999.

PETRÁŠ, J. (ed.), *Osobnosti a první světová válka*, České Budějovice 2000.

PETRÁŠ, J. (ed.), *Československé legie a první světová válka*, České Budějovice 2001.

PETRÁŠ, J. (ed.), *Armáda, společnost a první světová válka*, České Budějovice 2002.

PICHLÍK, K. – KLÍPA, B. – ZABLOUDILOVÁ, J., *Českoslovenští legionáři (1914-1920)*, Praha 1996.

PICHLÍK, K., *Bez legend*, Praha 1991.

POLÁK, J., *Za císaře, za vlast,* Praha 2001.

PSÍKOVÁ, J (ed.), *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Jindřichův Hradec*, Jindřichův Hradec 2001.

RAŠ, R., *Evakuace,* Praha 1923.

SAK, R., *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914-1920)*, Jinočany 1996.

SAIDL, J., *Českoslovenští železničáři v sibiřské Anabasi*, Praha 1924.

SLÁDEK, M., *Němci v Čechách*, Praha 2002.

ŠEDIVÝ, I., *Češi, české země a velká válka 1914-1918*, Praha 2001.

ŠEDIVÝ, I., T. G. *Masaryk a Edvard Beneš: osobnosti a práce mezi řádky dopisů*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 9 – 16.

ŠEDIVÝ, I., *Vznik Nezávislé jednoty československých legionářů*, in: Historie a vojenství 6, 1996, s. 47 – 61.

ŠEDIVÝ, I., *Rakousko-uherská propaganda 1914-1918*, in: Historie a vojenství 1, 2000, s. 38-55.

ŠOLLE, Z., *T. G. Masaryk a Edvard Beneš ve vzájemné korespondenci z doby první světové války a pařížské mírové konference r. 1919*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 17 – 22.

ŠRÁMEK, P. *Generál Karel Husárek*, in: Fortsborník 7, 2000, s. 25-50.

ŠTEIDLER, F., *Československé hnutí na Rusi. Informační přehled*, Praha 1921.

ŠVANKMAJER, M. a kol., *Dějiny Ruska*, Praha 1995.

TEJKALOVÁ, J., *Haličská fronta očima českých vojáků rakousko-uherské armády*, in: Historie a vojenství 2, 2001, s. 332-370.

TOMÁŠEK, F., *Vývojové předpoklady československé revoluce*, Praha 1923.

VANĚK, O. – HOLEČEK, V. – MEDEK, R. (edd.), *Za Svobodu I., Česká Družina 1914-1916, Československá brigáda 1916-1917*, Praha 1925.

VANĚK, O. – HOLEČEK, V. – MEDEK, R. (edd.), *Za Svobodu II., Pod vedením prof. T. G. Masaryka, Československý armádní sbor 1917-1918*, Praha 1926.

VANĚK, O. – HOLEČEK, V. – MEDEK, R. (edd.), Za Svobodu III., *Anabase, 1918-1920*, Praha 1926.

VANĚK, O. – HOLEČEK, V. – MEDEK, R. (edd.), *Za Svobodu IV., Od Volhy na Urál, Magistrála, Návrat do vlasti 1918-1920*, Praha 1929.

VEBER, V. (ed.), *Československé legie v Rusku*, Praha 2003.

VESELÝ, J., *Češi a Slováci v revolučním Rusku 1917-1920*, Praha 1954.

VILÉM II., *Události a osoby 1878-1918*, Praha-Brno 1922.

VOGELTANZ, J. – POLÁK, M., *Československé legie 1914-1918, Československá armáda 1918-1938, Uniformy – symbolika – výstroj – výzbroj*, Praha-Litomyšl 1998.

WARNER, P., *První světová válka*, Ostrava 1997.

WILLMONT, H. P., *První světová válka*, Praha 2005.

ZAHRADNÍČEK, T., *Jak vyhrát cizí válku. Češi, Poláci a Ukrajinci 1914-1918*, Praha 2000.

ZABLOUDILOVÁ, J., *Vojenská spořitelna čs. vojska na Rusi*, in: Historie a vojenství 1, 1999, s. 98-120.

ZÁMEČNÍK, K. *Poličská pila – 100 let práce a osudů rodu Pražanů*, Polička 1997.

ZEMAN, Z., *Válečné dopisy*, in: Historie a vojenství 1, 2003, s. 4 – 8.

Zlatá Praha československým legiím, Praha 1920.

Přílohy

1. František Pražan v legionářské uniformě

2. Pila v Poličce, rodinný podnik Pražanů

3. Východní fronta roku 1914. Pěchota (podle charakteristických přileb se jedná o německé vojáky) se přesunuje na pozice

4. Pohled na Kokčetav, stepní město u Petropavlovsku.
Pražan zde strávil více než tři roky v zajetí

5. Společné foto s vozněsenským starykem Morozovem a jeho ženou. První stojící zprava je František Pražan, na opačné straně stojí jeho blízký přítel „Afanás“ – František Panáč

6. Pražanovi přátelé ze zajetí – dle podpisů na rubu jde o R. Horáčka, Fr. Panáče, Ferdinanda a Ryse. Jméno pátého muže se mi nepodařilo zjistit.

7. „Náš Sibiřský hudební kroužek“. Portrétní fotografie členů zajateckého pěveckého spolku z Kokčetavi. Zleva Fr. Pražan, Josef Hladík, Jan Havlík, Rudolf Horáček, M. Ferdinand, František Panáč.

8. Smrt byla zajatcům i legionářům neustále nablízku. Pohled na jeden z mnoha „lesních“ hřbitovů, podle nápisu nad vchodem jde o hřbitov německý.

9. Sibiřská magistrála na břehu jezera Bajkal

10. Pohled z ptačí perspektivy na přístav Vladivostok. V nedalekém Gornostaji a na Ruském ostrově strávil Pražan své poslední měsíce ruského pobytu

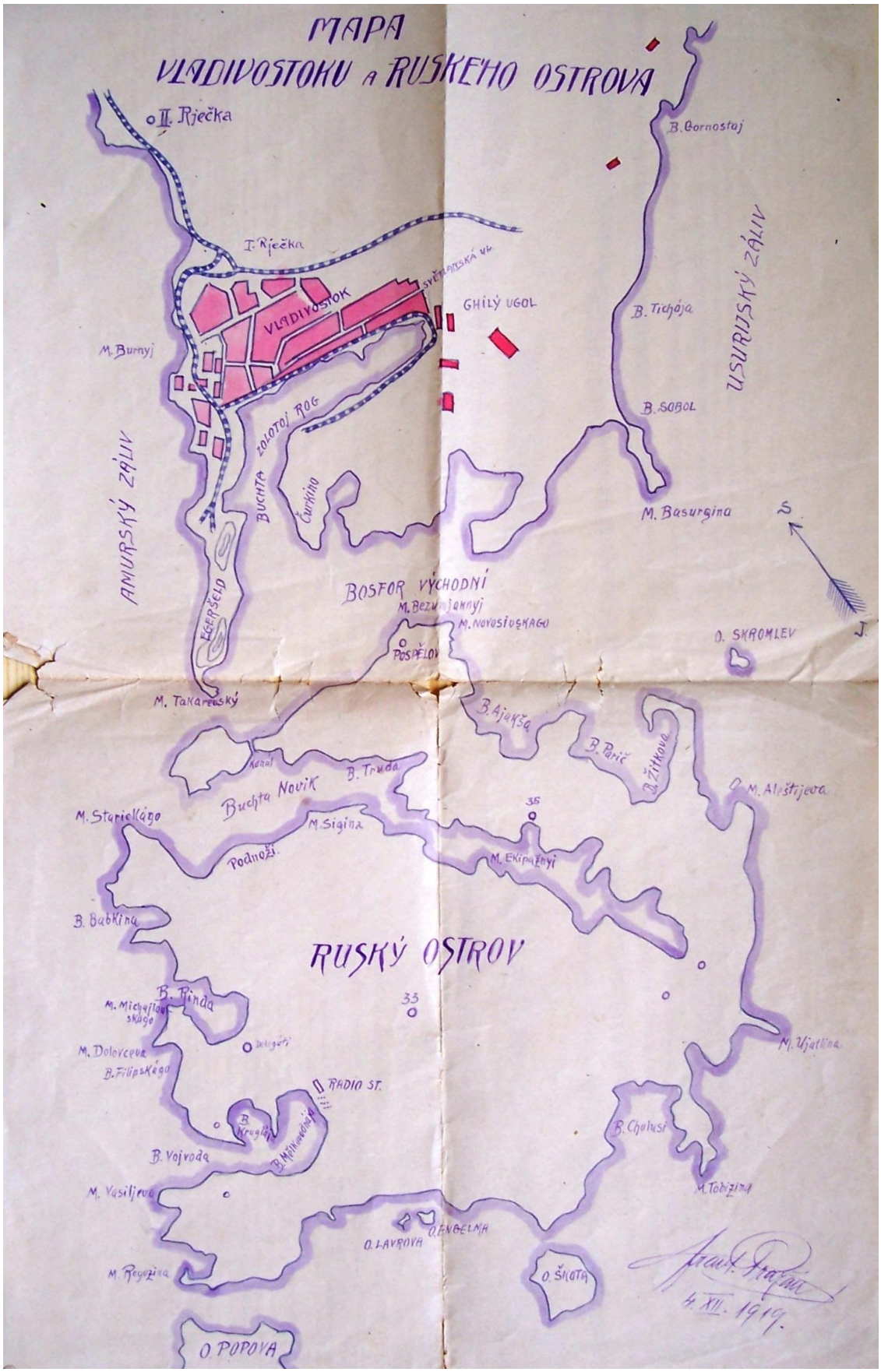

11. Pražanem vlastoručně zhotovená mapa Vladivostoku a Ruského Ostrova

12. Známá fotografie internovaných delegátů II. sjezdu československého vojska na Rusi. Tuto Pražan poslal domů jako pohlednici. F. P. je označen křížkem, sedí v druhé řadě zdola, třetí zprava

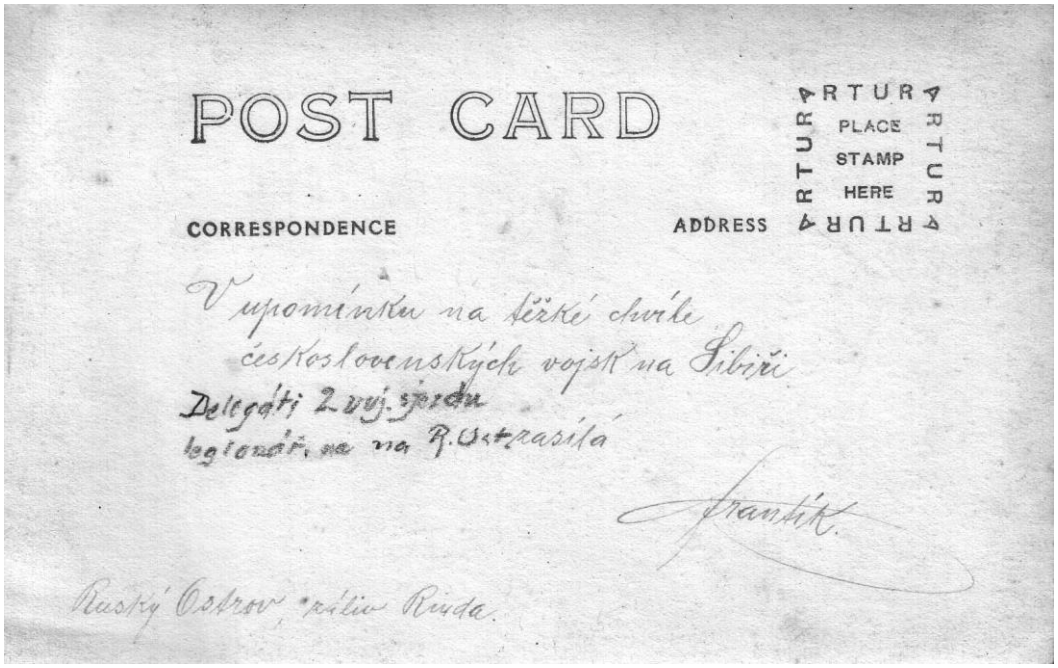

13. Rub předešlé fotografie. Původní text je dobře čitelný, později k němu bylo připsáno „Delegáti 2. voj. sjezdu legionář. na R. Ost.“

14. Zpívalo se za každých podmínek, internace na Ruském ostrově nebyla výjimkou. Skupinový portrét zpěváckého kroužku II. sjezdu čsl. vojsk v Rusku. František Pražan je v poslední řadě, druhý zprava.

15. Další oblíbená kratochvíle československých legionářů – rybolov. Zde rybáři u přístavu Podnoží na Ruském ostrově.

16. Z cesty domů… Posvátná hora Japonska Fudžijama.

17. Vesnice na kůlech poblíž Singapuru

18. Jednou ze zastávek lodi Sunko-Maru byl i přístav Džibuti.
Pohled na místní trh.

19. Poslední fotografie a pohledy z lodi pochází z plavby Suezským průplavem.
Zde je pohled na část kanálu.

20. Mezi dvěma válkami. František Pražan, starosta borovského Sokola, oblečený v neodmyslitelném kroji, v družném rozhovoru s přáteli.

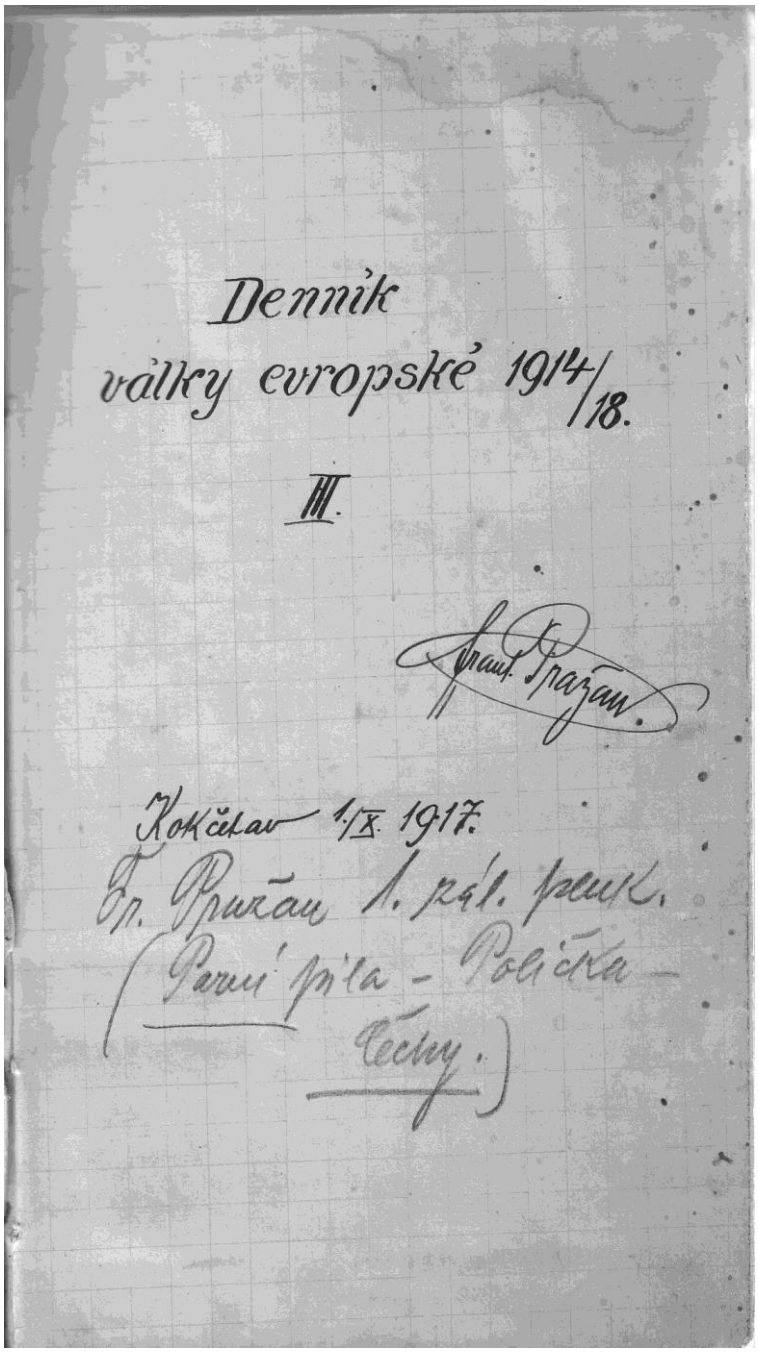

21. Titulní, vlastnoručně podepsaná, strana třetího sešitu Pražanových zápisků

22. Ukázka typického vzhledu deníkových zápisků. Jde o zápisy z přelomu roku 1917/1918. Díky Pražanovu úhlednému rukopisu jsou i nyní, po více než osmdesáti pěti letech, dobře čitelné.

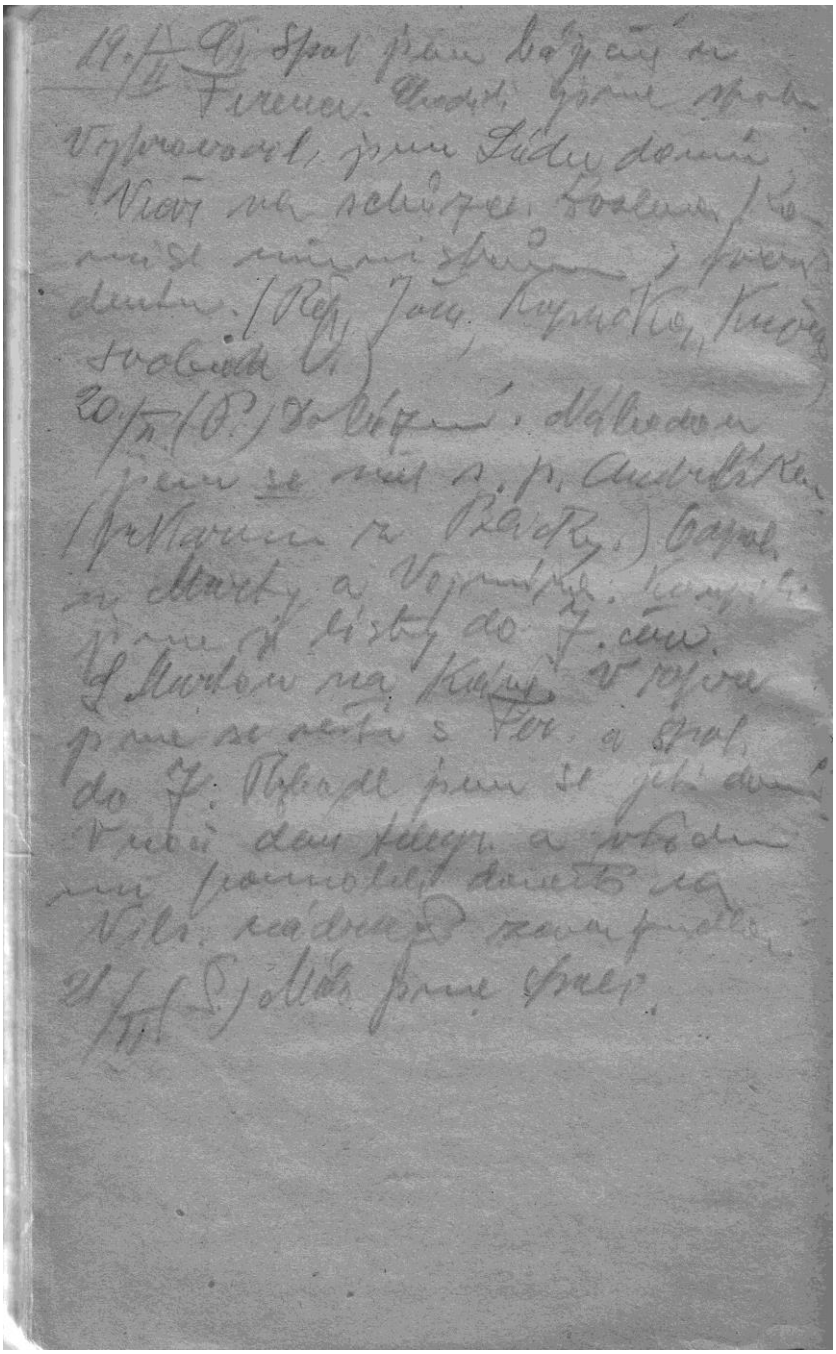

23. Poslední zápisy z Pražanovy anabáze. Úplně posledním je zápis z 21. února roku 1920. „Málo jsme spali.“ Za povšimnutí stojí velmi nedbalý rukopis (srovnej s předešlou ukázkou), zápisy byly psány nejspíše ve spěchu.